

*Vel terra aratris rumpens campum ,
fructum Cereris metere ?*

*Si liceat vivere otiosis nobis , hac om-
nia negligentibus .*

Ut plurimum ergo, qui ingenio valent, si egestas premat, ac spes affulgeat divitias comparandi, literarum studio totos se dedunt, sibi que splendidum censum parant, necnon multam existimationem apud nobiles viros, quibus postea ad Literatorum fores pulsandum, ut consilia exposcant. Verum Literarum cultura licet uberem opum, & gloriæ messem reddat, tribulos quoque, ac improbam malorum segetem, suis cultoribus non raro progerminat. Literati ergo homines, qui, ut ait *Ficinus*, (a) *quantum mente, & cerebro negotiosi sunt, tantum corpore otiosi sunt*, omnes fere vitæ sedentariæ incommoda, demptis *Medicis Clinicis*, subeunt. Nihil notius, quam hominem sedendo, sapientem fieri; tota ergo die ac nocte sedentes, inter literarum oblectamenta, corporis damna non sentiunt, donec non intellectæ morborum causæ, sensim obrepentes eos lectis affixerint. Jam superius innuimus, quas noxas inferat sellularia vita, quare circa id non ultra immorabor.

Vitæ quoque statariæ incommoda, non raro experiuntur Literarum Professores, multos enim ex iis passim visere est, qui, ut sedentariæ vitæ, qui tam male audit, evitent dāna, in contraria currunt, dum ad multas horas, ac totos fere dies, stant erecti libros evolvendo, quod non minus, imo forsan magis noxium, quam si ad opus suum sedendo incumberent.

In universum porro, Literati omnes stomachi imbecillitate laborare solent. *At imbecilles stomacho, quo in numero magna pars urbanorum, omnesque pene literarum cupidi &c* ajebat *Celsus* (b). Nullus enim fere est, qui serio literarum studio det operam, ac de stomachi languore non conqueratur; dum enim cerebrum concoquit

ea, quæ sciendi libido, & literarum orexis ingerit, non nisi male potest concoquere ventriculus ea, quæ fuerint ingesta alimenta, distractis nempe spiritibus animalibus, & circa intellectuale opus occupatis, vel iisdem spiritibus non adeo pleno influxu, uti opus esset, ad stomachum delatis, propter fibrarum nervearum, ac totius nervosi systematis in altioribus studiis validam contentionem. Quantum enim ad viscerum omnium naturales functiones rite obeundas conferat, si non succi nervei, de quo adhuc non satis constat, saltem spirituum animalium influxus, ex partium paralyti laborantium contabescencia, satis liquet; quamvis enim ob perennem arteriosi sanguinis affluxum, vitali succo fruantur, attamen humore illo, seu quidquid sit illud, quod per nervos ad eas deferretur, orbata, gracilescunt.

Hinc ergo cruditates, flatuum ingens copia, corporis totius pallor, & macies, partibus geniali succo defraudatis, summatim omnia damna, quæ cacochyliam consequuntur, ortum ducunt. Sic Studiosi paulatim, licet joviali temperamento præditi, Saturnini, ac melancholici fiunt; sic dici solet, melancholicos esse ingeniosos; at forte aptius, ingeniosos fieri melancholicos, spirituosiori nempe sanguinis parte, circa mentis opera absumpta, magis vero sæculenta ac terrestri intus relictæ.

Non ibo tamen in incias, quin ad id multum conferat corporis temperies, ad melancholiam paulisper vergens, cum moderata cæterorum humorum mixtura. Varias quidem causas affert *Ficinus* (c) in libro, quem in Studioforum gratiam conscripsit, quare Literati melancholici sint, vel fiant, quarum alias ex Astronomia, cui potissimum erat addictus, deducit, alias ex naturali Philosophia; quæ omnes ad vehementem vitalium spirituum motum, & dissipationem referuntur, unde sanguis ater efficitur. Melancholicis ergo passionibus

(a) De Stud. Val. tu. c. 3.

(b) L. 1. c. 2.

(c) L. 1. c. 3.

bus obnoxii sunt, ut plurimum, literarum Professores, eoque magis, si a primordiis tale temperamentum sortiti fuerint; sic habitu graciles, luridi, plumbei, morosi, ac solitariae vitae cupidi, observantur, qui vere Literati sunt.

Oculorum imbecillitati praeterea obnoxii paulatim redduntur; legentes siquidem, & scribentes, intento obtutu non possunt, quin visionis laesionem persentiant, quod malum fovēt, dum literas minutas scribunt, quod familiare est iis, qui prompti sunt ingenii. Curiosum certe esset, si veritati congrueret, id quod proponit *Aristoteles (a)*, quare, qui lusciosi cognominantur, literas minutas scribere consueverint; mirum est, inquit, ut qui obtusi sint oculis, rem faciant, quam eorum facere interest, qui acumine valeant oculorum; varias hujus rationes affert, sicuti & *Plempius (b)*, qui ait, se aliquando dubitasse, quin haec affectatio quaedam esse posset, ut sani, & vegeti visus esse viderentur. Verum ego non paucos *Myopes* novi, qui satis amplis literis scribere soleant. In dubium tamen est, quod qui minutius scribere consueverint, sibi curtiorem visum reddant, & *Myopiam* sibi paulatim adsciscant; sic etenim oculus assuescit ad proxima solum videnda, ac retina ex tali assuefactione, in situ a pupilla magis remoto obfirmatur, atque obdurescit; adeo ut mobilitas illa, quam oculo impertita est, natura aboleatur.

Affectu quoque *Myopiae* contrario interdum laborant, qui scriptioni, ac lectioni nimis addicti sunt, adeo ut temporis progressu, objecta ab oculo longe remota, tenere iis necesse sit, quod vitium senibus familiare est; etenim cum incurvi, ac prona scribant ac legant, facile humor crystallinus ad pupillam prolabitur, eamque obturat, ac caecitatem inducit. Hanc esse causam, quare in equis, aliisque ani-

malibus frequentius visionis noxae contingant, ait *L. Platerus (c)*, cum enim prona incedant, oculi humores ad anteriora sentim feruntur, ibique subsistunt.

Praeterea literarum studiosi, cum legendo, & scribendo, capite, ac pectore inclinato libris incumbant, ventriculum, & pancreas comprimunt, ex qua compressione stomachus oblāditur, & succi pancreatici, per suos ductus cursus inhibetur, unde postea viscerum naturalium oeconomia perturbatur; hanc succi pancreatici interceptionem, ob talem corporis situm advertit *Doleus (d)* in hypochondriacis affectibus valde noxiam. Nephritis quoque & arthritis, quae vitae sedentariae pedissequae sunt, literatorum morbis comites se jungunt; perraro autem quis arthriticus est, qui in fiat nephriticus, non tam quod in arthriticis lecto, seu sellae affixis lumbi ac renes, ob assiduum decubitus, & sessionem graviter fatigentur, quam quod utriusque affectus eadem sit materialis causa. *Erasmus (e)* in quadam epistola ad amicum suum arthriticum, postquam multum de suo tortore, calculo nempe, quem gestabat in renibus, conquestus esset, scripsit, se & amicum illum esse affines, imo cognatos, duarum quippe sororum maritos, ac illius uxorem sibi intime jungi, absque ulla adulterii suspitione.

Nulli porro praeter ceteris literarum professoribus, studiorum laboribus magis atteruntur, quam qui operum editionem in publicum moliuntur, nominisque sui immortalitatem in animo habent insculptam; de iis tamen loquor, qui vere sapiunt, nam complures sunt, qui scribendi sacroethe detenti, rerum male consarcinatarum editionem, ac abortus potius, quam maturos foetus properant, non secus ac Poetae quidam, qui centum carmina compingunt, itantes pede in

uno

(a) Se. 31. Prob. 8. & 15. (b) lib. 4. Ophthal. c. 42. (c) Tom. 1. Prax. Med. c. 7.

(d) Encycl. Med. l. 3. de morbo abd. c. 11.

(e) Vid. Eeverov. de Ret. Cil.

uno, ut ait *Horatius*. Viri ergo sapientes, qui nominis sui famæ & exultationi in longum tempus prospiciunt, diurnis ac nocturnis laboribus se conficiunt, ut aliquando pereant, antequam pariant. Non tam vero male plectuntur in studiis, qui solum scire contenti sunt, quod alii sciverint, & scripserint, optimumque sentent, *aliena frui insania*, ut scripsit *Plinius* de iis, qui novas ædes nunquam fabricari velint, sed ab aliis extructas lubentius emere, & incolere.

Quoniam *Plinius* facta est mentio, hic dictum illius memorabile ad rem nostram spectans, quod multorum ingenia hactenus exercuit, ac torsit, præterire nefas ducerem; sic ergo *Plinius* (a). *Atque etiam morbus est aliquis per sapientiam mori*. Qualis sit morbus iste, de quo intellexit *Plinius*, tot sententiæ, quot capita. Varias doctorum hominum opiniones recensuit celeberrimus *Gaspar a Reyes* (b) in jucundarum quæstionum campo, ubi *Mercati*, *Mercurialis*, *Io. Pineda*, *Salmasius*, *Dalechampii*, *P. Ludovici della Cerda* aliorumque ingeniosissimas expositiones refert, ut apud eundem videre est, cum nonnulli intelligendum velint *Plinius* locum, de morte in fenili tetate, cujus propria est prudentia, ut *Mercatus*, alii de quartana febre, quæ sapientia, ac quadam veluti intelligentia, statis diebus, & horis aggrediatur, ut *Io. Pineda*; alii in verbo mendum, ob scriptorum incuriam, esse putent, & pro verbo illo, *per sapientiam mori*, reponendum aliud, *per desipientiam mori*, ut *Mercurialis* de Phrenitide; alii de divinandi facultate, quam nonnulli animam agentes interdum acquirunt, futura quædam post suum obitum prænuntiantes, ut *P. della Cerda*; alii tandem, ut modo citatus *Gaspar a Reyes*, de paraphrenitide, diaphragmate vulnerato, vel percusso, eo quod veteres in hac cor-

poris parte, prudentiæ sedem collocarent.

Tot clarissimorum virorum suffragiis, meum, qualiscumque sit, calculum addere liceat; *Plinius* scilicet tot periculis, tot casibus, tot morbis, quibus vita nostra continuo petitur, adnumerare quoque voluisse causam occasionalem, ob quam mors per sæpe contingat, studium nempe sapientiæ, quæ suos cultores, ad præproperam mortem non raro perducit, ita ut in morborum classe morbus sit aliquis, quem *Medici* non adverterint, scilicet *per sapientiam mori*.

Non possum, quin in hanc rem auream *Platonis* (c), sententiæm recenseam, qua mirifice explicatur, quomodo literarum studium varias ægrotudines acceriat. Statuens ergo, vir ille divino ingenio excellens, hominis pulchritudinem, ac sanitatem in commoderatione quadam, ac proportionem inter animam, & corpus, sic scripsit. *Quando anima corpore admodum potentior est, exultatque in eo, atque effertur, totum ipsum intrinsecus quatiens languoribus implet. Quando etiam ad dicendum, investigandumque collectis in unum viribus vehementer incumbit, liquefacit prorsus corpus, & labefactat; denique cum ad dicendum, discendumque privatim, & publice ambitiosa quadam concertatione contendit, inflammat corpus, atque resolvit; nonnunquam etiam destillationes, fluxusque commovens, Medicorum plurimos decipit, cogitque illos contrarias causas judicare. En quomodo literati, qui,*

Ingētes animos angusto in pectore versās, dum intemperanter studiis incumbunt, corpora sua, ad sustinendas animæ ac spirituum motiones inepta, morbosa efficiunt. Tam arcta vero lege consortii cederantur ad invicem anima, & corpus, ut omnia tam bona, quam mala unius in alterū vicissim corrivent, ac veluti ex corporis nimia exercitatione, anima ad mentis fun-

(a) Lib. 7. H. N. c. 50. (b) Quæst. 100. (c) In *Timæo*, p. 495.

functiones languescit, ac torpet, sic ob nimiam animæ contentionem, circa sapientie studium, corpus marcescat necesse est, absumptis nempe spiritibus, communi scilicet instrumento ad materiales, & spirituales operationes rite obeundas. *Labor articularis, carnibus cibus, semper visceribus; animæ deambulatio, cogitatio hominibus;* Sic *Artis Magister* (a). Omittam hic referre, quæ in hujus loci commento scripserit *Galenus*, ac literis prodiderit *Vallesius*. *Cogitatio* igitur, ex *Hippocrate*, cum animæ sit propria exercitatio, atque in hoc toti sint literarum studiosi, scilicet, ut cogitent ac meditentur (quando nostra hac ætate non desint, qui totam animæ essentiam in cogitatione constituent) fieri nequit, quin corpus a sua reſtricta deſtitutum, exorbitet, ac multas ærumnas non ſentiat, deſtillationes, ut ait *Plato*, membrorum torporem, atrophiam, ac præproperam ſenectam.

Hæc in univerſum patiuntur literarum Profefſores; ex iis tamen quidam ſunt, qui peculiaribus morbis vexari ſolent, uti Concionatores, Philoſophi continuo in ſcholis diſputantes, Advocati in foro, ac præcipue Patavini Profefſores in lyceo, qui ubi ab hyemis principio uſque ad finem veris, ab exedris declamarint ad rævum uſque, ut ſtudioſam juventutem inſtruant, tandem anxii & auhelofi palam faciunt, quam graves noxas pectori inferat talis exercitatio, & quotcumque alii, qui circa vocis exercitium detineri ſolent. Hi enim deſtillationibus, & vaſorum in pectore ruptionibus, non raro ſunt obnoxii. Politici vero, Judices, & qui Principum miniſterio ſunt addicti, ſtudiis, magnis laboribus, ac vigiliis attriti, inter hypochondriacos primas tenent, & in marſmum paulatim prolabuntur. *Petri Xylondri*, Regis Catholici in Brabantæ Curia Conſiliarii, elegantiffima epiſtola le-

gitur, operi *Fortunati Plempit* de Togatorum valetudine tuenda præfixa, ubi magnus ille juris conſultus malorum ſuorum iliadem, ac ærumnoſam vitam o toga contractam deſcribit. Ego equidem quotquot novi, tum in Romana Curia, tum aliis in locis, ac in Aulis Principum, celebres Juriconſultos, ac Miniſtros, omnes obſervavi, mille morborum generibus male mulctatos, & profeſſionem, cui ſe addixerant, diris ejurantes.

Multo mitius vero cum *Medicis* regitur, clinicis tamen, & feſticulariis; quorum ſtudium præcipue eſt circa medicam praxim, & quotidianam ægrorum viſitationem; hi enim non tot morbis conſiſtantur, ac ſi aliquando ægrotant, non ſedentariæ, aut ſtatarie vitæ, ut J.C. ſed curſuali cauſam acceptam referunt. Non ſemel profeſſo mirari ſubiit, quomodo graſſantibus gravibus epidemiis, malignarum febrium, pleuritidum, aliorumque popularium aſſectuum, *Medici Clinici*, quodam veluti artis privilegio, impune incedant; quod non tam illorum cautelæ adſcribendum putem, quam magnæ exercitationi, & animi hilaritati, dum bene nummati lares ſuos repetunt. Ego certe nunquam *Medicos* obſervo, tam male ſe habere, quam ubi nemo male ſe habet, quod præcipue verum deprehendi hiſce quinque annis elapſis, in quibus ſaluberrimæ conſtitutiones viſæ ſunt, & nihil epidemicum apparuit. Non ſemper tamen impune evadunt; etenim ob aſſiduos labores, & ſcalarum adſcenſum, multos ex hiſ hernioſos factos novi; ſimi literum dyſenterici fluxus vagantur, aliquando & ipſi dyſenterici ſunt, quod forte ipſis evenit, ob ſeſſionem longam, coram ægro, ac miasma per os, vel aliam partem ſuſceptum; quare ſatis caute ſe gerunt, qui in dyſentericorum curatione ſtantes, ſe expediunt, & ſeſſionem ſuſpectam habent.

Haud minus malam morborum segetem, ex studiis suis referunt Poetæ, Philologi, Theologi, Scriptores omnes, & cæteri Literati, circa mentis officia occupati. Poetæ præsertim ob phantasticas ideas, quas die, ac nocte in mente versant, attoniti sunt, morosi, graciles; uti illorum imagines ostendunt. *Arctostus* no-
 Æter, ut ipse in satyris fatetur, valde gracilem habitum præterebat, ac si vultum illius depictum spectemus, Eremiticæ effigiem strigolam refert; idem ajunt de aliis Poetis celebrioribus. *Ludovicum Castellanum*, philologum satis celebrem, adeo gracilem fuisse ajunt, ut *Hannibal Carus* illius æmulus, nomine strigolæ capræ illum subannafet.

Eos porro, qui ingenio magis præstant, ac uti ingeniorum monstra prædicantur, quasi fato quodam, & fortunæ malignitate e vivis sublato legimus. *Jo. Picus* ingeniorum phoenix, vix sextum lustrum ægressus, immaturam mortem *Florentia* subiit, magno Reipub. literariæ damno, quamvis de illius morte varius fuerit rumor; creditum tamen est, id illi ob perpetuos labores, & nocturnas vigilas contigisse, ut mirum sit, quomodo superfuerit illi tempus ad scribendum, cum tot auctores legerit, veluti ex illius operibus, quæ extant, videre est.

Mathematici porro, quibus animum a sensibus, & corporis fere commercio sejunctum esse necessum est, ut res abstrusissimas, & a materialitate remotas contemplantur, ac demonstrent, omnes fere stupidi sunt, ignavi, veterinosi, ac in humanis rebus semper hospites. Partes itaque omnes, ac totum corpus necesse est, veluti situ quodam ac torpore languere, non secus ac perpetuis tenebris damnatum. Dum enim mens ad hujusmodi studia intenta est, tota lux animalis in centro conclusa est, neque ad exteriora illuminanda diffunditur. In professoribus id

genus locum profecto habet illud *Pythagoræ* (a) oraculum: *Lux Orco, tenebra Jovi*; dum enim spirituum lumen in penitioribus partibus cerebri volutatur, exteriora tenebris obsideri, ac torpere necesse est.

Verum cum tanti pro Reipublicæ bono inter sit sapientes ac literatos homines bene valere, æquum est ut literatorum valetudo facta tecta, quantum fieri possit, servetur, ac quoties a suo statu decadat, restituatur. Primo itaque consulendi erunt auctores, qui in illorum gratiam scripsere, uti *Plutarchus* de præceptis salubribus, *Marsilius Ficinus* de studiosorum valetudine tuenda, qui liber apud nos satis obvius est, nec non *Fortunatus Plempius*, in laudato opere de togatorum valetudine tuenda; apud hos auctores elegantes medicamentorum formæ descriptæ leguntur, tum pro curatione, tum pro præservatione a morbis, quibus excideri solent. Regimen in sex rerum non naturalium usu, ut ajunt *Medici*, primas tenebit. Studeant primo, ut in aere puro, ac salubri degant, procul a stagnis, ac paludibus, ac ventis australibus; siquidem hoc pacto puriores erunt spiritus animales, intellectualium operationum potissima instrumenta. Mirari profecto nunquam satis potui, quare *Plato* non procul *Athenis* Villam academicam delegerit parum salubrem, imo pestilentem habitam; id forsitan idem consilium illi fuerit, ac *D. Bernardo Abbati* *Clarevalensi*, qui loca insalubria pro more habuit deligere, in quibus sua monasteria extrueret, ut sic Monachos suos valetudinarios haberet, ideoque magis obsequentes, ac voluptatum illecebris minus obnoxios. Quæcumque fuerit mens *Platonis*, indubium est a crasso aere obtundi, ac obnubilari spiritus, iisque in locis feliciora ingenia clarescere, ubi aer sincerior, ac magis temperatus, qualis est *Neapolitanus*, & antiquitus *Athenis*: sicuti ex

ad-

(a) 1. De Dieta n. 5.

adversa in *Bœotia*, ob aeris crassitiem incolæ male audiebant.

Rusticari propterea, & aura liberius gaudere, ac vario vitæ genere uti, modo ruri esse, modo in Urbe, ipsis salutare est, frequentiam, & solitudinē ad invicem temperando, illa enim nostri, hæc hominum desiderium facit. Cavere quoque debent a validis ventorum afflatibus, Austri, & Boreæ, ab hyberno frigore corpus, ac præcipue caput muniendo.

Jam usus obtinuit, ut capillamenta ex alienis capillis contexta, tanquam capitis vagina, passim adhibeantur a quocumque hominum genere, tam senibus, quam juvenibus, alioqui bene comatis. Experientia compertum est, salutare munimentum capitis esse, hujusmodi capillatos galeros, quibus, vel ob senium, vel quamcunque aliam causam crinibus nuda sit calvaria; multisque, qui fluxionibus ad fauces, ac dentes vexarentur, suaorsui, ut hujusmodi capillamentis caput armarent, quo præsidii genere, multos vidi ab hujusmodi fluxionibus sanatos, qui alioquin prorsus edentuli facti fuissent. Neque id novum inventum est; nam apud antiquos mentio fit *Patafi*, *Galeri*, *Galericali*, qui pilei erant ex pelle, quibus ita erant crines consuti, ut veram, non adscitiam comam æmularentur; hujusmodi operculo utebantur tum viri, tum feminae, vel ut calvitium, vel canitiem celarent, ut elegantiores in publicum prodirent. Sic *Juvenalis* (a) de *Messalina* *Claudii* *Uxore*:

Et nigrum flavo crinem abscondente galero.

Introvit calidum vesteri censuræ lupanar.

Et *Martialis* (b) de quodam calvo;

Hadina tibi pelle contigenti

Nuda tempora, verticemque calvo

Festive tibi, *Phæbe*, dixit ille,

Qui dixit, caput esse calceatum,

Usus ergo talium capillamentorum: nostra hac ætate valde familiarem, literarum Professoribus satis commodum, ac salutarem pro capitis munimento ab aeris injuriis, ac præsertim hyeme, existimo, paucosque jam video, ex omni literatorum genere (si Religiosos viros demas, quibus id ex ordinis sui instituto vetitum est) qui per urbem non incedant bene capillati, ac uti lepide ait *Plautus* (c), aliquantulum ruffi, crispi, & Cincinnati. His addendum, quod ubi literarum cultores, ut ut senes, ac silicernio proximi, se comptos, nitidos, abrafa barba, & cute curata, bene comatos in speculo intuentur, in sinu suo non parum gaudent, ac vitam hilariorem degunt, sibi de longævitate blandientes. Priscis temporibus literarum Professores, Philosophi præsertim, de barba valde promissa, ac de nuda calvaria, quasi sapientiæ documentis gloriabantur. Nunc mutatis vicibus, nullum fere in secularibus literarum Professoribus visitur barba, aut capitiæ vestigium, tam culti, ac nitidi in publicum prodeunt. Succurrit in hanc rem celebre dictum illud *Ægyptiæ Sacerdotis* cum *Solone* (d) verba facientis: *O Solon, Solon, vos Græci semper juvenes estis, nequæquam a Græciæ senex est.*

Experientia tamen, quæ tale capillitium literatorum valetudini, ubi ad senium vergant, valde commodum, & salutare ostendit, ratio quoque concinit. Etenim si naturæ providentia juvenum capita densæ crine munita sunt, imo ab uteri claustris foetus ipsi in mundanam scenam prodire non solent, nisi capillati; necnon si juvenes ætatis vigore præservidi corporum pondere non gravantur, sed bene se habent, cur senes, quibus nativus calor fatiscit, adscititio capillorum munimine, nudæ calvarie non consulant potius, quam pileis, vel coriaceis, vel fericeis? Refert *Plempiastrus*, *Martilius* *Fi-*

P 2

ci-

(a) Sat. 6. (b) Lib. 12. Epig. 45. (c) In Captivis. (d) Plat. in Tim. (e) De Tog. Val. in e. 3.

vinum, Philosophum Platicum, in pileolorum usu valde morosum fuisse, ut pluries in die, prout ventus flaret, vel aura calidior, vel frigidior esset, hosce pileos permutaret; quod profecto noxium; quare capillamenta isthæc magis sunt ex usu, ut quæ in templis, et coram Principibus gestare liceat.

Quod victum spectat; *Hippocratis* præceptum pro oraculo habendum: *Sanitatis studium esse, non replevi cibis*. A satietate igitur, insuperque a ciborum varietate, cavere debent, ut quæ cacochyliam, & turbas in ventre ciere soleant, siquidem, ut ait *Horatius* (a).

cum simul assis

Miscueris elixa, simul concubilia turdis,

Dulcia se in bilem vertens, stomachoque tumultum

Lenta feret pituita.

Ventriculi ergo magna custodia habenda, ne a functionibus suis aberret, ac totum corpus plestatur. Ad roborandum stomachum laudat *Ficinus* Cinnamonum, & rerum aromaticarum usum; nostra hac ætate inter literatorum cupedias Cocholeta, stomachi & spirituum solatium; ac profecto cum studiosorum natura melancholica sit, sive nativa, sive adsciticia, ac multo acido abundet, hujusmodi potiones balsamicæ, & spirituosæ acorem, tum stomachi, tum sanguinis cicurare poterunt, & ad meliorem crasim perducere.

Quoad potum, vinum cæteris potionibus præferendum; meracum laudatur, sed modicum. Scio multos & Literatis suorum Medicorum consilio, ut possent liberaliter se proluere, vinâ alba, tenuia in usu habere, quo pacto putant sibi licere sine noxa bibere, quantum libeat, quod certe non adeo tantum, ut putant. Vina hæc tenuia, æstate præcipue, aciditatem quandam adlescunt, qua nihil perniciosius, ubi luxuriat acidum. *Præstat,*

aiebat *Crato* (b), eos, qui ventriculo debili sunt, potius parum vini *Ungarici*, vel *Malvasici* bibere, quam tenuia vino copiosa haurire. De hujusmodi vinis scripsit quoque *Helmontius* (c), quod parum vini, multum aceti contineat. Literarum itaque cultoribus, arthritide, colica, affectione hypochondriaca vexari solitis, qui affectus ex acido morbooso generis suam ducunt, neutiquam acidorum utum, sed ea, quæ illud infringant, convenire satis perspectum est.

Quoad cæterarum rerum regimen; ut sedentariæ, ac statariæ vitæ incommoda declinent, moderata corporis exercitatione quotidie erit utendum, si tamen aer purus ac serenus sit, & venti fileant; molles etiam frictiones, ad transpirationem tum servandam, tum promovendam, in usum frequentiore revocandæ; lavacrum quoque aquæ dulcis, æstate præsertim, quo tempore atra bilis literatos infestat, valde salutare esset; sic enim humorum acrimonia temperatur, & squalida viscera remollescunt. Tempus balneationi magis opportunum erit vespertinis horis, deinde cibum sumere & cubitum ire; hic enim apud antiquos mos erat ac ordo. Sic *Homerus*:

De lavit, sumpsitque cibum, dat membra sopori.

Quoad tempus vacandi studiis magis commodum, matutinum præcipue commendari solet, non ita vero nocturnum, ac præsertim post cænam. *Monstrum est,* inquit (d) *Ficinus*, ad multam noctem frequentius vigilare, unde etiam post solis ortum dormire cogaris, & in hoc ait errare studiosos permultos; varias autem rationes affert, quarum alias ex planetarum positu, & configuratione, alias a motu elementorum deducit, dum aer, sole occidente, crassescit, nec non ab ipsis humoribus, dum noctu prævalet melancholia, ab ordine universi, cum di es labori

(a) L. 2. Sa. 1. (b) L. 2. Conf. 29. (c) In volap. Viven. (d) De Stud. Val. tu. L. 1. c. 7.

bore, nox quieti sit destinata, adeo ut hisce omnibus literati ad lucernam lucubrantes contrariis motibus repugnent.

Verum in hac re attendenda est cuiusque consuetudo; cavendum tamen ex *Celsi* (a) monito, ne id post cibum ingestum fiat, sed peracta coctione. Eminentissimus *Cardinalis Sfortia Pallavicinus*, Vir doctissimus, totam diem literarum studio sine cibo largiebatur, mox coena modica sumpta, ac studiorum cura ablegata, somno, & virium reparationi noctem totam impendebat.

Non desunt tamen, qui nocturnum tempus diurno præferant, & secretiores secessus, & amica noctis silentia, studiis magis opportuna existiment. *Euripidem* Tragediarum Scriptorem tradit *Gellius* (b), solitum in speluncam quandam re-
trahere, & horridam in insula Salamine descendere, quotiescunque Tragediam aliquam meditaretur. *Demosthenes* (c) quoque magnus ille orator, in locum, ex quo nulla exaudiri vox poterat, & a quo nihil prospici posset, se recipiebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ubi autem lucubrandum sit, non in angustis cellis, & musæolis id agendum, uti solent nonnulli, hyeme præsertim, ne a frigore infestentur, sed amplo conclavi, modo corpus vestibus bene sit munitum; fumus enim lucernæ, nec non halitus e corpore, ac per os jugiter expirantes, angustum spatium cito replent, & aerem respiratori minus idoneum, imo noxium reddunt, caput simpli gravando, multoque magis, si candelis sebaceis utantur, quæ suo nidore, & fumida exhalatione stomachum, & cerebri anteriores ventriculos inficiant, quod maxime cavendum monet *Plinius* in opere laudatissimo, de togatorum valetudine tuenda. Oraculum illud *Hippocratis* (d), quo laudatur *Somnus in frigore cooperto*, in hac quoque re locum merito habet; sicuti enim, ex doctissimi

Vallesii interpretatione, salubrior est somnus in amplo conclavi, sed corpore stragulis bene contexto, ob purioris aeris inspiratum, sic studiosis Viris conducibilis esse crediderim, si in amplo potius, quam angusto musæo, seu hypocausto, ad studia incumbant, rigenti licet hyeme, sed cooperti, ut ait *Hippocrates*.

Cum vero ex superius recensitis morbis decumbunt, ut nephritide, colica, arthriticis doloribus, qui sunt studiorum crucces, ad ea remedia confugiendum, quæ huiusmodi affectibus sunt magis propria, & quorum apud Scriptores magna est summa, cum remedium formulis Tractatum hunc meum infarcire mihi non fuerit animus.

Quia vero literati, ut plurimum morositate familiarem habent, ac *Medicos* sæpe interpellant, urgentque, ut remedia ipsis præscribant, ac præcipue purgationes, & sanguinis missiones, idcirco in hac re non parvi momenti, proferam, quæ experientia, & observatione salutaria deprehendi. Mihi ergo compertum, Literatos homines multo facilius purgationes etiam validas, ac repetitas tolerare, quam sanguinis missionem, licet parcam, atque huic observationi non parum congruit ratio; Etenim cum illorum stomachus, ob noctes insomnes, ob spirituum ad alias partes abductionem, ob studiorum intemperantiam, acidis cruditatibus scatet, cathartica medicamenta, licet valentiora, ab acido illo luxuriante enervantur, quæ si nimis blanda sint, turbas potius eient, nihilque educunt; circumspicitum tamen *Medicum*, qui habitum, vires, morbum ægrotantis perpendat, hæc omnia exposcunt. Id quoque in pueris observamus, qui ob acidi sibi familiaris exsuperantiam, valida purgantia sæpe eludunt. Nihil est autem, quod cathartorum vim alkalicam magis infringat, quam quæ ex acidorum familia sunt desumpta.

(a) L. 1. c. 2. (b) L. 17. c. 20. (c) Quint. l. x. Inf. de mod. scrib. (d) 4. in 6. Epid. 1. 13.

sumpta. Venæ sectio autem, ut ut parca, illorum vires atterit, ac spiritus ob vigiliās & studiorum labores evanidos, facile exsolvit. *P. Gassendam*, Philosophum celeberrimum, ob pluries repetitam Phlebotomiam, ut mos est apud Gallos, periisse in ejusdem vita degimus.

Observatione dignum est, Religiosorum Ordinum Literatos homines, macilentos, valetudinarios, familiares habere purgationes, & vomitiones ex pulvere eornacchini, calice emetico, & similibus, non sine euphoria; horrere autem, cum de venæ sectione agitur, ut qui satis norint, illud, quod magis illos infestat, salurrām humorum esse, in stomacho stantulantem, ac vitale robur, quod inest sanguini, languidum esse, ac effatum.

Incumbant ergo ad Sapientiæ Studium Literarum Professores, sed cum moderamine inculpate tutelæ, nec tam sedulo circa animi cultum occupati sint, ut corporis curam negligent, sed bige medium quasi libramenrum, sustineant, adeo ut anima, & corpus fidei contubernio, veluti hospes, & hospitator, mutua officia sibi præstent, neque ad invicem se contendant.

Scite quidem ac lepide *Democritum* dicere solitum *Plutarchus* (a) tradit, quod si corpus, & anima disceptarent ad invicem de damno dato, dubium fore, quis sit damnosior, Hospes, an Hospitator. Ac profecto inter utroque perraro iusta reperitur moderatio; etenim si corporis robori nimis studeamus, illud saginando humo affigimus *divinæ particulam auræ*, si ingenio excolendo ac ornando toti sumus, corpus contabescit; recte igitur monerat *Plato*, ne corpus absque animo, & animum absque corpore exerceamus. Locum hunc claudam lepida narratione *Plutarchi* ex libro de præceptis salubribus, quem in studiosorum, & politicorum gratiam se conscripsisse professus est, *Atqui*, ait ille, *Bos conservo suo Camelo, qui parte oneris sublevare eum volebat; Tu vero*, inquit, *& omnia hæc mea brevi portabis, quod mortuo eo contigit. Haud aliter accidit animo, qui dum paululum laxare, & remittere abnuit corpus, quod id requirit, max febre aliqua, aut vertigine ingruente, dimissis libris, disputationibus, & studiis, una cum illa agitare, & laborare compellitur.*

DIA-

DIATRIBÆ

DE

ARTIFICUM MORBIS

SUPPLEMENTUM.

LECTORI BENEVOLO

I Stud, quod modo habes Libro meo de Morbis Artificum, Mutina olim impresso, additamentum, siquid in eo est, quod oblectet, Patavino Typographo hoc ipsum debes, Lector Benevole; hic enim cum persape audiret a studiosa juventute, aliisque doctis Viris, interdum etiam per literas Libram hunc meum expeti, & exquiri, neque apud me, nec usquam, cunctis exemplaribus distractis, reperiri, pluries a me petiit, ut novi aliquid Operi edita de eadem materia adjicerem; non exiguum enim operæ pretium, ut dici solet, me facturum aiebat, si Libro meo suis Typis recuso, aliquid fuisset adjectum, quod emptores alliceret. Illius petitioni satisfacturum pollicitus sum, si a publicis occupationibus, & quod magis refert, a malis, quibus ob improperam

valetudinem persape conflictor, otium ullum daretur. Sed cum in illius Bibliopolium pedem immittere non possem, quin memoria mea refricaret, quod fueram pollicitus; decrevi tandem illum voti sui compotem facere, ac simul datam fidem meam absolvere. Hisce igitur astivis vacationibus, omnibus tuis sepositis, quæ præ manibus habebam, ad exquirendos novos Artifices, illorum tabernas lustrando, animum adieci. Hanc itaque Diatribam de Morbis Artificum conscripsi, cui addidi Dissertationem de Virginum Vestalium Valetudine Tuenda; magis quidem a re fuisset de illarum morbis disserere, ast id cum plus temporis, atque attentionis exigat, si otium dabitur, alias forsitan exsequar. Tu interim, Lector Benevole, bisce meis laboribus frue, & Vale.

DE

TYPOGRAPHORUM MORBIS.

CAPUT PRIMUM.

A Rte Typographica veteres caruissent, cum omnia per notarios, & amanuenses peragerentur, satis constat. Ars enim hujusmodi seculi decimi quartum fuit inventum, de quo quis dubitare possit, num plus damni quam utilitatis Mundo intulerit. Certum est, cum primo ars ista Mundo innotuit, ac in usu esse cepit, multis hominum millibus ademptum fuisse commodum captandi lucri, & fami-

familias suas alendi; Monachis quoque detrimento fuisse, qui post Sacra Ministeria, tempus in conscribendis exemplaribus, nec sine questu aliquo, honesta occupatione impendebant. In *Turcico Imperio* locum adhuc non obtinuit ars ista, imo ut in suis Epistolis refert *Cornelius Magnus* Parmensis celebris per Orientem peregrinator, cum de hac arte introducenda Constantinopoli in Divano ageretur, idque per civitatem evulgatum fuisset, parum abfuisse, quin popularis tumultus excitaretur. Multa pro utraque parte afferri possent; legendus *Trajanus Boccalinus* in suis Parnassi novitatibus, qui refert artis Typographicæ inventorem Parnassium magno fastu ingressum, ut intra illum literatorum cœtum exciperetur, est tanquam bonarum artium corruptorem tuspiter inde ejectum. Sed hæc missa faciamus, & sicuti muneris nostri est, de morbis, quibus Typographi in opere suo sunt obnoxii, disquiramus.

Duplex itaque est illorum genus, unum eorum, qui fere semper sedendo characteres metallicos ex suis loculis seligunt, & verba componunt, seu eosdem characteres, cum usum amplius non habent, disgregant, & in suis loculamentis reponunt, idque præcipuum est illorum opus. Aliud vero genus est illorum, qui prælo addicti semper stant, & ambabus manibus instrumento quodam ex aluta conflato, & pilis impleto, atramento characteres dispositos imbuunt, alter vero, dextera manu præli superiorem partem movet, ac fortiter premit, sicque temporis momento in charta apparet impressum totum id, quod in characteribus simul compactis delitescerat, sicque rursus eodem modo repetunt laborem hunc, donec totum opus juxta præscriptum numerum fuerit absolutum. Ingeniosum certe opus, si doctis Viris tantum Libros suppeditaret, non iis qui scombros vendunt. Primum itaque genus vitæ se-

dentariæ addictum est, & confectariæ morbis illis, qui sedentariam vitam consequuntur, obnoxium est. Alterum vitæ statariæ, & nimis laboriosæ; nam in hujusmodi opere totum fere corpus exercetur, unde hujusmodi Operarii non possunt, quin lassitudines, & magnas defatigationes persentiant, ac ubi ad gravem ætatem pervenerint, illis necesse sit hujusmodi operi valedicere. Iis qui sedendo manus exercent, alia incumbit calamitas, quod dum oculos in characteres illos atrii coloris semper habent intentos, visus imbecillitatem paulatim contrahunt; unde iis, quibus bona oculorum constitutio non est, lumina hebescent, cum suffusionibus, & aliis oculorum morbis. Novi ego duos fratres Typographos, oculos, ex sua natura magnos & prominos habentes, quibus necesse fuit artem deserere, ne cæci quinino fierent. Memini, quod cum aliquando ad quatuor circiter horas, apud Typographum sedissem, pro cuiusdam mei Operis correctione, postea e Typographia egressum oberantes in oculo, atque etiam per noctem in phantasia habuisse imagines illarum machinularum, quas fortiter eram intuitus. Ex continuo itaque, & fixo intuitu in atros illos characteres, seu componendo, seu compositos dissolvendo, tonus membranarum & fibrarum oculi valde labefactatur, pupillæ præcipue, unde mirum non est, si oculorum morbos patiantur. Ipsimet Typographi referunt, quod ubi tota die ad opus suum incubuerint, e tabernis egressi, sibi videantur, noctu etiam, eosdem characteres in imaginatione impressos, ad multas horas observari, donec ab aliarum rerum speciebus illorum imagines deleantur.

Præter hosce oculorum morbos, aliæ quoque iis calamitates superveniunt, uti febres continuæ, pleuritides, peripneumoniz, & alii pectoris morbi cum enim Typographis necesse sit, hyemali tempore tota die in locis bene clausis, & in hypocaustis dege-

degere, si operari velint, & chartas imprefas exficcare; ubi postea ab hisce locis tepentibus, ad aerem externum frigidum exeant, facili negotio iis contingunt cutis constipationes, & improvisa perspiratus læsio, unde præsto sunt supra memorati effectus. Maxime vero hisce morbis obnoxii sunt, qui ad torcular exercentur, cum enim ad opus huiusmodi magno brachiorum, & totius corporis molimine opus sit, isti non raro sudore aliquo perfusi e typographia pedem emittunt, sicque morbis obviam procedunt.

Hisce Artificibus Reipublicæ literariæ ministris, quamnam opem afferre possit Ars Medica, seu quod præservativum proponi possit non video, nisi ipsos monendo, ut sibi in huiusmodi opere temperent, & aliquot diei horas labori suffluerentur, & cum hyeme e typographia exeunt, bene palliolati domos suas repetant. Iis, qui ad tabulas componendo assident, bonum erit, conspiciillis uti, ut oculorum tonus minus fatiscat, ad spectum etiam alio avertere, eosdem leviter manu confricare, ad spiritus torpentes excitandos, aqua euphrasiæ, violariæ, & aliis similibus eos abluere. Cæterum cum ab acutis morbis corripiuntur, suis & propriis remediis illis erit succurrendum. Ad felicioram tamen curationem obtinendam, bonum semper erit, si Medicus sciat, quam artem exercere sit solitus, quem curandum suscepit.

De Scribarum, & Notariorum Morbis.

C A P U T II.

Longe maiorem apud Veteres fuisse Scribarum, & Notariorum numerum, quam nostris temporibus, ob artis typographicæ inventum, satis constat, multos tamen in singulis Civitatibus, & oppidis esse, qui ex sola scriptione se, & familias suas sustentant, norunt omnes. Scribas, & Notarios servos fuisse ut plurimum, seu libertos, satis fusc ostendit *Rosinus*. Notariorum autem nomine haudquaquam hic intelligi velim eos, qui nostris temporibus Codicillos, & Testamenta condunt, quos Notarios vocamus, sed eos, qui per parvas quasdam notas, artem callerent celeriter scribendi, quos propterea Notarios appellabant. Sic *Plinius*, ut in ejusdem vita refert *Plinius Nepos*, pro more habebat quotiescunque iter faceret, ad latus Notarium habere cum libro, & pugillariibus, cujus manus hyeme manicis munebantur, ut ne cæli quidem asperitas ullum studii tempus eriperet. Hisce temporibus ordinis civilis sunt huiusmodi Scribae, quos in Curia apud Magistratus, in officinis Mercatorum, & in Aulis Principum ad rationaria conscribenda præstitio conductos videmus; quibus itaque morbis obnoxii sint huiusmodi Operarii, pervestigemus. Tria sunt, unde Scribis istis morbosus affectus proveniunt; primum continua sessio, secundum manus perpetua, & eodem semper tenore motio, tertium mentis attentio, ne libros erroribus conspurcent, seu dominis suis damno sint in addendo, subducendo, aliisque Arithmeticæ operationibus. Quos morbos secum afferrat continua sessio, facile est cognoscere, viscerum enim obstructions, ut hepatis, lienis, stomachi cruditates, crurum torporem, aliquam refluui sanguinis remoram, & malos habitus; summatim beneficiis carent, quæ a motu moderato obtinentur; non enim etiam si velint, vacat ipsis exerceri, cum pretio conducti sint, illisque necesse sit tota die scriptioni incumbere. Necessitas porro calamo chartam exarandi, non levem in manu, & toto brachio infert defatigationem, ob assiduam musculorum, & tendinum fere tonicam tensionem, unde fit, quod temporis progre-

su dexterae robur fatiscat. Novi ego hominem professione Notarium, qui adhuc vivit, hic toto vitae suae tempore assiduus fuit in scriptione, ex qua non parum lucri illi accedebat; hic primo quidem conqueri cepit de magna lassitudine totius brachii, quae nullo remedio potuit tolli, tandem a paralyfi absoluta totum brachium dexterae occupatum est. Ut damnum repararet, laeva manu ad scribendum cepit assuescere, sed post aliquod tempus ipsa quoque eodem morbo correpta est. Quod vero hinc Operarius crucem figit, est tortis & assidua animi intentio, in hoc enim opere cerebrum totum, nervos, fibras in magna contentione esse necesse est, & exinde atomiam subsequi; Hinc cephalalgiae, gravedines, raucedines, fluxiones in oculos, ob fixum in chartam obtutum, quales effectus magis premunt ratiocinatores, & calculi magistros, ut vocant, quales sunt, qui apud Mercatores operam suam locarint. In hoc censu quoque reponendi, qui a Secretis sunt Principum, quorum genio placere non ultima laus est; in conscribendis enim literis, in magna animi tortura per saepe sunt, non solum praeter literarum multitudinem, sed quia vel Principis mentem non assequantur, vel quia Principibus pro arte sit ad duos fines nolle intelligi, hinc fit, ut qui huic muneri se addixerit, non raro disris artem suam, & Aulam simul devoveat.

At quae praesidia iis, qui assidua scriptione tam gravia mala sibi accersunt, praescribet Ars Medica? Primo quidem ad resarciendum damnum, quod vitae sedentaria inferre possit, proderunt corporis exercitia, moderate tamen, festis diebus, ubi sa-

cris rebus in Templis fuerit indultum; frictiones quoque frequentes erunt ex usu. Frictio contrarias habet vires, nam ut agebat Celsus (a): *Frictione, si vehemens sit, duratur corpus, si levis mollitur, si multa minuitur, si modica impletur*, quod tamen desuperfit ab Hippocrate (b). Si obstructionis incipientis signa in visceribus essent, non alienum erit, identidem corpus solvete aliquo expurgare, & universales purgationes vere & autumno instituere. Ad lassitudinem vero brachii & manus dexterae, eadem frictiones, sed molliores, ex oleo amygdalarum dulcium, cui ad partis robur commisceri poterit modicum aquae vitae, conferre poterunt. Hyeme cavendum, ne ex frigore nimio manus torpeant, idcirco bonis chirothecis armandae sunt. Ad caput praeservandum a malis, quae illi per saepe incumbunt, laudantur omnia cephalica, ea praecipue quae sale volatili praedita sunt, ut spiritus salis ammoniaci, qui solo odore potens est torporem excutere. Particulares etiam capitis purgationes instituendae, pillulae Joannis Cratonis identidem sumptae commendantur, masticatoria quoque & ptarmica adhibenda, quae sternutamentum eiendo, humores serosos e glandulis cerebri excutiant; inter masticatoria, Nicotianae usus moderatus egregiam praestabit operam. Alvus quantum fieri possit facilis & lubrica servanda, mollioribus cibis, & si non respondeat, clysteribus sollicitanda, nam ut ex Hippocrate (c): *Ventris torpor, universorum confusio, vasorum immunditia, cerebri consumptio*.

(a) Lib. 2. c. 14.

(b) De Chir. offic. n. 11.

(c) 3. in 6. Epid.

*De Morbis eorum, qui apud Armatarios, varia Plantarum semina
saccharo condiunt.*

CAPUT III.

AD mensarum delicias, & alios quoque usus, saccharo condiri solent varia plantarum semina, uti Amygdalæ, Pistacea, Pinæ, Fœniculi, Coriandri, Santonici semina, & recentes quoque fructus, res equidem, iis quibus parantur pergratæ, non ita vero iis, qui illas parant, nam ex huiusmodi ministerio non levia sunt mala, quæ referunt. A laqueariis suspendunt amplum craterem ex orichalco, cui subdunt in convenienti distantia catinum carbonibus accensis plenum, postea rebus condiendis in cratere positis, e vase superposito in debita distantia, saccharum liquidum guttatim per epistomium defluit. Duo ergo ministri, uti fieri solet *Venetis*, ubi huic operi multum incumbitur, cui aliis in locis unus tantum sufficit, craterem illum circumagitant, quo pacto candida crusta operiuntur ea, quæ in cratere sunt posita. In hoc opere ministri non possunt, quin tota facie super illum craterem, calorem, & spiritus exhalantes, & si per totum diem in hoc opere exerceri velint, facili negotio magnas labe contrahent, uti cephalalgias, oculorum dolores, atque etiam graves anhelitus.

Tria sunt, quæ operarios maxime infestant, carbones accensi, crater excalescens, ac demum saccharum ipsum. Carbo ignis est productum, parentis lucidissimi proles nigerrima, cujus naturam licet potius admirari, quam velle cognoscere. Quid in carbonibus, aiebat *Divus Augustinus* (a) in libro de Civitate Dei; *nonne miranda est & tanta infirmitas, ut icctu levissimo frangantur, pressu facillimo conterantur, & tanta firmitas, ut*

nullo humore corrumpantur, nulla atate vincantur, usque adeo, ut eos substernere soleant, qui limites figunt, ad litigatorem convincendum, sed admiranda magis est illius pestifera vis, qua temporis fere momento hominem necat, nisi illi exitus liber pateat. Qua vi id efficiat, cum prunæ ardentes in loco etiam concluso id non agant, inter res abditas adhuc est, huiusque potestatis suffocativæ, multa sunt exempla. Quam graviter a fumo carbonum afflictus fuerit Helmontius, ipsemet refert in jure duumviratus; ait enim, quod dum esset media hyeme in clauso cubiculo scripturiens, ob testam allatam carbonum, tam graviter percussus, ut vix e Musæo exire potuerit, & paulo post in terram semimortuum cecidisse. Accusat idem Helmontius gas quoddam sylvestre in carbone latens, quod suscitatur a sulphure quodam inflammabili inibi concentrato. Crater ille, in quo sunt semina, cupri retinet vitium, orichalcum enim conflatur ex cupro, & lapide calaminari. Vas itaque istud excandescentem, suum acorem exspirat, qui ab operariis excipitur; accedit tandem saccharum liquatum, quod feminibus superaffunditur, & halitus suos corrosivos exhalat, qui eo magis sunt acriores, quo saccharum, quod ad condituram adhibetur, candidum est, & aqua calcis repurgatum, nisi enim ea quæ condiuntur summum candorem præferrent, convivis in fine mensæ jam saturis, stomachum potius, quam appetentiæ incitamentum facerent. Omnia hæc itaque conspirant, ad graves noxas operario inferendas, cerebro, oculis, & pectori potissimum, caput enim graviter

Q 2 . do

(a) Lib. 21. c. 4.

dolet, oculi ab ignis halitibus, tanquam spiculis punguntur ut rubescant, ac interdum inflammentur, anhelitus quoque læditur, ob inspiratum aerem acerbis particulis saturatum. Ut aliquæ cautiones hujusmodi operariis proponantur, primo curare debent, ut quantum licet tale opus fiat in aperto loco, ad faciliorem hujusmodi vaporum diffusionem, operis interruptio ad aliquot horas ad aerem recentem hauriendum laudatur, quo tempore faciem aqua abluere debent, & posca

fauces abstergere. Ad carbonum malignitatem emendandam, lubet remedium proponere, quod in usu est apud omnes fere artifices, ubi per hyemem carbonibus accensis in suis officinis uti necesse sit; frustum enim ferri inter carbones reponunt, sic enim carbonum virulentiam corrigi existimant; forsitan dici posset spiritus illos malignos carbonis in ferream substantiam vim suam exercere, sive ferrum ipsum eisdem absorbere.

De Textorum, & Textricum Morbis:

C A P U T I V.

Quanti usus sit, imo necessitatis, ars textoria, vel ex hoc dignosci potest, quod mortalium nemo, nisi aliquo opere textili nuditatem suam operiat; nec est, quod de natura conqueramur, quæ avibus pennas, cuique animali pilosum integumentum concesserit, solum autem hominem nudum reliquerit; homo enim ingenium habet, & manus, quibus varia & diversa vestium genera sibi con-
textat, non ad operimentum solum, sed ornatum quoque ac decorem. Ars texendi olim, muliebri ut plurimum erat ministerium, ut etiam Nobiles Matronæ ab hujusmodi opere non abhorrent; sic *Penelope*, marito absente, telam texendo, & redordiando *Procos* eludebat. Apud *Virgiliam* (a) legimus *Æneam* in funere *Pallantis* occisi, binas clamides auro distinctas eduxisse:

*Quas illi lata laborum,
Ipsa suis quondam manibus Sideria
Dido*

*Fecerat, & tenui telas discreverat
auro.*

Nunc ad solas manus plebejas textricum & textorum ars isthæc deducta est, multumque est, si nobiles mulieres super te-

las acu pingere didicerint. Duplicem fuisse texendi rationem, tradit *Ostavius Ferrarius* in opere suo eruditissimo de re vestiaria, unam antiquissimam, in qua mulieres stantes texebant sursum versus, & in altitudinem, alteram, qua sedentes & deorsum, hancque ait fuisse *Ægyptiorum* inventum, qui tramam trudebant in inferiorem partem, sive ad pectus trahebant; modo sedentes quidem mulieres texunt, sed talis sessio est, ut etiam quodammodo videantur stantes. Opus hujusmodi certe laboriosum est, totum enim corpus exercetur, ambæ manus, brachia, pedes, dorsum, ut nulla pars sit, quæ huic operi eodem tempore non allaboret. Rusticæ mulieres hyemali tempore, quo vacant ab agrorum cultura, in stabulis suis telas ex filo cannabino, aut lineo conficiunt, & puellæ præsertim, antequam nubant, quibus ars texendi pro dote est, turpe enim habetur, si rustica mulier artem hanc non calleat. Cum ergo laboriosa sit ars ista, sua habet incommoda, & præsertim mulieribus, nam si gravidæ sint, facile abortiunt, & fortum excutiant, unde postea multa mala superveniunt. Habitiores itaque, & robustas es-

se

(a) *Ænei. lib. 11.*

se oportet textrices, quæ arti huic unice eandem remittit, ambo postea magna vi se addixerint, alioquin ex nimio labore pectinem ad pectus eodem tempore confatiscunt, & in grandiori ætate, artem trahunt. Panni textoribus aliud malum, hanc deserere coguntur. Ab hac tamen quod textricibus, quæ telas ex lino, can- præter lucrum, id beneficii referunt, quod nabe, serico texunt, non advenit ex ma- menstruæ purgationes iis suo tempore teria quam tractant, solet accedere, lana- faciles sint; perraro enim evenit, ut tex- nempe oleo imbuta, quæ semper pravum trici mulieri supprimantur, imo interdum odorem spirat; sic illorum corpora male iis in nimia copia profluunt, si eo tempo- olent, ac interdum etiam foetet anima, re texturæ, plus quam decet, incumbant; oculi enim rubent, uti evenit in omnibus, quare cum juvenulæ mecum interdum qui lanam oleo imbutam tractant.

conqueruntur, quod iis non bene, nec suo tempore floreat mens, illas moneo, Præsidium itaque ad mala anteverten- da esset tam viris, quam mulieribus in ut textrices, & operosas mulieres potius opere tam arduo moderatio; illud enim quam Medicos consulant. Cum vix ab vulgatum *ne quid nimis*, nimis mihi placet; molles frictiones ad lassitudinem tol- assumpto cibo, mulieres quæstus avidæ lendam, ex oleo amygdalarum dulcium, in textrinam redeant, damna non levia brachiis, femoribus, & cruribus, erunt stomacho & coctioni inferunt, ex motu ex usu. Pannificibus, quantum fieri pos- enim illo nimis valido, & pectinis ad pe- test, corporis mundities procuranda, festus adductione, perturbatur fermenta- stis saltem diebus, puras vestes induen- tio; & chylus imperfectus cogitur subire do, lavacro odorato ex vino ablutis ma- lacteas, & cruditatibus massam sangui- nibus, brachiis, & cruribus. neam implere. Textores quoque, panni- In textrinis, ubi pannificio incumbitur, ficio præsertim addicti, nisi robusti sint & quidam operarii sunt, qui pannos jam fa- lacertosi, graviter affligi solent, lassitudine ctos magnis, ac ponderosis forcipibus, præsertim brachiorum, dorsi, & pedum tota die attendunt, quod ministerium cer- laborant. In pannificio etenim propter te laboriosum est, brachiis præsertim, & magnam panni latitudinem, duo sunt ho- manibus, quare ipsorum quoque ratio- mines ad idem opus intenti, unus dexte- habenda, & iisdem prædus succurren- ra manu naviculam cum trama ad alte- dum.

De Morbis, quibus obnoxii sunt Fabri Ærarii.

C A P U T V.

INter metalla; quæ hominum sagacitas Rebus publicis, ex omnibus metallis so- le terræ visceribus novit eruere, fer- lum æs & ferrum sufficere, sic ut monetæ rum atque æs præcipuum habent usum, apud veteres ex solo ære essent percussæ, longe magis, quam argentum, atque au- unde Ærarii nomen: De morbis, quibus rum; unde Mexicani, quibus pro ferro Fabri ærarii sunt obnoxii, in hoc capite atque ære, aurum & argentum natura erit sermo, de iis tamen loquendo, qui concesserat, Europæis ferro armatis & pu- intra Civitates in suis tabernis circa æs gnantibus invidebant. Cum ergo magnus exercentur, non autem de iis, qui in fos- sit æris usus, a priscis etiam temporibus, dinis æs erunt, de quibus in primo ca- uti videre est apud *Athenæum*, qui ait pite, ubi de metallorum fossoribus facta *Platonem* & *Lycurgum* statuisse in suis est mentio. In singulis itaque Civitatibus

bu-

huiusmodi Operarii, ac *Venetis* in unum hauriunt. Ab iis sciscitatus sum, num ab vicum collecti sunt omnes, qui tota die malleationi æris incumbunt, ad ductilitatem obtinendam, ut varia exinde vasorum genera conficiant, unde tam ingens strepitus exsurgit, ut soli Operarii inibi tabernas & domicilia habeant, locum enim illum adeo infestum omnes effugiunt. Observare ergo est huiusmodi Artifices, super parva strata humi ut plurimum sedentes, & incurvos, tota die malleis primo ligneis, post ferreis æs novum percutiendo, ad ductilitatem, quæ expetitur redigere. Primo igitur ex continuo illo strepitu, aures male affici, & totum etiam caput, necessum est, unde similes artifices surdastri fiunt, & ubi in hoc opere consenuerint, omnino surdi; auris enim tympanum ex continua illa percussione, naturalem suam tensionem amittit, & æris interni repercussio ad latera, omnia auditus organa infirmat ac pervertit; idem itaque ipsis evenit, quod Nili accolis in Ægypto, qui ex nimio strepitu cadentis aquæ omnes surdi sunt. Idem quoque gibbosi evadunt, ex continua illa in operando curvitate. Idem ipsum pariter iis evenit, qui aurum in tenuissimas bracteas malleando deducunt.

Præter noxas huiusmodi aurium & capitis, graves quoque pulmonum & stomachi affectus illis incumbunt; nam dum malleis æs tundunt, halitus quidam virosi ex ære percusso elewantur, & per os subeunt stomachum, ac pulmones, ut ipsimet artifices fatentur. Ex ære multa medicamenta parari solent, uti flos æris, squamma æris, viride æris, quæ vim emeticam & corrosivam possident. Hanc ergo vim erodendi, exsiccandi, sentiunt ipsi artifices, dum per inspiratum aerem

hauriunt. Ab iis sciscitatus sum, num ab huiusmodi halitibus in oculis noxam ullam persentiant, nec quidquam oculos affici responderunt, quod conforme est illi, quod dixit *Macrobius*, qui scripsit in fodinis æris, fossores oculos sanescere, si lippitudine laborent, sic & xyrocollyria ex ære parari solent.

Quibus remediis huiusmodi noxis obviam iri possit, ego non video, aures gossypio obturari possent, ut minus a strepitu concutiantur partes internæ, & oleo amygdalarum dulcium illiniri possent, a continuo illo strepitu infrastræ & concussæ. Ad corrigendam xirysim, quæ pulmones afficit, ob haustum aeris metallicis halitibus saturati, proderunt emulsiones ex amygdalis, seminibus melonum, cucurbitæ in aqua violarum, hordei, & similibus, serum vaccinum quoque, & fercula ex lacte commendantur. Si vero artifex ex sua natura siccus sit, aridus, & pulmonis affectibus obnoxius, nullum securius remedium est, quam ut artem deferat, & alteri se addicat, pessimum enim est lucrum, quod ad citam mortem deducit. Sicubi ergo aliquis Ærarius artifex ex aliquo morbo acuto, uti febre, decumbat, non inutile erit *Medico* curanti nosse, in qua arte sit exercitus; cum enim persæpe in acutis febribus aurium sonitus percipiantur, *Medicum* non sic terreri oportet, atque hinc malum omen deducere, cum ex *Hippocrate* funesti sint huiusmodi sonitus; mirum enim non est, si in huiusmodi Artifice aures hebetiores sint, & in acuta febre soni graviores excitentur; sic ad pulmonum affectus respicere oportet, ne a febris acutæ siccitas intendatur, sed plurima humectatione, emulsionibus eosdem restaurare.

De Lignariorum Morbis.

CAPUT VI.

Post fruges nihil hominibus magis utile natura produxit, quam arbores ac sylvas, imo ut recte *Plinius* (a): *Hinc primum alimentum, hanc fronde melior specus, libro vestis*, postea invento ferræ usu, arbores in tabulas secari cœptæ, sic & construi domus, & mille alia ad humanos usus. Lugdunum in Gallia totum ligneum olim fuisse censendum est, nam eam Urbem unica nocte arsisse refert *Seneca*, ut rustici, qui mane Civitatem adibant, casum hunc ignorantes, cum e valde proximi essent, nec eam oculis aspicerent, stupidi mirarentur, quid factum esset de Lugduno, unde *Seneca* humanos casus miserans exclamavit, *diu Sylva, momento cinis*. Nostri etiam temporibus, in Septentrionali plaga, Urbes sunt totæ lignæ, uti *Mosca*, in qua magnæ tabernæ sunt, in quibus prostant domus venales allaboratæ, quales esse debent, magnæ, parvæ, mediocres ad genium emptoris, ut quis paucis diebus habere possit domum in designato situ paratam.

Ars lignaria, licet in genere unica sit, in varias tamen dispescitur, cum alii sint, qui solas rhedas, & currus, alii qui soladolia & tinas, alii qui solas naves fabricentur. Quidam sunt, qui scalpro solum pro speculis & pictis tabulis, ornatus elegantes, postea deaurandos efficiunt. In universum ars ista laboriosa est, & suos artifices fatigat; gravius tamen afficit eos, qui ferræ usu arbores in tabulas secant, laboriosum enim est opus huiusmodi, arbores enim quadratas super duos ligna collocant, & operarius unius pedibus supra trabem stans, alter infra, magna ferræ secundum lineas, rubrica designatas

trabem secant. Opificium istud eleganter *Hippocrates* in primo de diætâ, his verbis descripsit. *Quemadmodum fabri lignarii lignum ferrâ dissecant, & alter quidem trahit, alter protrudit, idem sane faciunt, & qui deorsum premit, superiorem trahit, neque alias admitteret deorsum ire, si vero violenter cogant, toto opere aberrabunt.* Qui supra trabem est, magis laborat, quam qui infra, ferram enim satis gravem sursum trahere debet; qui vero infra operatur, non leve incommodum patitur, ex continuo scobis descensu in oculos & os quoque, unde oculorum rubor, & dolor subsequitur, illi enim fere semper connivere necesse est.

Si quoque, qui ad tornum exercentur, ac præcipue si lignum sit ex buxo, olea, therebinto, & aliis similibus, non levem in opere suo laborem experiuntur, (b) nam manus & brachia in assidua cõtentione habere illis necesse est, ut scalprum detineant, quo paulatim abradant, quod volunt ad designatum opus, pede dextro continuo laborandum, ut lignum contornandum volvatur, ac revolvatur. Oculos quoque ad opus intentos habere oportet, qui ex illa circumvolutione ligni, noxam aliquam contrahunt, spiritibus & humoribus in motum vertiginosum concitis. Ex materia, quam tractant Fabri lignarii, nullam fere noxam patiuntur, nisi aliquando ex ligno cupressi, cum quidam sint, qui illius gravem odorem, sine capitis dolore ferre non possunt.

Fabris lignariis remedia ad cautionem non habeo, nisi moderationem in nimio labore, ne lucro nimis intenti morbos sibi comparent, ac postea inviti ab opere suo exercendo ad multos dies vacare teneant.

(a) In Præf. lib. 12.

(b) Ænei. lib. 11.

neantur; Frictiones molles ex oleo, uti lacte muliebri abluantur; si vero actus omnibus operariis ex nimio labore defatigatis, erunt salubres. Oculorum quoque cautiones adhibendæ circa magnorum re-
habenda est ratio, ut quantum fieri possit minus patiantur, operis intermissione, Operariis, quibus ex nimio labore vires
& si dolore ac rubore teneantur, rebus sunt magis exhaustæ.
temperatis, ut aqua hordei, violarum,

De Morbis eorum, qui Novaculas, & Phlebotomos ad cotem acciunt.

C A P U T VII.

PAucas esse artes existimo tam innoxias, quæ suis Artificibus labem aliquam non affricent. Quis unquam credidisset, iis qui ad parvam molam ex cote novaculas, Barbitonorum arma, & Phlebotomos, Chirurgis ad venam secandam inservientes, exacuunt, aciem oculorum obtundi? Ast id verum esse experientia comprobatur, neque id mirum esse debet, nam cum huiusmodi Operariis necesse sit oculos semper habere intentos ac defixos in molam illam, quæ magna velocitate circumagitur, fieri nequit, quin oculorum frangatur tonus, & progressu temporis hebescat visio, uti omnibus leptomis evenit. Vertiginosis etiam affectibus, cum tota die operati fuerint, infestæ solent, ac ii præcipue, qui non tam firmo capite fuerint, ut etiam post opus sibi videantur in mente molam circumactam adspicere. Ab hac causa externa, & occasionali probabile est, in motum cieri humores oculi, aqueum præcipue, qui natura sua mobilis est, nec non spiritus animales in orbem circumrotari, sicque naturalem oculi æconomiam perverti. In hac Civitate, quidam in hac arte satis peritus est, in acuendis novaculis & lan-

ceolis, unde lucrum non leve illi advenit; licet continuato per totum diem opere, oculorum ruborem, & ophthalmias interdum graves pati solet, nec hujus infortunii aliam causam, quam artem suam culpatur; alios postea artifices huiusmodi interrogavi, qui fere omnes de oculorum morbis conqueruntur. Non exiguus quoque labor iisdem est, dum dextro pede efficiunt, ut rota major lignea in orbem circumagatur, quæ parvam molam in eundem motum ducat; ast ab hoc incommodo cavere possunt, ac nonnulli etiam cavent, dum machinam huiusmodi a pueris in gyrum adduci jubent, manibus tamen & brachiis ad opus intentis, lassitudinem non parvam contrahunt, oculi tamen ii sunt, qui magis læduntur. Quo præsidii genere iis succurri possit, aliud non video, nisi temperantiam, & ad horas aliquot ab huiusmodi opere vacare, nec tanti lucrum facere, quanti sanitatem. Ea quæ superius diximus leptomis conferre, h. e. qui circa res minutas visum exercent, hisce quoque erunt administranda, ne cum tædio legentium eadem sæpius repetantur.

De Morbis Laterariorum.

C A P U T VIII.

PRimæ ætatis homines, non habuisse domos arte factas,

*Cum frigida parvis
Præberet spelunca domos, ignemque,
larumque* Et

Et pecus & dominos communi clauderet umbra,

fatis credibile est; postmodum vero ad commodiorem habitationem, *Mapalia* ex harundinibus, & stramentis facta, mox casas ex saxis, & tophis, totam materiā suppeditante natura, fuisse constructas, quales in locis montanis etiam num videre est, nostris temporibus ex solis saxis congestas, & luto glutinatas, atque latis silicibus contextas. Quoniam vero in locis planis & campestribus saxa non aderant, lateres ex luto conficere, eos ad solis radios exsiccare, in fornacibus excoquere didicerunt, sicque lateritiæ domus, melioris formæ, & firmitudinis apparuere. Cum ergo inter artifices Laterarii quoque numerentur, ac necessarium sit istorum opus ad veteres domos reparandas, & novas construendas, quales morbos ex huiusmodi opere sibi accersant, pervestigemus. Non est quod hic, quomodo lateres fiant & coquantur in fornacibus, exponam. Opus enim huiusmodi cuique satis obvium est, dum extra civitatum pomeria passim, aliisque in locis facile sit observare similes operarios. Hoc opus præ cæteris valde laboriosum est & servile, sub quo gemebant olim *Israelitæ* in *Ægypto*, lateribus conficiendis addicti, pro solamine allia, & cæpas habentes. Cum ad solis radios necesse sit amplis in areis, ex luto rite subactis lateres conficere, eosque bene exsiccare, ac tandem in fornacibus reponere, ut lapidescant, fieri non potest, quin illorum corpora maxime durentur, & sicca fiant. Ad morbos itaque acutos valde dispositi sunt tales operarii, febres nempe malignas, non raro flammatorias; cum enim omnibus aeris injuriis sint expositi, uti matutinis frigidam auram captare, meridianis a solis radiis exuri, vespertinis horis mitiorem aërem experiri, ac per sæpe pluviis madescere, agresti victu accedente, ex pane secundario cum alliis, cæpis, vino, ut plurimum vapido, mirum non est, si gravissimis mor-

bis corripri soleant, potius mirari licet, quomodo tam durum opus, ad plures menses sustinere possint. Febres itaque huiusmodi Artificum, delirium fere semper habent adjunctum; a quibus si evadant, ad morbos chronicos facile transeunt, uti ad quartanas, malos habitus, interdum etiam ad hydropem. Similes operarii sunt ut plurimum ex rusticana gente, quare ubi febre corripiantur, ad tuguria sua se conferunt, solæ naturæ negotio commissi, seu ad nosocomia deferuntur, in quibus solitis remediis, purgatione, sanguinis missione, ut reliqui, curantur, ignota *Medicis* horum Artificum conditione, qui exhausti sunt, & a diuturno labore exsoluti.

Hisce miseris operariis, optimum remedium esset balneum aquæ dulcis in ipsa principio, ubi febrile incipiunt, squalida enim sunt Morum corpora, humectata enim cute, ac poris apertis, patefceret viæ febrili incandescentiæ, at nostris temporibus exolevit balneorum usus, qui priscis *Medicis* tam familiaris erat. Magno usui *Romæ* olim erant balnea, ubi enim tota die operarii sese exercuissent, vespertinis horis balnea publica adibant, in quibus parvo lavabantur, ac in iis sordes contractas, & lassitudinem simul deponebant, quo modo a morbis minus infestabantur, quam nostrorum temporum Artifices. Nemo erat cujuscumque fortis, sexus, ætatis, qui balneorum usum non haberet. Matronæ pariterios puellæ balnea adibant in primis nascent & Ecclesiæ temporibus, ut constat ex Epistola *D. Hieronymi* ad *Eustochiam*, ubi illum admonet, ut si virginem puellam in balneo lavari conveniat, ad munditiem corporis, & sanitatis quoque gratiam, illam admonet, ne puella virgo nudam se videat, forsitan enim in obscuro loco clausis fenestris, seu per noctem lavacrum huiusmodi virginibus faciendum volebat, nam balneorum fabrica a prisco usu, in magnum luxum degeneraverat. In hanc rem legi meretur *Seneca* (a), ubi *Villam Scipionis* describit, qui voluntariq

Tom. II.

(a) Epist. 89.

R

causa

exilio, post Africam subactam Linternum se recepit, ubi in balneo *Carthaginis horror abluebat corpus laboribus rusticis fessum, non quotidie lavabatur, nam ut ajunt, qui præcos mores Urbis tradiderunt, brachia, & crura quotidie abluebant, quæ scilicet sordes opere collegerant, cæterum totius mundinis lavabantur.* Lateraniis itaque, qui in luto semper hærent, uti proverbio dici

solet, valde salubris esset balnei usus, tum ad sanitatis tutelam, tum ad morbum tollendum; sed quoniâ Christiana religio animorum potius, quam corporum sanitati intenta, passim est paulatim obsolescere balneorum usum, tam salutari præsidio in omnibus pene morbis, nostrorum temporum destituta est Ars Medica.

De Puteariorum Morbis.

C A P U T IX.

Quemadmodum Lateraniis ad solis, & ignis præsentiam exerceri ac torreri necesse est, ita Puteariis procul a sole, & igne vim frigoris, & nimiam humiditatis, puteos fodiendo, experiri, vel in media æstate; hyemæ etenim, ac vere, quo tempore terra prægnans est aquæ, puteariorum operam nemo exquirat. Cum ergo ad novos puteos fodiendos, seu veteres expurgandos, ac altius venarum aquas perscrutandas, commodum tempus sit æstas, dum Procyon furit, & stella vesani Leonis, nemo non videt, quanti periculi plenum opus sit talis operatio, a calido enim ad frigidum, & a frigido ad calidum, a sicco ad humidum, & ab humido ad siccum fit transitus. Ex longa itaque mora in loco frigido, & aquarum madore, quæ hinc inde confluant, perfacile est stiparum cutem, ac perspiratum graviter lædi, unde postea acutæ, & male moratæ febres suboriantur. Accedit præterea alia causa, unde malignæ febres emergant, tetra nempe exhalatio, quæ ex puteis exspirat, præcipue in collibus, & montanis locis, ubi sulphura, nitra, & alia mineralia sunt, quæ puteariis spiritus & humores corrumpant. In locis campestribus, & planis non ita læduntur, in iis tamen semper putor aliquis percipitur, ex quo puteis nomen est inditum. Hanc itaque ob causam, spiritus animales, quorum indoles æthereæ est, & aura puriori gaudent, insigniter vitari ne-

cesse est. In puteariorum censu veniunt, qui cisternas a sordibus collectis repurgant, quas inibi aquæ pluviales, quæ e tectis, per euripos, & canaliculos in illas influentes relinquunt, quale opus Venetiis potissimum satis commune est, æstate præsertim; dum ergo hæc cisternas verrunt & purgant, nec tam cito id possit fieri, non possunt, quin labem contrahant, sicut putearii.

Hac occasione memorare lubet puteos in agro Mutinensi, ex quibus Petroleum illud celebre obtinetur candidum & purum, cum nullibi in tota Europa simile quidpiam habeatur. In Appennini jugis exstat mons, Festinus dictus, ad viginti millia passuum ab Urbe distans, in cujus summo parva planities visitur, qua hinc inde vari sunt putei, tum veteres, tum novi, ex quibus petroleum colligitur, quod exstat in fundo aquis innatans: putei isti profundissimi sunt, nec nisi scalpulo, & malleo facti, cum totus ille mons siliceus sit, unde ab incolis oleum saxi appellatur. Cum ergo novus construitur, putearii maxime ab illo odore infestantur, quali odore circumquaque totus aer est oppletus, nam memini, cum eo loci concessissem, ut puteos illos inviserem, me ad miliaris inius distantiam, petrolei odorem persensisse. Interdum evenit, ut dum putearius scalpit, venas quasdam Petrolei perumpat, unde Petrolei copia largius emanet, tunc

tunc alta voce clamat, ut quam citissime per funem educatur, ne inibi suffocetur, ac interdum vix educi potuit, sed anhelitum agre ducens; referunt etiam quosdam ex his operariis, ex largiori vena Petrolei diffusa, suffocatos misere periisse. De Petroleo montis Festini typis olim tradidi epistolam, ad Illustrissimum D. Felicem Abbatem Viali Patavini horti præfectum, ac eodem tempore recudi curavi libellum de Petroleo montis Zibinii, quem libellum Francisci Areosti manuscriptum, *Oligerus Jacobæus* in Bibliotheca Regia Hassniensi reppererat, & Hassniæ imprimendum curavit; Petroleo enim montis Zibinii parva fossione obtinetur; nam in quadam profunda valle, parva scobs visitur, ubi Petroleo super aquam innatat, sed Petroleo istud rubrum est, neque comparandum montis Festini Petroleo, quod candidissimum est, nec tam ingrati odoris. Exstat Mutinæ aliud Puteariorum genus, qui non æstate, sed media hyeme puteos citodiunt; sed longe diversos ab aliis puteis, nam ex his obtinentur fontes aquæ vivæ purissimæ, atque nitidissimæ, de quorum Fontium admiranda scaturigine Tractatum Physico-Hydrostaticum edidi, quem patavino Typographo recudendum tradidi, cum nulla prioris editionis exemplaria uspiam reperire sit, & a rerum naturalium curiosis exquiratur. Longum esset, modum tradere, quo putei isti construuntur, satis sit nosse, varia strata modo terræ cretaceæ, modo paludosæ, alternatim reperiri, quibus transactis, exstat stratū sabulosum, glarea minuta refertum, ad quod ubi devenerint putearii, pro operis meta & complemento habent, inibi enim percipitur aquæ fluentis murmur. Magna & longa rebra igitur putei lateribus insistentes, stratum illud glareosum ad duas vel tres ulnas perforant, quo facto, tanto impetu aqua erumpit, ut Operarius lateribus te rebræ insidens, per funem vix educi possit, ut aqua erumpens illum non pertingat; tēporis itaque fere momento, puteus aqua

impletur, quæ postea perenniter supra terram defluat. Multa equidem curiosa, in horum puteorum fossione observantur scitu digna, uti arbores magnæ in illa profunditate, ossa magna, & alia, quæ in opere meo recensui.

Opus huiusmodi valde laboriosum, & sordidum est, cum enim ad integrum fere mensem in hisce puteis operarios immorari oporteat, hyemali tempore, ut dixi, cum per Æstatem ob fumosas exhalationes, & intensum frigus, opus huiusmodi aggredi renuant, hyeme vero inibi degant, tanquā in hypocausto, ob multū calorem concentratum, sine ulla exhalatione, cum accensis luminibus, quæ per æstatē a fumosa exhalatione extinguuntur, dum quotidie, tum propter fossionem, tum propter calorem inibi hospitantem, toti sudore persusi educuntur, non possunt quin graves noxas contrahant, & ea incommoda, quæ ex perspiratu læso oboriuntur, sentiant. Putearii in universum persæpe solent decumbere, ex morbis pectoris, destillationibus, aliisque morbis; cachectici ut plurimum sunt, ob victum pravum, quo per inopiam utuntur, luridi adspectus, atque ubi ad 40. aut 50. annum deveniunt, huic arti, atque etiam vitæ extrēmum vale dicunt; hæc est misera horum Artificum conditio.

Quomodo curandi sint operarii isti, cum ægrotant, sive acutus, sive lentus sit morbus, quivis *Medicus*, qui modice sapiat & norit, quamnam artem exercere sint soliti, facile dignoscet, perspiratum nempe corporis, ob longiorem moram in locis humidis, ac putidis graviter læsum, propriis remediis restituendum, vitiosos succos corrigendos & purgandos, naturæ fractas vires refocillandas; convenire propterea in principio frequentes frictiones universo corpori, cum unctione *Actii*, cucurbitulas siccas, lavacra cruribus & brachiis ex vino generoso, in quo incocta fuerint folia Salvæ, Lavendulæ, flores roris marini, & similia, cucurbitulas etiam scarificatas dorso appolitas, quod reme-

Hum exercitis hominibus familiare est, gationem, ne vires exsolvantur, vehemens enim purgatio ex Hippocratis (a) decreto, parum salutaris est; qui prave utantur vitta.

(a) 2. Apho. Aphor. 36.

De Nautarum, & Remigum Morbis.

C A P U T X.

SI ars ulla est, quæ ad publicam felicitatem, & mutuum commercium servandum multum conducatur, ea maxime navigatoria est, quæ Ortum Occasum junxit, Aquilonem Austro, & bona, quæ huic & illi Regioni natura fecerat propria, navigatio fecit communia. Ars ista mehercule antiquissima tanti habita est, ut illius inventores divinis pene honoribus celebrarentur; sic *Argonautæ*, qui in *Colchos* usque navigarunt, inter Heroes connumerati, & navis *Argo* a Poetis in cælum translata. Quid si vidissent, uti passim nostris temporibus, a metis herculeis classes armatas navigationem in Peruvianas, usque Regiones suscipere? Ars ista certe jam summum perfectionis attigit, planeque ostendit fabulosum non esse, ut olim creditum, reperiri homines, qui adversa nobis habeant vestigia. Exquiramus ergo, ut nostri muneris est, quas noxas patiantur nautæ, cæterique operarii, seu potius quinam sint morbi, quibus non pateant illorum corpora. Hic tamen, non de morbis navigantium, qui mercaturæ gratia seu ad alios fines navibus se committunt, ac in iis otiosi nihil operantes degunt, loqui mens est, sed de nautis, qui diu noctuque in continuo sunt opere. Quocumque igitur acutorum morborum genere, ut uno verbo me expediam, premuntur Nautæ, Remiges, alique operarii; tale est enim illorum vivendi genus, tot ærumnæ quas patiuntur, in hoc instabili & infido elemento, utcumque acutos morbos in illis inveniat, quo rabiem suam depascatur, chronici quoque morbi eosdem infestant; sed non tam diu, ut solent terrestres Artifices; navis enim locus aptus non est ad alendos chronicos morbos. Ante magnetis usum, valde laboriosam fuisse hanc artem fas est credere, nam illis necesse erat, per noctem sub dio oculos ad Cynosuram habere intentos, ut scirent, quae eundum esset; sic apud *Virgilium Palinurus* ille Trojanæ Classis rector, dum hærebatur clavo affixus, oculosque sub astra tenebat, letheo sopore perfunctus in mare cecidit; nunc autem reperto magnetis usu, navis Gubernator ab aeris nocturni malitia nil metuens, ad Versoriam in sua cellula intentus inter densiores noctis tenebras navim regit, ac ad eam partem, quam in mente habet, dirigit, in mari medio, ut in terra nemo in cæca noctis caligine tam recte ambularet.

Nautæ igitur, maris, ac ventorum, cœlique injuriis, & mille incommodis, quæ secum affert navigatio, expositi, morbis acutis, ut dixi, facile sunt obnoxii, febribus præsertim malignis, & inflammatoriis, quæ eos diu ægrotare non patiuntur, cito enim judicantur seu bona, seu mala crisi, neque locum hic habent præceptiones medicæ, imo ut ait Celsus, cum quadam temeritate sunt rapienda remedia, non secus ac fieri solet in gravi aliqua tempestate. Solent Naucleri variam remedium suppellectilem secum deferre, & Medicos etiam habere pro illorum administratione. Theriacalia itaque, Bezoartica præ cæteris erunt ex usu, ad pra-

pravos humores ex intimis partibus, ad ambitum corporis extrudendos, & per sudorem etiam exantlandos. Neque vero dosi mediocri talia remedia præscribenda, sed longe majori, quam quod fieri soleat in iis, qui in terra ægrotant; cum enim victus, quo utuntur Enhydrobii, longe differat ab eo, quo uti solent terræ incolæ, non nisi pessimæ indolis morbi suboriri possunt. *Thomas Bartholinus* (a) apud *Bonetum* in Medicina Septentrionali asserit, medicamenta in mari versantibus, tertia parte validiora esse præscribenda, si votis respondere debeant, quod non solum de purgantibus, sed diaphoreticis, diureticis, & quibuscumque aliis vult intelligendum. Apud *Joannem de Vigo* (b) *Jnl. II. Pont. Max. Chirurgum*, caput particulare exstat de febribus, quæ navigantes infestant, ubi & ipse suadet, generosiora remedia esse adhibenda, cum supponere liceat, in hujusmodi febricitantibus, ob victum crassum, salitas carnes, panem nauticum semirosum, aquam semiputridam, tales esse humores, ut vulgaria remedia facile eludant, nam malo nodo, malus cuneus. Licet autem *Bartholinus*, & *Joannes de Vigo* de iis navigantibus intelligant, qui ad particulares suos fines mari se commiserint, hæc cautio tamen multo magis conveniet nautis, aliisque operariis, qui in mari vitam traducunt.

Longe gravius præ cæteris afficitur infelix Remigum turba, quæ longo ordine catenata, supra sua sedilia procellis, ventis, pluviis exposita, toto corporis nisu contra vim maris, & ventorum solis remis interdum navim agere cogitur, nisi gravem verberum tempestatem supra sua capita velit ingruere. Hi enim acutis morbis correpti, operi suo pœnali cito eximuntur, in libitinæ censum traducti. Mirum est profecto, quomodo remiges non pauci, licet nocturnis diurnisque labori-

bus confecti, pingues & colorati adspiciantur; rationem hujus adfert *Franciscus Comes de Verulamio* (c), ait id fieri, quod *sessilis vita, stomachum aliquo modo supportet, quem stataria, & crebri incessus, pensilem faciunt; unde exercitia deligere prolongandæ vitæ conducit, quæ artus magis, quam stomachum, aut abdomen movent, ut sedentes remigent, aut sciram reciprocant.*

Non raro evenit, ut morbus aliquis epidemicus naves invadat, sive is extrinsecus advenerit, sive ob pravum communem victum, ac præcipue ob aquas corruptas, sive ob variam ac diversam navigantium multitudinem, qui inassueti pelago se commiserint, ac ob frequentem terrorem in magnis tempestatibus, malignas & pestilentes febres conceperint, unde ex diffuso seminio, cæteri eodem quoque morbo concidant. In simili casu, nullum est effugium, omnes enim, ut dici solet, in eadem sunt navi, ac necesse est morientes homines sibi ad latus intueri, & commune sepulcrum ante oculos adspectare. Hic prudenti homini nil aliud agendum, quam totum salutis negotium non fato, sed rerum omnium arbitro committere, theriacalia tamen medicamenta, quæ secum quisque defert ad longam navigationem, non erunt omitenda.

Alii quoque affectus communes, si non tam periculosi, satis tamen molesti, nautas & navigantes infestant: magna alvi adstrictione laborant quicumque maria peragant, cujus rei causa potissima, in victum crassum, prædurum, in panem nauticum, quem *Plinius* ad alvi fluxus commendat, ad carnes fumo duratas, salitas, referenda. Aeri marino & fluctuationi stypticis causam acceptam refert *Helmontius* (d); cum enim navigantes in mari duplo edaciores sint, quam in terra degentes, ac minus dejiciant, necessario

ait

(a) Tom. 1. l. 8. p. 4. Sc. 2. c. 9. (b) L. 9. c. 4. de Addi. (c) In Syl. Syl. Cent. 8. Exp. 7; 8. (d) Blaskum. n. 3 &c.

ait ille, corpora multum diffiari per insensibilem transpiratum, sicque alvum densari, nam ex *Hippocrate*, *cutis raritas*, *ventris densitas*. Hanc alvi segnitiam tolerare satius existimo, quam illam remediis purgantibus per os susceptis, quæ nonnisi alicujus energię deberent esse, & alvum densiorem facerent, curare velle, quando clysterium uñum naves non agnoscunt, nec aptam materiam habent. Contumacibus vigilis obnoxii sunt nautæ; cum enim illorum vigilantia, omnium, qui in navi sunt, concredita sit salus, vix tempus suppetit, quo somnum captent, nisi interdum in malacia, cui neque dormientes fidunt, & obversantem in animo habent. Pruriginosos quoque corporis affectus, per totum corpus patiuntur, ob sordes in cute collectas, ex insensibili perspiratu, locus enim, in quo degunt, opportunus non est, ut corporis munditie studeant, ac iis interdum tantum aquæ non suppetit, ut manus ac faciem lavent, multo minus indusia, hanc ob causam ab insolenti pediculorum exercitu obsidentur. Cimicum porro in navibus tanta est copia, ut ab illorum morsibus cavere non possint; tam gravis quoque odor ex hisce animalculis emanat, ut nauseam ac

vomitum, non secus ac nautea facit. Remigibus, qui ut plurimum nudis pedibus incedunt, ulcera in cruribus sunt, quæ squallida & sicca sunt, utpote ab humore salsuginoso producta, qualia fieri diximus maritimis piscatoribus; talis ergo curatio erit adhibenda, qualem diximus præfatis piscatoribus convenire. Gravissimis quoque cephalalgii vexari solent, ac præsertim, cum ad Indias Orientales sive Occidentales, navigationes suscipiant; cum enim a temperatis zonis ad torridam provehuntur, ubi aliud cælum, alia sydera, alias etiam umbras, modo dexteras, modo sinistras euntes videre necesse sit, cum lineam æquinoctialem prætergrediuntur, magno capitis dolore cruciantur, una cum totius corporis atque animi perturbatione.

Nautæ igitur, & omnes illius operarii, nescio quo sub sydere nati, ad toleranda maris incommoda raro solent senescere; sicuti qui merent in castris. Hæc pauca de nautarum morbis, ac remediis pro hujusmodi artificum solamine dixisse sit satis. In hanc rem legendus doctissimi *Glanberi* liber, qui *Consulatio Navigantium inscribitur*.

De Venatorum Morbis.

C A P U T XI.

Venationem artem antiquissimam esse, ab ipsis Mundi primordiis repertam, post primi Parentis lapsum, ex Sacrorum Codicum testimonio satis constat, memoratur enim *Lamech* magnus venator, & multarum artium institutor, qui *Cain* jaculo, inscius tamen, occidit. Primis illis temporibus, & forsan etiam ante agrorum culturam, & frugum sationem, venatum in usu fuisse, pro faciliiori victu, cum in multa ruditate, & agresti vita degerent homines; conditis vero Oppidis, ac Civitatibus, in quibus so-

cialem & civilem vitam traducerent, ad oblectamentum traductam esse venandi artem, & studium, satis perspectum est. Nostra hac ætate non ita patet cuique venandi libertas, ut priscis illis temporibus. Principes, & Nobiles Viri, loca quædam feris sylvestribus, atque avibus tanquam asylum concessere, ut inibi a venantium plebe securæ degerent, ut sibi solis pro lubitu venari liceret. Institutum meum quod attinet, hic mihi mens est de iis Venatoribus sermonem habere, qui ex hac arte ad se, suasque familias alendas, quæ-

stum

stum aucupantur. Habent Principes inter numerosas servorum familias venatores, & aucupes, quorum unicum munus est feras, aves capere, & capturam ad dominos suos deferre pro menfarum deliciis. Sunt etiam alii homines liberi, qui hoc studio, toto anno ad venationem incumbunt, ac ad publica Civitatum macella, prædas suas deferendo, ab hominibus otiosis, rebus insolitis vescendi cupidis, non exiguum lucrum capiunt, qua in re certe laudandi sunt, ac si interdum multo pretio merces suas divendunt, haud quaquam culpandi; incredibile est enim, quantum laboris impendant, quantum sudoris & vigiliarum iis consent ea quæ ceperint, illis enim sæpe evenit, quod tota die laborantes nihil capiant, & quod pejus est, ut dum feras captare satagunt, ipsi a feris morbis capiantur. De iis itaque potissimum mihi erit sermo, si enim ob artem, quam exercent, sæpius ægrotant. Ab hoc tamen infortunio Principes & nobiles viri, qui frequentius huic studio se addixerint, interdum cavere non possunt. Non pauca exstāt apud Scriptores exempla Principum virorum, qui a feris occisi fuerint, sive ex nimio labore gravissimis morbis correpti obierint. Mirum est sane, quomodo venatio cujuscunque conditionis homines oblectet, ut nec æstum, nec algorem, nec defatigationem sentiant, rerum domesticarum omnino obliti, pernoctantes etiam sub dio, ut uxores solas cubare sinant, unde eleganter *Horatius: Manet sub jove frigido Venator, teneræ conjugis immemor.*

Abstinet tamen, quod venationis studium, hic improbare intendam, ex sui natura enim salutare est, & ad multos morbos chronicos remedii loco, ad præsertionem quoque a gravissimis morbis, cum ex *Rhassi* quoque testimonio, in pestilenti constitutione, venatores a peste immunes se præservant: Cæterum venatio exercitationis genus est, quod non unam tan-

tum corporis partem, sed omnes simul exercet, ut ex *Galeno* (a): venatori enim necesse est deambulare, currere, saltare; modo erectum, modo curvum stare, vociferari etiam, summatim omnes corporis partes exerceri, idque modo vespertinis horis, modo per noctem, modo per hyemem, sub cœlo pluvio ventis perflato, corpus male plecti & defatigari necesse est, sicque ad varias ægritudines disponi, quod potissimum iis evenit, quibus ars venatoria in quæstu est, cum nullum illis toto anno feriandi tempus sit concessum, tamper æstatem latrante sirio, quam per hyemem, cum nix alta jacet, quo tempore, ut ait *Virgilius*, tunc licet:

Gruibus pedicas, & retia ponere:

Cervis,

Auritosque sequi Lepores, & figere:

Damas,

Venatio antiquitus magis laboriosa erat, quam nostris hisce temporibus; venatorem enim oportebat esse armatum: arcu, pharetra, venabulis, quæ magno erant impedimento, & magnis opus erat: lacertis ad arcum tendendum; modo sclopetis, ut plurimum res agitur, non solum in venatione, & aucupio, sed etiam in piscatu, cum neque pisces in aquis degentes a pulveris pyrii vi fulminea sint securi.

Cum itaque venatio certum moderamen habere non possit, in iis qui se huic arti addixerunt, ut in illa non secus ac alii artifices urbani alimentum suscipiant, variis morborum generibus conflictari solent, juxta anni tempora, ut plurimum tamen acutis morbis, sic per æstatem, febribus ardentibus, cholera sicca, dysenteris corripitur consueverunt, biliosis humoribus a solaribus radiis ad summam acedinem exaltatis, nec non a sitis & inedia tolerantia, aliisque erroribus. Hyeme vero ob frigoris vehementiam, & facilem pororum cutis constipationem, post aliquot

(a) . de Tuen. Val.

quot sudationeulas, in morbos pectoris incidunt, uti pleuritides, peripneumonias. Cephalalgis quoque gravissimis male plestuntur, caput enim illud est, quod præ cæteris corporis partibus caloris, & frigoris injuriis magis est expositum. Herniis etiam interdum obnoxii sunt, ob saltus & motus inconditos, dum feras festantur.

Qualis curatio hisce morbis sit adhibenda, cuique perito *Medico Practico* satis est perspectum. Cui ergo contigerit huiusmodi venatorum curam suscipere, præ oculis potissimum habenda erit hæc animadversio, quod vires in huiusmodi ægrotantibus debiles sint ab exhaustu, non autem ab humorum prævæ naturæ copia, adeo ut in usu magnorum remediorum caute sit procedendum, non enim tam facile sustinent repetitas phlebotomias, neque validas purgationes, longe enim differunt exerciti in venatione, ab habitu exercitatorum, de quibus *Hippocrates*; venatus enim non est huiusmodi exercitatio, quæ corpus augeat, sed potius exsolvat, ut suis etiam canibus venaticis similes reddantur; idcirco *Galenus* venatores ajebat, oportere esse duros & rigidos, neque pariter nimia diæta esse macerandos, ne vires magis atterantur; necesse est enim, ut qui huic arti se dederint, robustæ sint constitutionis, alioquin cito fatiscunt, & variis morbis corripiuntur. Locus insignis est apud *Hippocratem* (a) his verbis: *Eunuchus ex venatione & discursu, hydropicus factus est*; Ars certe venatoria propria non est Eunuchorum & Spadonum, sed eorum qui sint duro de robore nati. Cautè itaque sunt tractandi, ac potissimum ad humorum attemperationem est incumbendum, diaphoresi ad cutem illos disponendo, cum enim sudationem habeant fami-

liarem, ubi ex acuto morbo decumbunt; promptius iis succurratur per remedia diaphoretica, quam alterius generis. Antiquiores in usu habebant balnea, sed nostra hac ætate illorum usus obsolevit; si tamen febris a suscepto frigore, & pororum cutis constipatione ortum habuerit, balneum aquæ dulcis in usum revocari posset. Ubi vero acutus morbus in chronicum migrarit, & præsertim in febres, seu quartanas, seu alterius generis, neglectis remediis, quæ ad obstructions tollendas in usu esse solent, neglecto etiam Chinæ Chinæ usu, ablegandi sunt venatores ad solitum suum ministerium, quod moderate exercitum, illis remedio esse poterit; ut unde salutem amiserant, eam feliciter redimant.

Quod de feras insectantibus diximus; hoc idem de aucupibus dictum volo; hi enim licet minus patiantur, totos dies per agros & nemora vagantes, aves quæritando, ex nimio labore, & lassitudine, sudatione interdum, vespertinis horis postea interrupta, febres tertianas & quartanas per Autumnum sibi comparant, quo tempore avium captura felicior & uberior esse consuevit; sicuti enim qui Octobris mense retibus utuntur, ad alaudas & qualeas captandas (quod aucupii genus apud nos familiare est, dum aucupes matutinis horis qualeas, quæ in harundinetum se condiderint, blande sollicitant, ut in nassam se recondant) non raro acutis morbis affici solent. Gravius autem periclitantur, qui ad aves aquaticas captandas incumbunt, ut in vallibus ac in stagnis, rigenti hyeme, dies ac noctes in parvis cymbis degant, non pauci enim ex iis, ob tetros halitus, & cælum humidum, malignas febres & malos habitus, ac persæpe hydro-

De Saponariorum Morbis.

CAPUT XII.

Saponem apud veteres in usu fuisse ad vestes laneas, & lineas emaculandas, ex scriptorum monumentis satis constat. Hoc inventum Gallorum, quæ Natio elegantiae & nitori semper studuit, *Plinius* in *Historia Naturali* (a) fuisse tradit, hæc sunt illius verba. *Gallorum hoc inventum rutilandis capillis ex sevo & cinere. Optimus sagino & caprino, duobus modis, spissus ac liquidus, uterque apud Germanos majore in usu viris, quam feminis. Galenus de simplicibus medicamentis*, aliisque in locis saponis mentionem habet, quem ait componi ex calce, lixivio, ac sevo hircino, vel bubulo, vel caprino, vimque sordes absterpendi habere. Ex quibus verbis satis liquet, inter saponem veterum, & nostrorum temporum magnam esse cognationem; Veteres enim lixivio ex calce & cineribus, sebum variorum animalium permiscebant, nostra hac ætate solum oleum. Sapo venetus præ cæteris maxime commendatur, & magna in copia ad longinquas regiones deferitur. Longum esset modum referre, quo Venetiis fiat sapo, certe opus istud artificiosum est, plus quam quis credat, nec minus laboriosum. Tria sunt ergo ex quibus sapo componitur, calx viva, cinis, & oleum; calcem habent ex vicinis montibus recentem, & melioris notæ, cinerem valde longe petunt, vel ex *Hispania*, vel *Alexandria Egypti*, præferunt tamen Operarii eum cinerem, qui ab *Hispania* in globos congestus Venetias deferitur. Ex quibus vero plantis parentur isti cineres, nescire potui, facile tamen crediderim, ex iis fieri, quæ in oris maritimis nascantur. Primo itaque calcem aqua communi diluunt, ac bene subigunt, in-

terdum etiam aqua marina in defectu aquæ dulcis, huic calci sic dilutæ, cinerem sub mola prius contritum miscunt, novam aquam addendo, si opus sit, eo modo, ut tota massa sit granulosa, & aliquam soliditatem habeat. Hanc in foveas quasdam ad id opus factas reponunt, supra quam aquam coniciunt, quæ paulatim ex hac mixtura acres particulas combibens, per quosdam canales descendit in alias foveas, sicque repetunt operationem, eandem aquam prædictæ mixturæ reasundendo, donec aquam fortem acrem obtineant, aquæ stygiæ ad instar. Ubi ergo aquam istam, quantum sibi necesse est, paraverint. Operarii certam illius portionem in amplis cadis æneis reponunt, spatium relinquendo vacuum, in prædicto cado. Mægno igitur igne subdito, aquam illam excoquunt per diem integrum, cui postea oleum olivarum remiscunt, ea proportione, ut oleum ad aquam fortem se habeat, ut unum cum dimidio ad octo, si oleum recens & perfectum, si vetus, aliquanto plus, igne postea lentiori finunt ebullire hanc novam mixturam, & singulis sex horis, exitum in alios cados, non tamen tota ex parte permittunt, & priori cado rursus novam aquam fortem affundunt, sicque operationem repetendo, singulis sex horis attente observant, quando materia incipiat crassescere, illam enim e suis vasibus extrahunt, & super areas effundunt in loco aperte, quo pacto tota massa concrescit, ac ferra in varia frusta dissecatur. Hæc est saponis Veneti satis celebris per Europam fabrica.

Operarii ex materia quam tractant multum sentiunt incommodum, licet enim per inspirationem aerem hauriant acerbis

Tom. II.

S

illis

(a) Lib. 28. cap. 12.

illis particulis saturatum, quibus opple-
tum est illorum ergasterium, nullum in
pectore, nec alia parte experiuntur incom-
modum, sani enim, & robusti & bene co-
lorati degunt in huiusmodi officinis; so-
lum qui sine calceamentis incedunt, iis
excoriantur pedes, & aliae partes, si forte
illas aqua fortis pertingat. Totum incom-
modum, quod hisce operariis contingit,
ex nimio labore, diu noctuque, ac nimio
calore, ob ignem sepe perpetuum in hisce
officinis provenit, ex quibus interdum
iis necesse est pedem efferre ad aerem fri-
gidum, & recentem captandum. Cum er-
go isti operarii aestivis vestibus, vel me-
dia hyeme induti, aeri frigido se expo-
nunt, facili negotio magnis constipation-
ibus correpti, in acutas febres, & pe-
ctoris morbos, uti pleuritides, peripneu-
monias incidunt. His accedunt errores in
dieta, nam ex suis officinis aridi, & exu-
sti, tabernas vinarias adeunt, ubi multo
mero se invitant & proluunt. In hoc opi-
ficio, nullam aliam iis suggerere possum
cautionem, quam justam laboris modera-
tionem in suis officinis, & cum ex loco
adeo calido, plus quam hypocaustum illis
exire necesse est, hyeme praefertim, vesti-
bus bene palliolati, & capite bene obte-
cto. Cum autem acutis febribus actu te-
nentur, prompta, & repetita sanguinis
missione iis succurrendum, iisque reme-
diis, quibus curantur febres ardentes.

Ex hoc saponis opificio, satis commo-
de explicari potest, qualis sit natura me-
dicamentorum, quae dicuntur habere vim
saponariam, h.e. absterzivam sordium hu-
mani corporis; vis enim huiusmodi po-

tissimum consistit in partibus alkalicis, &
lixivialibus, sed oleosae substantiae mixtu-
ra temperatis; sicuti enim in sapone aquae
forti oleum permiscetur, ad castigandam
illius acrimoniam ne laedat, & arrodant, ita
etiam in medicamentis vi saponaria prae-
ditis, sapiens natura permixtam voluit oleo-
sam materiam, pro attemperatione, ut
mitius operarentur. Herba saponaria di-
cta, quia macerata ritu saponis spumam
praefert, tale temperamentum particula-
rum acrium, & pinguium habere dicitur,
ac vi pollere inquinamenta gallici morbi
abstergendi, sive sola, sive cum aliis ejus-
dem naturae remediis decocta; sic Guaja-
cum potissimum celticae luis alexipharma-
cum, non parvam possidet acrimoniam,
nec modicam continet oleositate. Oleum
itaque illud est, quod sua lenitate nimiam
acrimoniam temperat, & spicula infrin-
git, recte propterea dicitur, utramque
acrimoniam corrigere, tam alkaliam &
lixivalem, quam acidam. Hippocrates (a)
in affectione cholericâ, praeter ceteris reme-
diis oleum commendat. *Propina*, inquit
ille, *oleum ut quiescat, & ut venier sub-*
ducatur. Non minus quoque eam tempe-
rat acrimoniam, quae pendet ab acido,
cujus rei exemplum habemus in sulphure,
in quo magna latet aciditas, quae tamen
non percipitur, sed obscuratur ab illo pin-
gui, & inflammabili, quod inest sulphuri.
Oleum ergo, olivae productum, nulla
cum re bellum gerit, sed omnibus bonita-
tem suam large diffusivam communicat,
bonum enim non est, ut dici solet, quod
diffundi non vult.

VIRGINUM VESTALIUM

VALETUDINE TUENDA

D I S S E R T A T I O.

SI Monachos; aliosque religiosos coetus, quos habeant singulae Civitates, sacram in terris militiam dicimus, Monialium quoque vitam suis in claustris, speciem quandam militiae licebit dicere, quae stativis veluti in castris firmo pede, adversus hostes humani generis fortiter pugnare novit, & vincere. Militiam hujusmodi nullae gentes nec ethnici, nec judaici cultus novere unquam, nec cogitant quidem, utpote solius fecunditatis amantes, & studiosae; soli enim Christianae Religionis, cujus caput est Christus, unus e Virgine Parente natus, flos ipse virginum, servanda erat haec gloria, & ornamentum. Habuit quidem olim Roma Virgines, quas sacras, & a sua Dea *Vestales* vocabant, quae nimirum Vestae sacra curarent, illius ignis aeterni custodes. Quatuor ab initio, ac demum ad senarium numerum auctae debebant in *phano Deo*, a cujus aditu nemo arcebat interdiu, sed ibi pernoctare fas erat viro nemini. Eumbrat quidem nostrarum virginum, sed quantum illae nostris dissimiles; iis praescripta erant pudicitiae tempora, nam post exactos annos triginta in ministerio *Vestae*, ignes perpetuos servandi, licebat nubere, atque ut ait *Prudentius*, *transferre emeritas ad fulcra jugalia rugas*. Nostrarum vero virginum, dicam potius Viraginum, singulis in Urbibus numerosae sunt legiones, quae virginitatem, quam Deo voverunt, perpetuam, & illibatam praestant. Sicuti autem virorum militiae, cum ad expeditionem aliquam proficiscuntur, suos *Medicos* habere mos est, cum

magni intersit milites bene valere, & rite curari, ita aequum est Monialibus praestare esse doctos, & peritos *Medicos*, qui illarum incolumitati quantum licet prospiciant. Mens quidem erat de morbis Monialium, & curatione differere, sed satius duxi, dissertationem hanc de illarum tuenda valetudine praemittere, longe gloriosius esse existimans a morbis praeservare, quam eosdem curare.

Medicus itaque huic ministerio additus, quem peritum, prudentem, honestisque moribus praeditum esse oportet, primum debet advertere, qualis sit conditio aeris, in quo positum sit monasterium, nam si in loco salubri, non magnum negotium illi erit Monialium valetudinem curari, non ita vero si in loco insalubri fuerit; aer enim in quo degimus, & quem inspiramus, magnam habet in nostris corporibus potestatem; per sepe enim evenit, ut monasteria in gratiam amplitudinis hortorum, & Monialium oblectamentum, sint quidem bene structa, sed male posita, nempe prope muros, & foveas Civitatis, ad quae loca omnes sordes confluunt. Sic apud muros quotannis majorem aegrotantium numerum, & graviores esse morbos observare est, quam in locis interioribus, qualis observatio est *Hippocratis* in Libris Epid. in historia illius, qui decumbebat prope muros; hoc idem quoque in hisce monasteriis observavi, nam si in frequentioribus locis Civitatis fuerint, licet sine hortis, & spatiosis ambulacris, felicius fruuntur valetudine, quam ea, quae hujusmodi habent delicias, sed pa-

rum salubres. *Medicum* ergo attentum esse oportet, ut ea, quæ aerem inquinare possunt, quantum licet avertat, *Moniales* monendo, ut ab iis ventis caveant, qui ab ea parte, ubi sunt foveæ, spirant, ac ne ingentes fimi acervos in hortis suis congerant, sed potius curent exterius emi, neque recentes, sed veteres, ne dum hortos saturare volunt, aerem pravis halitibus inquinent; quam ob causam *Hesiodus*, uti jam superius diximus, cum de morbis agricolarum ageretur, stercoreationem agrorum damnabat, consultum magis volens salubritati, quam fertilitati. A deambulatione in suis hortis matutinis, & vespertinis horis cavere debent, ne illarum graventur capita, summam totius monasterii mundities procuranda, ut aer quantum licet purus fervetur.

In omnibus fere monasteriis observavi quatuor, vel quinque sues nutrirî solere, ut salsamenta, pernas, lucanicas, laridos, multaue alia conficiant; quæ animalia, licet intra quædam septa contineantur, fieri tamen nequit, quin aeris puritati multum officiant, dum etenim fœcibus identidem purgare necesse est, per æstatem præcipue, non parva mephitis totum monasterium infestat, neque suaderi possunt, ut consuetudinem hanc abiciant, licet si expensæ ratio habeatur in alendis his animalibus, non tam magnum sit emolumentum, ut ipse putant; quando igitur iis sic placet, quanta possunt diligentia efficiant, ut quam minime aeris puritas lædatur.

Quoad alimenta humano generi communia, panis primas tenet, hac de re non habeo quod dicam; omnia etenim monasteria optimo pane, ac ut plurimum recenti utuntur, ab iisdem bene laborato, ut nihil sit, quod hac in re desideretur, non ita vero de potu, h. e. vino; vina etenim Monialium, ut plurimum sunt de illorum natura, quæ ad æstatem male se habent, ubi enim *Procyonis*, & vesani leonis calores persenserint, evanida sunt, & pendula. Infortunium, hoc illis quotan-

nis contingere observavi, nam cum in principio multa aqua fuerint diluta, tum ut minus lædant, tum ut cuncta doliæ, quæ exstant, impleantur, non possunt postea æstatis fervorem diu sustinere. Aliud quoque malum accedit, ut quam primum ex uvis immaturis vina recentia conficiant, acria, & acidula, quæ ubi ad paucos dies ebullierint, in usum veniunt, unde stomachi dolores, & flatulentia ortum habent. Ad incommodum istud vitandum, huiusmodi tempore, vina sibi parent ex passulis, & aqua pura ad solem excocta, passulæ enim vinum concentratum dicuntur, siue si vinum huiusmodi non placeat, vinum vetus a suis asinibus, & amicis sibi procurent; vinum enim recens, quaecunque sit, stomacho semper insensum est, atque ubi vini veteris copia haberi possit, a novo abstinendum; *Nemo vinum vetus habens, statim vult novum*, ajebat *Servator noster* apud *Lucam*. Monere item soleo monasterii Restrictam, ut pro communi usus vina recentia, sed non multa aqua diluta percolari jubeat, sicque percolata in doliis ad usum reponat; vinum enim rite percolatum, ac a tartaro & fœcibus depuratum, id proprietatis habet, ut in doliis nunquam effervescat, ubi cætera vina ad menses integros in doliis solent ebullire. Habent id etiam vina percolata, ut nunquam marceant, & pendula fiant, sed solum ob nimios æstus aculeant. Consultius tamen fore crediderim, tum pro Monialium valetudine, tum pro re Monasterii, si in quibus demandata est cura cellæ vinariæ, meraciore vina pararent, suo tempore pro æstivis mensibus, quæ postea limpha diluerent, cum iis uterentur, uti multis in locis fieri assolet; sic enim securius Moniales valerent, & Pharmacopola monasterii peculatum minus exhaurirent. Scio equidem in quibusdam monasteriis, ad vina præservanda ne vappescant, alumen, ad portionem quandam pro qualibet vini mensura solere misceri,

sed cum vina hujusmodi vim adstringendi, & obstruendi possideant, pro bona valetudine commendare nequeo.

Quoad cetera alimenta, cum varia sint Monialium instituta, aliae pisculentam vitam degant, aliae carnibus utantur, & omnibus cibis, qui secularibus etiam in usum veniunt, cumque diversae sint aetates, habitudines, temperamenta, non nisi generalia documenta possunt praescribi; in omnibus tamen tanquam regula Polycleti, primas tenebit iusta moderatio. Iis quae carnibus abstinere, ac solis piscibus, ac oleribus vescuntur, lubrica solet esse valetudo: *Imbecilliora cibaria brevem vitam habent*, scripsit *Hippocrates*, hoc est alimenta parum vitalia, & facile corruptibilia. Panem oportere ad pisces, & olera quadruplum esse, aiebat *Marf. Ficinus* de Studioforum valetudine tuenda, Legumina omnia flatuosa sunt, & succos non nisi melancholicos praestant; qui bonae valetudini ex sua natura adversi sunt. De leguminibus locus est apud *Hippocratem* in libro de ratione victus in acutis, ubi ait, omnia legumina esse flatuosa, cruda, elixa, frixa, non ita vero viridia. Rationem reddit *Martianus*, quare legumina macerata, & viridia sint minus noxia, quam sicca, cum vulgaris opinio sit legumina viridia pejoris esse notae, quam sicca, quia nempe ubicunque siccum praevalet humido, materia flatuum generatur, nequaquam vero ubi humidum praevalet sicco, quod in leguminibus viridibus, & maceratis contingit. Ut ergo minus laedant legumina, oportebit, ut quantum fieri possit sint macerata aquae lixivialis beneficio. Solent ulterius praeter flatulentiam, somnos valde turbulentos efficere, & aphrodisiacas ideas mente excitare, unde in adagium cessit *Pythagoricum* illud, *A fabis abstineo*. Hanc ob causam *D. Hieronymus* Monachos suos corpora jejuniis castigantes, ut castimoniam servarent, monebat ut quantum possent a leguminum esu abstinere, ac oleis potius uterentur; quod idem repetit

in Epistola ad *Furiam* de viduitate servanda, & in alia Epistola ad *Demetriadem* de servanda virginitate.

Si vero sint ex iis, quae non tam severe disciplinae se addixerint, sed carnibus utantur, laudantur primo vervecinae, ut quae facile perspirent, ex observatione *Sancitorum* nostri, in Lib. de stat. med. postmodum vitulinae, & quas habemus ex gallinaceo genere, columbis, avibus montanis, si ipsis ex aere proprio suppetat commoditas. Carnes bubulae, suillae, leporinae, coctae difficiles sunt & crassos succos generant, Mutinae exstat monasterium insignis Virginum, quas *Salesianae* a *D. Francisco de Sales* vocant, quod ex munificentia Serenissimae *Ducissae Loure* fuit fabricatum, & multis latifundiis dotatum, quae Moniales nulla alia utuntur carne, quam vitulina, in hunc finem, ut quantum possunt bene valeant, & cum animi hilaritate Deo serviant. Bonum est autem Monialibus sanguinem spirituosum esse, & per sua vasa fluxilem semper quidem, ea praesertim aetate, qua talem esse oportet.

Non sum nescius institutis suis, & legibus obstrictas esse, ut frequentibus jejuniis corpora sua castigant, sed in hac re quodque locum habet celebre illud *unde dicitur* hoc est, ne quid nimis; persaepe enim Monialium multae, severioris disciplinae studiosae, se ipsas conficiunt, & in ipso juventutis flore sanguine & viribus exhaustae, non solum valetudinariae, sed etiam morbosae fiunt, atque morosae ceteris Monialibus, & *Medicis*, a quibus prompta remedia exigunt. Hic referre lubet, quae de Virginum jejuniis refert *D. Hieronymus* in laudata Epistola ad *Demetriadem*. *Sic debes jejunare, ut non palpites, & respirare vix possis, & comitum tuarum vel portiteris, vel traharis manibus, sed ut fracto corporis appetitu, nec in lectione, nec in psalmis, nec in vigiliis solito quid minus facias: Jejunium non perfecta virtus, sed ceterarum virtutum fundamentum est, & sanctificatio, atque pudicitia.* Pat-

Exs cibis, venter semper esuriens triduum jejuniis praefertur.

Nihil porro est, quod bonam Monialium valetudinem magis infirmet, quam quod si eo beneficio gaudere non possint, quod ex somno justo & naturali obtinetur. Etenim cum Monialibus, ut plurimum mos sit, somnum in amplo, & longo conclavi, quod dormitorium vocant, capere, unaquæque in suo cubili, quamvis justum tempus illis ex monasterii instituto sit destinatum, nequeunt tamen per totum illud tempus somno indulgere; siquidem cum omnes simul eodem in loco conclusæ sint, ex iis aliæ tussiant, aliæ suspirent, aliæ altum stertant, aliæ somnient, & obloquantur, graves patiuntur interdum vigilias, & cum matutinis horis suavius dormiunt, ad sonum campanæ surgendum e lecto, & templum adendum. Præter vigilias aliud quoque accedit incommodum, quod non admodum bonus odor iis in locis, ubi tot virgines simul dormiunt, persentiat, in quem si quis manè pedem immittat, nares sibi percelli sentiat, quod Moniales, licet assuetæ ingratus habent, qualem odorem vocant *dormiticio*. Hippocrates in libris epidemiorum somnum laudabat in frigore cooperto, in amplo scilicet conclavi, sed stragulis esse bene coopertam, ne somnus a frigore perturbetur, aer enim, qui per os inspiratur, purgatior est, qua de re alibi diximus.

Longe placidiorem somnum capiunt hæc Moniales, quæ singulæ suam cellulam habent, hyeme præsertim, placidius enim dormiunt, & permissum illis tempus ad quietem implent, non ita vero æstate. Aliud quoque incommodum vitare non possunt, nimirum quin aerem inquinatum ab halitibus, qui jugiter a corpore expirant, per os, nares resorbeant. Ad hujusmodi incommodum quantum licet vitandum, iis suavis sum, ut dormitorii valvas, non solum æstate, sed etiam hyeme modice apertas relinquant, ad aerem recentandum, ut inter ætherum, & ætherum aliquod

sit commercium, si quæ vero sint, quæ illis non satis noctu somnum captasse videantur, æstate præsertim, quo tempore breviores sunt noctes, somno diurno, ad aliquam horam supplendum ante cibum ex Celsi monitu. *Longis diebus meridiano potius ante cibum utile est, si minus, post eum, hyeme potissimum totis noctibus conquiescere.*

At si non tam facile est sacris hisce Virginitatibus iis beneficiis gaudere, quæ præstat somnus, per facile quidem esset ea consequi, quæ laudabilis corporis exercitatio conferre posset. Si qualis sit Monialium vita, contemplemur, eam ut plurimum sedentariam esse deprehendemus, dum in suis ergasteriis inter artes minervæ delicatiores, vel acu pingendo, sive quid aliud simile efficiendo, sive in templis canendo, meditando majorem diei partem traducunt, atque hoc est, quod illas, nec diu, nec bene valere sinit. At dicent ipsæ, canere & psallere exercitii genus esse, cui non erant assuetæ, cum propriis in domibus apud suos parentes degerent. Non negarim equidem, quin cantus & psalmodia inter exercitia locum habeant, sed dico hæc non sufficere, nisi totum corpus quoque convenienti motu exerceatur. Verum exercitium appellabat Plato, in quo motus sit in seipso & ex semetipso: Lectio sola & cantus pulmones exercent, non totum corpus. Urgebunt ipsæ, singulis diebus, matutinis horis, antemeridianis, vespertinis quoque etiam per noctem, toto corpore exerceri ad campanas in motum ciendas, quod non tam leve exercitii genus est, ut totum corpus non incalascet, ac interdum sudore non disfluat. Hujusmodi exercitationem improbare non audeo, nisi totam viciniam cogerent ad multa illis imprecanda. Memini me non semel curasse juvenculas Moniales, gravissimis destillationibus detentas, cum media hyeme motu etiam ad multas horas, in-

tur-

turris summitate, ad forum campanae
 totis viribus incumbere, ad ali-
 quem diem festum praenunciandum, ac
 praesertim ubi aliqua puella sit velanda.
 Ego certe non satis admiror, quomodo
 cunctis Monialibus in omnibus fere civi-
 tatibus tam gratum sit hoc aurium tor-
 mentum. Non desunt alia exercitia, in
 quibus totum corpus, & singulae partes
 corporis exerceantur, veluti manus, pedes,
 quale est opus textorium; at nullam tex-
 trinam in Monasteriis mihi unquam vide-
 re obtigit, si quid autem est, quod ab ob-
 structionibus naturalium viscerum prae-
 servet, ac si adsint, eas facile expediat, ma-
 xima est ars texendi, ubi totum corpus in
 exercitio est, numquam certe robustiores
 & coloratiores solent esse mulieres, quam
 textrices. *Mulierem fortem quis inveniet,
 quaesivit linum, & lanam, & operata est
 consilio manuum suarum,* sic ex *Sacris Li-*
teris habemus. Olim quidem Virginibus
 Monialibus licebat identidem e suis mo-
 nasteriis pedem efferre, nunquam tamen
 solis, ac ad solennes supplicationes per ci-
 vitatem, ut solent alii religiosi coetus, lon-
 go ordine procedere, quod iis sane non mo-
 dico erat beneficio, ad justam corporis
 exercitationem; at quoniam *Bonifacio VIII.*
P.M. satius visum est, eas esse suis in mo-
 nasteriis conclusas, ut coelo potius, quam
 mundo spectaculo essent, modo necesse est,
 ut aliis laboriosis operibus suppléant, nec
 quae magis laboriosa sunt, servis suis, quas
 Conversas vocant, ac ut plurimum de ru-
 sticana gente, relinquant, ne postea, ubi illas
 vident robustas, & bene coloratas, illarum
 felicitati invidiant. In quibusdam civitatibus
 observavi, monasteria quaedam esse, quae ser-
 vas non habeant, sed moniales omnes ejus-
 dem esse sortis, quae sibi quae necessaria sunt
 procurent. Praestat igitur virgines vesta-
 les operosas esse, non solis manibus circa
 opera levidensis texturae, sed toto corpo-
 re, si illis cordi est bona valetudo. Sic ea
 quae a Medicis de excretis, & retentis pal-
 lum dicuntur, a moderato corporis exerci-

tio, tanquam succus a radice promanans,
 ubi enim ea quae excernenda erant fuerint
 excreta, natura facilius retinet, quod ad
 corporis alimoniam est necessarium.

Si vero ad sanitatis tutelam adeo con-
 ferunt moderatae corporis motiones, non
 minus quoque conferet compositos esse
 animi motus; tanta liquidem lege confor-
 tis sociantur anima & corpus, ut ad invi-
 cem bona, & mala sibi communicent. Quam
 graves turbas in humanis corporibus, ac
 praesertim in massa sanguinea excitent ani-
 mi pathemata, veluti ira, timor, gaudium,
 aliaeque passionis, si modum excedant, satis
 olim ostendit doctissimus *Chambraus* in
 libro, quem de passionum characteribus
 inscripsit; ubi notas, & colores describit,
 quos quaeque passio in ipso vultu depin-
 git, unde quis possit conicere, quam gra-
 ves motus intus efficiant, in foemineo prae-
 sertim sexu. Non semel mihi observare
 obtigit, ob subitam animi passionem, in
 mulieribus, temporis fere momento, tan-
 tam ad interna contractionem fieri, ut ea
 supprimerentur, quae in pleno erant fluore.
 Caveant ergo quantum possunt Sacrae
 Virgines ab animi passionibus, ira praefer-
 tim, & quam propere anguem, ut dici so-
 let, in ovo suffocent. Nolim tamen, ut
 apathiam sibi procurent, ut olim quidam
Philosophi; hoc enim generosas Virgines
 dedecet, habent siquidem suum usum pas-
 siones, si quis recte illis uti velit. Satis fit,
 si illas regere didicerint.

Animum rege, qui nisi servit

Imperat, hunc frangis, hunc tu compe-
scere catena.

Quoniam vero quaerere quis posset;
 num pro tuenda Monialium valetudine,
 satis sint sola praeccepta, & recta vivendi
 ratio, an etiam in usum revocari possint
 remedia, responderem, quod cum sanitas
 multam habeat latitudinem, possint etiam
 suis temporibus ad praeservationem usurpari
 medicamenta. *Quibus convenit vena se-*
ctio, vel purgatio, hos vere purgare, vel ve-
nam secare oportet, aiebat *Hippocrates.*

No.

Notanda est autem particula illa dis- qui sub ora, & opora maturescunt,
 junctiva, non enim præcipit *Hippocra-* Paucas halce *cautiones Medicas*, cum
ses, ut temper duo hæc magna remedia, ut alia permulta dici possent, Virginibus
 apud nonnullos mos est, in usum veniant, Vestalibus lubuit proponere pro illarum
 qui piaculum putant venam secare, nisi bona valetudine, ut alacrius persistent in eo
 aliquod purgans fuerit præmissum; sunt quod tam generose susceperunt instituto;
 enim quædam, quibus convenit sola venæ Grande mehercle est opus, duro cuique
 sectio, ubi nimirum plenior sit habitus, aliæ martyrio comparandum, Virginem puel-
 quibus sola purgatio, cum ad cacochy- lam ad perpetuam castitatem custodiendâ
 miam vergunt, sunt etiam quibus utrum- voto se obstringere, nam uti eleganter D.
 que convenit. Non solum autem vere, sed *Hieronymus*: *Contra naturam, imo ultra*
 etiam autumnno institui poterunt hujus- *naturam est, non exercere ad quod nata sit;*
 modi remedia, ac præsertim purgationes, *interficere in se radicem suam, & sola*
 ad ea errata corrigenda, quæ æstate com- *Virginisatis poma decerpere.*
 missa fuerint, in elu voluptuoso fructuum,

BERNARDINI RAMAZZINI

Medicinæ Professoris Primarii, &c.

D E

PRINCIPUM VALETUDINE TUENDA:

COMMENTATIO

SERENISSIMO PRINCIPI FRANCISCO ESTENSE

D I C A T A.

PRINCEPS SERENISSIME,

Cum duobus ab hinc
annis mihi *Mutina*
cōmeranti datum fue-
rit, ut *SERENISSI-*
MÆ CELSITUDINI
TUÆ humillima ob-
sequia mea coram pra-

starem, atque ut eodem tempore genero-
sam Tuam Indolem, quæ gloriosissimum,
tam Pace, tam Bello, Avum Tuum
FRANCISCUM PRIMUM plane refers,
admirari possem, magna me incessit cupido,
ut aliquo literario munere *Nomini Tuo*
primus omnium litarem. Ægre quidem tu-
li, quod nihil paratum haberem, neque ob-
improperam valetudinem, quæ lateri meo
comes individua haret, quidquam tam ci-
to moliri possem, quod Te dignum cense-
rem. Hæsit tamen menti mea votum istud,
nec levi sollicitudine torqueri me sensi,
quod argumentum non suppeteret quale
optabam, quod nimirum non minus novi-
tatis, quam utilitatis contineret, & Prin-
cipibus ad Populorum regimē natis ma-
gis proprium esset, quam ceteris. Favet tñ-
dera votis meis *Fortuna*, dum enim libros
meos, ut fieri solet, excuterem, occurris
Tua. II.

liber Marfilii Ficini de Studioforum Sa-
nitate tuenda, tum mihi sub manibus na-
sci vijum est argumentum, quod quere-
bam; hoc est ut *Tractatum de Principum*
Valetudine tuenda conscriberem. Profecto
si recte advertamus, nullius hominum ge-
neris magis lubrica est valetudo, quam
Principum, ac eorum præcipue, apud quos
summa est potestas, varias quidem ob cau-
sas, sed potissimum ob vitam minus sobria
traductam; illis enim inter delicias, &
opiparas mensas evaditis, non tam facile
est, uti privatis hominibus, eam vitam so-
brietatem, ac tenorem servare, qui sanita-
tem cum longævitate pollicetur. Quot servi
pro piscatu, pro venatu, & peregrinis au-
cupiis, quam ingens Coquorū turba diu no-
ctuque insudet, ut cibaria elementa per om-
nia quæ sita coquat, atque inexplicabilibus
mixturis condiat, ut mensa regali pompa
instructa appareant, nemo non novit. Quis
autem in tanta epularum varietate, ele-
gantia, ac inter tot laguentis appetitus in-
citamenta; ac præcipue ubi magnus aliquis
Princeps hospitio sit excipiendus, uti per-
sæpe in *Aula Estensi* evenit, quæ omnium
hospitalissima est, quis inquam sobrietatis
tam

tam severus sit custos, ut sibi temperet, ne de singulis aliquid delibet? Nō minus autem obstructionum nutricula est, ciborum in modica licet quantitate assumptorum diversitas, quam cibi simplicis saturatio; fieri enim nequit, ut edulia diversae non solum, sed contrariae indolis, in unam formam coeant, & ingentes turbas in stomacho non excitent. Hinc nihil frequentius, quam videre Principes, licet antea boni habitus, aut valetudinarios degere, aut praeproperare, ob vitam nimis lautam, & minus quam par est exercitatum occumbere; sic peculiare quosdam morbos in Aulis hospitium sibi delegisse intuemur, uti Colicam, Nephritidem, Podagram praecipue, cui volup. est auratis sub testis, & in cubilibus purpura instratis molliter cubare. Habes quidem, PRINCEPS SERENISSIME, praeculis magnum Temperantiae, & omnium Virtutum Exemplar, SERENISSIMUM scilicet PARENTEM TUUM, cujus Vita morum Censura est, ad quem, tanquam ad speculum TE componas, ex hoc tamen meo labore aliquot documenta accipere poteris, ut Valetudinem tuam sobrie degendo Tute possis regere. Non ideo tamen suasor tibi sum, ut tam praetis legibus TE addicas, uti olim Ludo-

vici Cornarius Patritius Venetus; neque enim hac aetate nondum pubescente, corporis habitum, quo TE Natura instruxit, tam elegantem, ac decorum genio suo fraudare debes, nimis parce vivendo; neque enim TIBI grandiori fausto, natoque ad publicum bonum, semper liceret capiundi cibi momenta eligere, satis sit, si mediocritatem quandam serves, ac praecipue illud Comici, Ne quid nimis, ne quid minus. Sicuti autem tua interest inculcata valetudine gaudere, quando non est vivere vita, sed valere, atque omnia mortalitatis nostrae studia percurrere, ita quoque Subditorum plurimum interest Principem habere sanum, robustum usque ad ultimum senium, ut successorem proventioris aetatis relinquat. Meum hoc igitur, qualecunque munus, quod CELSITUDINI TUAE in obsequiū sistere audeo, ea benignitate, quae Aetlinae generi propria, & gentilitia est, excipe, Teque novum Maecenatem, qualem omnes sperant, exhibe; sic enim meo exemplo in sinum tuum convolabunt Literarum Opera Tuum Nomen auspiciantia; agendum ergo, ac eorum Principum, qui egregium & magnificum putant Scientiarum, bonarumque Artium Cultores favore prosequi, Ordinem.

Ingrederere, & Votis jam nupte affuesce vocari,

CELSITUDINIS TUAE SERENISSIMAE

Patavii Kal. Septemb. 1710.

Humillimus, Additissimus, & Observantissimus Servus & Cultor

BERNARDINUS RAMAZZINI.

LECTORI BENEVOLO

S.

QUam sortem apud medicos habiturus sit meus hic liber, ex ipso Bibliopola, cui illum imprimendum tradideram, cognovi; is enim cum alias propriis sumptibus mea scripta Typis tradere solet, modo se de hoc opere meo idem facturum pernegavit, causatus talem esse libri titulum, ut ad sui emptionem paucos possit allicere, cum Medici libentius libros de curandis morbis, quam de tuenda valetudine emere soleant, & perpauci sint, qui ad aulas Principum se unquam accersiri posse existiment. Quamvis facile ita eveniturum, uti prædixit Bibliopola, cognoscerem; volui tamen librum hunc meum prodire, & publici juris fieri, parum sollicitus, si non multos hujus operis lectores nactus fuero, memor nempe Horatiani illius carminis,

*... neque te ut miretur turba labores,
Contentus paucis lectoribus . . .*

Unica ratio scribendi mihi fuit, ut prodessem, non ut plausus emerem. Non semel conditionis Principum misertus sum, qui cum ex aliquo gravi morbo decumbunt, magis periclitantur, quam ceteri homines, dum a Medicorum multitudine, etiam si velint, cavere non possunt. Si quis enim Princeps graviter ægrotans, uni tantum Medico fidere se vellet, aula tota reclamaret, quin ipsemet Archiater Principem suum precibus fatigaret, ut quos haberet Civitas experientia clariores medicos, & externos quoque in subsidium sineret accersiri. Rem igitur non inutilem, neque Principibus ingratam facturum me credidi, si in illorum gratiam tractatum conscriberem, ex quo ea commoda obtinerent, quæ pars Medicinæ, præservatrix dicta, pollicetur, ne tam crebro curatrici molestias cogantur experiri. Tu interrim, qui mea hæc legere non gravaberis, si quid boni inerit, illis fruire; & Vale.

D E

PRINCIPUM VALETUDINE TUENDA,

C O M M E N T A T I O:

C A P U T P R I M U M.

*Ad publicam felicitatem plurimum conferre bonam Principis Valetudinem;
ideoque peculiari diligentia custodiendam.*

SI inter ea, quæ in hac humana societate, ad publicum bonum sunt instituta, maxime optabile est bonum Principem habere, non minus quoque votis expetere licebit, eundem bona, & inculcata valetudine, cum vitæ longævitate gaudere; quemadmodum enim (si tamen interdum, licet magnis par-

T 2

va

componere) dum Paterfamilias, qui in propria domo Princeps, & Dominus est, recte valeat, ut rebus suis vacare possit, rei domesticæ negotium rite procedit, & census augetur, at ubi adversa valetudine premitur, œconomica administratio pessum it, ac patrimonium licet amplum fuerit, paulatim ad tenuitatem redigitur, ita prorsus si bonus Princeps secunda fruatur valetudine, subditi in officio perstant, & politicum regimen imperturbatum servatur, si vero lubrica, & instans fuerit Principis valetudo, diu stare non poterit publica felicitas, perdit enim homines novarum rerum cupidi, hinc ansam captare solent, publicam quietem seditionibus, & bellis civilibus evertendi; quale infortunium olim experta est *Galilia* sub *Carolo IX.* qui ob vitam valetudinariam, cui erat addictus, magnis calamitatibus floridissimum Regnum suum afflictum, & convulsam adspicere coactus est. Sic *Reutam Scotorum Regem VII.* variis morbis conflictatum, ac semper leto affixum, cum a nepote regnandi cupido periculum aliquod sibi impedere agnosceret, a Regno se abdicasse, ex historiæ monumentis habemus. Non deessent exempla, quibus ostendi posset, cum statu Principis valetudinario, publicam felicitatem constare non posse, cum ætas qualibet casus huiusmodi habeat, verum res ipsa loquitur, quando non solum in politicis, sed physicis rebus, idem prorsus evenire, facile poterit cognosci. Laboret, uti non raro fit, corporis nostri pars aliqua princeps, uti cor, aut cerebrum, affectu aliquo licet non gravi, naturalem totius corporis œconomiam aliqua ex parte laedi necesse est. Si imbecillis stomachus sit, nec rite ingestos cibos concoquat, singulæ partes totius corporis noxam persentiscunt, si vero firmus, & robustus sit, universum corpus robur, & firmitudinem suam retinet. Recte propterea in hanc rem *Q. Sereus* antiquus scriptor, qui de re Medica carminibus eleganter scripsit,

de stomacho hos habet versus:

Qui stomachum Regem totius corporis esse

Contendunt, vera niti ratione videntur,

Hujus enim validus firmat tenor omnia membra.

At si hoc in nostris corporibus evenire observamus, non est quod miremur, si in civili corpore idem quoque aliquando eveniat; adeo refert, eum qui cæteris præsit, recte valere, quam ob causam *Plato* in libro de Republica, *Socratem* induxit ex *Æsculapii* instituto vetantem, ne qui ex natura sua valetudinarii essent, ad publica negotia administranda accederent. Cum itaque satis constet, languente Principe, languere quoque leges, & publicam felicitatem, magna commendatione digna est Ecclesiæ consuetudo; Summum rerum omnium Rectorem pro Christianorum Principum incolumitate, in sacris solemnibus deprecandi, & publica vota quoque suscipiendi, si eosdem graviter ex aliquo morbo decumbere contingat. Id ipsum quoque agere Ethnici pro more habuere. Sic *Magno Pompejo* in Campania febre laborante, totam *Italiam* pro illius salute suis numinibus sacrificia instituisse legimus. Admiratione quoque olim fuit Populi Romani pietas erga *Germanicum*, quem a *Tiberio* adoptatum, pro successore habiturum sperabant; cum enim illum *Antiochia* ex gravi morbo periclitari nunciatum esset, ac propterea tota Civitas in magno luctu, & mœrore versaretur, evulgata fama convulsum effusus est Populus, ut per Urbem conclamaret: *Salva Roma, Salva Patria, Salvus est Germanicus, & in Capitolium cum luminibus, & victimis plebs concurreret, convulsis Templi foribus, ne (ut tradit Scriptor) gestientes vota reddere morarentur.* Verum certo nuncio paulo post accepto mortuum *Germanicum*, pietas in furorem conversa est.

Lapidata enim fuere templa, tubversa aræ, lares quibusdam familiares in publicum abjecti. Tanti erat apud ipsos *Germanici* vita, & valetudo, spe concepta publicæ felicitatis, ob egregias animi virtutes, quæ in illo præcellebant, si post *Tiberii* excessum Imperii habenas aliquando suscepisset.

Cum ergo ad populorum prosperitatem magnum habeat momentum prospera Principis valetudo, æquum sane est, ut magna illius habeatur cura, & studium; munus autem huiusmodi non nisi medicæ artis esse poterit, cui ad bene merendum de humano genere semper intentæ satis esse non debuit regulas, & præcepta in universum tradidisse pro tuenda hominum valetudine, juxta ætatem, temporum, & locorum naturam, quam spartam exornavit *Galenus* libris sex de Sanitate tuenda editis, quem postea multi alii Scriptores sunt imitati, nisi etiam quarundam per-

sonarum, quæ ad publicum bonum videntur natæ, incolumitati studeret prospicere. Sic *Marsilius Ficinus* vir celeberrimus elegantissimum Libellum, de *Studioforum Sanitate tuenda* conscripsit, cujus exemplo postea *Fortanatus Plempius* in Lovaniensi Universitate professor egregius Opus elegantissimum edidit de *Togatorum Valetudine servanda*. At si literarum studiosos,

Qui Juris nodos, legumque ænigmata solvant,

bene valere optabile est, ac si ob utilitatem, quam humanæ Reipublicæ præstant, digni fuere habiti, ut in sui gratiam peculiare tractatus a doctissimis viris conscriberentur, eo magis Principes Legum Custodes, & publicæ felicitatis Columnæ, ab arte medica obsequium istud, seu tributum videntur exigere, ut pro illorum valetudine, quantum licet tutanda, particularem curam, & operam impendant.

C A P U T II.

Qualis debeat esse Medicus, cui vere Archiatri nomen conveniat, quidve in Principis persona desideretur.

SI Principibus magno decori, & laudi Aulam habere clarioribus viris, quos in diverso facultatum genere fama commendet, potius quam statuis, & imaginibus ornata, & instructa, veluti *Jurisperitis, Philosophis, Mathematicis, Historicis, Poetis*, aliisque literarum cultoribus, iisdem non solum decorum erit, sed necessarium habere Medicos, fama, doctrina, & experientia celebriores, quorum opera, tum in secunda, tum in adversa valetudine utantur. Habuere sane priscis temporibus Reges, & Imperatores magni nominis, & auctoritatis Medicos, uti *Alexander Magnus Philippum Acaenum, Caesar Augustus Antonium Musam*, & sic deinceps alii Cæsares, & Reges, barbaris quibusdam seculis exceptis; non habent tamen nostrorum temporum Principes,

quod hac in re invidiant Principum priore ætatis fortunæ, unico enim seculo adeo exulta est ars medica, tum in Theoritis, tum Practicis, ut si ipsis Medicinæ parentibus uaretur reviviscere, non parum admirarentur, quomodo ars ista tam longo seculorum fluxu, quasi iners, & otiosa steterit, ac postea tam brevi tempore summum fere gloriæ apicem visa fuerit attingisse. Quamvis igitur Medicorum præstantis doctrinæ, & experientiæ suppetat copia, pro determinando tamen Archiatro aliquo, opus est delectu; oportet enim in eo Medico, qui in Aula bene mereri, & dignitatem suam integram fervare velit, prærogativas quasdam eminere, quas non tam facile sit in cæteris reperire.

Ad Archiatri munus itaque rite ob-eundum, idonei esse non possunt, qui

Me.

Medicinæ Elementis, primoribus labris, ut dici solet, delibatis, laurea donati, in Pagos, & Oppida concedunt, ibique ad aliquot annos, alienis periculis proxim aliquam medendi addiscant, mox in aliqua populoſa Urbe Clinicam exercent, donec apud doctos, & indoctos boni practici nomen sibi comparent. Hujusce enim ordinis Medici in Theoricis semper hospites esse consueverunt; novarum rerum, quæ in medica facultate jugiter eveniunt, prorsus ignari, nec alios Scriptores versant, quam qui de re pharmaceutica tractant, ut magnam remediorum suppellectilem promptam, & in numero, ut dici solet, habeant. Medicum vero, qui Principum valetudini præesse debet, necesse est, ut in loco Studiis apto, hoc est in aliqua celebri Universitate, cursus suos tum in Philosophia, tum in Medicina ex arte absolverit, ac antequam medicæ praxi se devoteat, in Musæo docti, & eruditi alicujus Medici, Scriptores tum veteres, tum novos evolvat, ac norit quos Auctores legere debeat, quos omittere, ne tempus inutiliter conterat, atque hoc pacto sese instruat, ut solent juvenes Doctores in jure creati, qui in jurisconsultorum Bibliothecis versandis libris operam impendunt, antequam ad Forum pro agendis causis accedant. Ad erudiendum Medicum, ut dignus sit, qui sive in publicis Lyceis professorium munus exercent, sive in Aulis Principum Archiatri dignitatem sustineat, non parum confert in juvenili ætate peregrinatio, non tam curiositate quadam varias Provincias, & Regna inviscendi, atque hominum mores observandi, quam ut peregrinando, doctiores, & celebriores Medicos cujuscunque loci conveniat, & alloquatur, ut ab iis varium medendi modum, & quæ usitatiora in morbis apud ipsos sunt remedia, accipiat, sicque variis mercibus onustus Patriam reuertat. Mirum est, quantum prudentiæ, quæ in Medico primum expetitur, ac in eo præsertim qui Archiatri dignitate sit

decoratus, sibi comparare possit, is; quæ peregrinationem hujusmodi suscipiat, sic Ulysses, qui mores hominum multorum vidit, & Urbes, prudentis titulum sibi adscivisse dicitur. Mos hujusmodi nunquam satis laudandus, Germanis valde familiaris est, qui postquam ab Academiis dimissi fuerint, prius quam Medicæ Praxi serio se dedant, varias peregrinationes, ac præsertim per Italiam nostram capessunt, ut quos in re medica, vel fama, vel scripta commendent, invisant, ex quibus documenta aliqua, quæ artis sint decerpant. Exstat in hanc rem elegantissimus Libellus *Thomæ Bartholini*, quem ad *Gasparum filium*, dum Italiam peragraret, de Medica peregrinatione conscripsit, in quo illum admonet, quomodo gerere se debeat, quæ Lycea, quas Urbes adire, quos Medicos salutare, aliosque etiam in omni Scientiarum genere Eruditos viros extra medicam facultatem, quos inter celeberrimum *D. Antonium Malabecquium* Hetruriæ decus recenset. Qui ergo talia fundamenta jecerit, ac postea medicæ Praxi in urbe aliqua populoſa, ubi periti exstent Medici, practicæ medicinali ad aliquot annos sedulâ impendat operam, supra vulgarium Medicorum forcem assurgat, ut aliquando ad Principis Aulam possit accersiri. Singularis itaque doctrina requiritur in Medico, qui vere aptus sit ad regendam Principis sui bonâ valetudinem, non minor enim virtus est, sanitatem ab iis, quæ clanculum, vel aperte, & statu suo illam avertere possunt, fartam testam tueri, quam eandem amissam restaurare, sicuti non minor militaris disciplinæ peritia in eo exigitur, qui prudentia, ac attentione arcem ab hostilibus insidiis norit servare, quam in eo, qui ab hostibus captam valeat redimere. Si vero præter recensitas dotes alia accedant ornamenta, ut in Geometricis, Astronomicis, & Physica experimentali, lucro apponendum; nam si non meliorem Medicum, doctiorem tamen, & Principi gratiorem facient. Summatim quanti me.

momenti sit, Principis valetudinem Medico est, fatagat peritum Nautam, quam for-
magni nominis, & experientia claro deman- tunatum reperire, qui autem æger decum-
datam esse, Leges ipsæ satis ostendunt, bat, credere se velit Medico, quem vulgus
nam in Codice l. 10. Tit. de Profess. & fortunatum potius, quam peritum depræ-
Med. Lib. 10. cavebatur, ne quis in Archia- dicet.

trum eligeretur, nisi communi meliorum
judicio fuisset comprobatus, optimo sane
consilio, ne vulgares Medici per ambitum,
malis artibus, Archiatri locum occuparēt.

In Medico Fortunæ favorem desiderari
volunt nonnulli, eoque magis in iis, qui
Principibus suis operam præstare debeant,
quam vulgi opinionem fovent populares
quidam Medici, qui doctioribus, & magis
eruditis notam hanc appingunt, ac ut pro-
more habet pessimum laudantium genus,
peritiam commendant, & extollunt, sed
quæ Fortunam comitem non habeat; qua
in re ignorantiam suam, & malignitatem
prodūt, satis enim fortunatus est, qui pru-
dens est, & ex artis præceptis operatur.
Cæcam hanc vulgi persuasionem rident
viri omnes docti, ac præsertim Vir do-
ctissimus Joannes Crato trium Imperato-
rum Medicus, qui in Epistola sua nuncu-
patoria hæc habet verba. Fateamur, inquit
ille, cum Hippocrate rem se habere, ut hi
soli fortunate facere videantur, qui igno-
rant. Fortuna enim uti, est recte facere,
hoc vero qui sciunt faciunt. Non uti For-
tuna, neque assequi hoc quod velis, est id
facere, minimeque recte quod facis. Inscius
vero atque indoctus quomodo quæso fortu-
nate aliquid ad finem perducet? Qui
igitur curationes suas fortunatas esse
cupiant, ii Artem sequantur necesse
est, & successus a Deo petant. Hæc Cra-
to: Si quis tamen in hoc negotio, quod
ægrum, & Medicum intercedit, Fortunæ
locum aliquem concedendum velit, illum
potius penes ægrum, quam Medicum re-
periri crediderim; æger enim vere fortu-
natus est, qui peritum Artificem inciderit,
non secus quam qui mari committere se
velit, peritum Nautam nactus fuerit; mi-
rum est enim quomodo qui navigaturus

Atque hæc quidem sunt, quæ in Medico
desiderantur, ad Principum valetudinem
regendam apto; quædam tamen sunt etiam,
quæ in Principis persona desiderabilia
sunt, si ab eo, quem in suum Archiatrum
accivit, & cujus fidei, ac prudentiæ se
concredidit, velit assequi, quod maxime
optandum est, sanitatis scilicet tutelam.
Necesse itaque est, ut Princeps facilem se
præstet, & aures patienter commodet mo-
nitis, quæ subinde pro re nata suggerit
Medicus. Labet hic ex formula satis pro-
lixæ, qua Gothorum Reges, ut ex Cassiodo-
ro Varia. Lib. 6. postquam in Italia rerum
potiti, barbari exuere cœperunt, Archia-
tros suos creare consueverunt, pauca ver-
ba referre. Indulge te palatio nostro, habito
fiduciam ingrediendi, quæ magnis solent
pretiis comparari, nam licet alii subiecto
jure serviant, tu rerum domino studio
præstanti observa; fas tibi nos fatigare
jejuniis, contra nostrum sentire deside-
rium, & in locum beneficii dictare, quod
nos ad gaudia salutis excruciet, talem tibi
denique licentiam nostri esse cognoscis,
qualem nos habere nos probamur in cæte-
ros. En quantum auctoritatis olim Reges
Medicis suis largiebantur, sanitatis suæ
solliciti: hinc discant nostrorum tempo-
rum Principes, quales gerere se debeant
cum Medicis, quos non ut mancipia confi-
derare debent, sed, ut ita dicam, tanquam
familiares, seponant enim oportet aliquid
de sua gravitate, si quotidianis fere collo-
quiis cum iis agere debeant in secunda va-
letudine, ne postea cogantur in adversa du-
ris illorum præceptis intempestive obse-
qui. Si enim Medicus ad Principem non
facilem habeat accessum, ac in illo comita-
tem aliquam non reperiat, nec ausit hisce-
re, nisi cum ab illo de re aliqua fuerit
quæsitus, quamvis quædam observet, de
qui.

quibus illum admonere debeat, nihil audebit proferre, ac illa in sinu suo tacitus recondet. Mirum est autem, quantum animi ad id quod Artis est rite peragendum suscipiat, & notas quascumque tum bonas, tum malas observandas, si norit sibi licere aperte loqui, & monita sua uti salubria benigne excipi, non solum in adversa, sed firmiori valetudine. Non vulgari tamen prudentia illi opus est, ac præcipue cavere debet, ne dum a Principe in æstimatione haberi se videt, ac magna liberalitate tractari, eo deveniat, ut illi se credat necessarium, qualem *Philippus de Comines* refert fuisse *Jacobum de Gotties Ludovici XI.* Galliarum Regis Archiatrum, qui suo Regi, quem mortis pavidissimum esse noverat, non solum se necessarium credidit, sed aperte illi protestabatur, quod si unquam ab Aula fuisset dimissus, de illius salute actum esse, ideo ut Scriptor tradit, verbis asperrimis Regem suum solitum increpare, non secus ac servum suum, & quo majorem liberalitatem experiretur, dum quolibet mense decem millibus aureorum donaretur, eo fuisse duriorem, & tyrannidem quandam in Dominum exercuisse, illi enim persuaserat, ut sine opera sua, nec otidium quidem posset vivere. *Liberalitas servum fidelem facit*, ait Comicus, aliquando tamen etiam petulantem reddit, & fortis suæ nunquam contentum. Elegans sane est illud dictum, quo *Antigonus Rex*, ut ex *Plutarcho* in *Apopthegmatibus* legitur, Medici sui avaritiam suggillavit, cum enim in prælio vulnus Rex suscepisset, fracta clavicula, ac Medicus, dum vulneri mederetur, quotidie munus exposceret, ac a Regia liberalitate referret, tandem Rex ad illum conversus, *pete ait, quod vis, dum clavim habes*. Multum equidem hujusce generis Medici, de sua auctoritate & exsultatione sibi detrahunt, nimis crebro a Principe suo munera, & beneficia exposcendo, præter enim, quod naturam suam divitiis inhiantem produnt, fortune suæ non raro damno sunt, nam plura for-

san acciperent, si Regiam liberalitatem non frustrarentur; apte quidem in hanc rem *Horatius*:

Coram Rege suo de paupertate tacentes

Plus poscente ferent, distat sumas ne pudenter,

An rapias

Medicus itaque ad merendum in Aula; tanquam in castris destinatus, sciat oportet, duplex sibi munus incumbere, unum, quod Principi suo, quotiescumque ex aliquo morbo decumbat, sedulam præstet operam, ut illum promptis remediis sanitati restituat, alterum, quod dum Princeps bona fruatur valetudine, illius custodiæ maxime invigilet, quod in cæteris Medicis non ita usu venit; qui ubi ægris curandis operam locarint, ac illos e morbo exemerint, paucis quibusdam documentis relictis pro redintegrandâ valetudine, solito accepto abeant, qui vero Archiatri ministerio est auctoratus, & quotidie ad Principem salutandum, & solita obsequia præstanda pergere tenetur, attente observare debet, qualis sit in Principe valetudinis status, licet integræ, quod ex adspectu, voce, & hilaritate coniciet, ac unam diem cum alia conferre, quandoquidem sanitas multam habet latitudinem, ac ut ajunt Philosophi, suscipit magis, & minus, ut observare possit, num in eodem statu persistet, num crescat, an decreascit: sicut enim creditur culpa vacare Medicus, si prædixerit, qualis sit futurus morbi eventus, bonus, vel malus, ita non solum culpa vacabit, sed laudem promerebitur, si prævideat, ac præmoneat, valetudinem in lubrico esse, & ad statum morbosum sensim vergere. Quoniam autem hic tantum agitur de Principum sanitate tuenda, Archiatri præcipuum munus erit, corporis habitum in Principe suo diligenter observare, num firmus sit, num ex natura sua, & a primordiis robustus, an imbecillis sit, qualis ejusdem structura, num densa, an rara, quale illius temperamentum, quan-

sum accedat, vel recedat a medio illo, ac optimo, quod tanquam *Polycleti* regulam fingunt Medici, quæ sit ad actiones promptitudo, quibus animi motibus sit magis obnoxius. Non exigui quoque momenti erit perspectum habere, num a Parentibus sanis, ac robustis ortum duxerit, & num Avi, & Atavi gentilitiis quibusdam morbis laborarint, quales morbi ad integra secula interdum delitescunt, ac postea veluti per traducem in nepotibus post longum tempus regerminant,

Multa Pater, Materque valent insundere Natis:

Transit & in feri iura Nepotis Avus.

Omnia hæc itaque attente animadvertere expedit, curanti enim Medico lucem non exiguum fœnerabunt ad sanitatem in statu naturali servandam, & ea prævidenda, & anteverrenda, quæ eandem labefactare, sive e statu naturali possint evertere. Plurimum autem interest Medici totis viribus incumbere ad Principis sui sospitatem custodiendam, nisi experiri velit, quantum curarum, & sollicitudinis sibi sit subeundum, si contingat eundem habere in lecto decumbentem, vel ex aliquo acuto morbo periclitantem, sive ex chronica ægritudine, uti inter torturas podagricæ, seu nephriticæ passionis, gementem & ejulantem, ut Medico necesse sit assiduas querimonias, de artis Medicæ inanitate, ac interdum etiam non bona verba audire.

Principis itaque si illi cordi est sanitas; qua cuique homini nihil est pretiosius, erit, ut monitori suo identidem auscultet, ac illi non minus in præservatrice, quam in curatrice fidem adhibere velit. Si enim bona valetudo miserrimo cuique adeo cara est, uti videmus, quanto carior debet esse Principi, supra tot Populos posito, ac inter bonorum omnium affluentiam degenti, venerationem, & obsequia, tanquam Numini omnes præstant, ut illi præter sanitatem nil aliud sit optandum. Nul- li certe mortalium, quam Principi quadrat, id quod *Pindarus* in Olympiis, sanitatem laudans cecinit, eum scilicet, qui sanus extremum senium pertingat fama illustris, & divitiis affluens, nequaquam sollicitum esse debere, ut sit Deus,

*ὅς μιν παύει παρισταμένων θύλων δ' ἔτι
δαβόν*

*ἀρδύ, ἑξαράων κτεάτεσσιν καὶ
ἐὐλογίαν προσίδεις, μὴ μάτρω
σὴ θεὸς γινώσκαι.*

Græcos versus hic lubet apponere, quos *Aloysius Adimarus* Poeta Florentinus percelebris eleganter Tusca Poesi sic expressit:

*Che quel che sano i giorni estremi ve-
de,*

E con ricchezze onestamente riede

Cinto di fama a saettar l'oblio,

Non brami più, nè cerchi esser un Dio;

C A P U T III.

Aeris naturam, & supra viventium corpora potestatem, nulli ætati magis innotuisse, quam nostræ, restum propterea illius regimen pro Sanitatis tutela instituendum.

EA est hominis conditio, ut postquam ab aquis uteri emerferit, novem mensium spatio enhydrobius, ac semel tantum aerem in quo degimus hauserit, illius usu postea toto vitæ tempore carere non possit, tantæ scilicet est necessitatis inspiratio- nis & expirationis reciprocatio, ut sine

Tom. II.

alimento ad aliquot dies vita protrahi possit, sine aere vero non nisi ad pauca momenta vita subsistat. De aeris natura, & admirandis illius proprietatibus, pauca habemus a veteribus Philosophis, lōge plura, & oculata fide certiora a rerum naturalium scrutatoribus habet hæc ætas nostra. Quam

V.

cont.

contractilis, & distractilis sit aer, palam facit *Machina Boyliana*, ubi aer tanquam in carcere conclusus, per quandam veluti torturam cogitur fateri, qualis revera ille sit, quod idem pariter demonstrat *Sclopus Pneumaticus*, in quo aer compressus, magna vi, & magno cum strepitu erumpit, ut Pyrii pulveris vim exæquet. Ad explorandas aeris proprietates varias, & alterationes, reperta sunt multa instrumenta, uti *Thermometri*, *Barometri*, *Hygrometri*, *Anemometri* ac postremo a clarissimo Viro *Christiano Wolffo* edita est *Aerometria*, opus sane elegantissimum, in quo ea, quæ de aere desiderari possunt, uberrime continetur. Ut autem ad propositionem meam accedam, quid ad corporum sanitatem aer conferat, videamus; aeris, qui nos circumambit præcipuus usus a Medicis creditus est, ut per inspirationem, æstantem in præcordiis sanguinem temperaret, qua Opinione valere iussa, pro certo habetur, aerem particulis nitrosis saturatum, pulmonum ministerio folium ad instar, vestalem ignem in sanguinis massa hospitantem acuere potius, quam sufflaminare. Fermentationis quoque, in nostris corporibus, & in omnibus fluidis substantiis, aerem principium, & auctorem esse, experimentis comprobari potest; si tempore vindemiæ mustum ab uva recens expressum, in phiala vitrea conditum, ac orificio spumante concluso, ne quidquam aeris subire possit, post plures menses idem mustum cum eodem sapore reperitur; mirum itaque non est, si supra nostra corpora tantum potestatis habeat aer nobis incumbens, dum per os viscerum penetralia subit, & sanguini remiscetur, ac dum exterius per cutis poros in venas irrepit. Recte propterea Hippocrates in libro de flatibus, aerem eorum, quæ corporibus nostris, accidunt, auctorem & dominum appellavit. Profecto si alterationes, quas in humanis corporibus aer valet efficere, conferamus cum iis, quas alimenta, & aliæ res non naturales possunt inferre, longe plures, & fortiores sunt hæc, quæ ab aere nobis proveniunt, quam quæ a cæteris rebus; aer enim

intus, & in cute continuo nos afficit.

Cum modo frigidus premimur, modo solvimur æstu,

Aere non certo, corpora languor habet.

Cautum itaque hac in re esse oportet Archiatrum, cui Principis sui valetudo demandata est; idcirco diligenter debet advertere Domini sui temperamentum qualecumque sit, cum sanitas in qualibet temperatura, nisi a mediocritate enormiter excedat, possit subsistere, ut illius aeris in quo Princeps ut plurimum degit, temperamento accommodetur, ac illud foveat. Laudatur equidem ab omnibus aer sincerior; utpote qui aptus sit ad sanguinis fermentationem, & circulum promovendum, ac spiritus vegetiores generandos. Aliquando tamen evenit, ut quidam ratione sui temperamenti feliciter degant in aere crassiori, quam tenuiori, ideoque interdum necesse sit valetudinarios, e locis ubi aer est salubris, & nitidus, ad loca ubi aer est nebulosus, & crassus transmigrare, *peffimum enim est cælum, quod agrum facit*, ut ait *Celsus*, & optimum dici potest, quod sanum reddit. Sicuti enim *naturarum aliæ quidem ad hyemem, aliæ vero ad æstatem bene maleve se habent*, ita pariter de naturis hominum licet dicere, quod aliæ ad aerem crassum, aliæ ad tenuem bene maleve se habent. Solent propterea Principes variis in locis habere palatia in oppidis suæ ditionis, modo in campestri loco, modo in sublimi, ad quæ se conferant juxta varia, ac diversa anni tempora, & prout expediat sanitatem ad meliorem statum redigere. Quare Romani Pontifices duo in Urbe habent magna palatia, *Quirinale*, & *Vaticanium*, quæ pro situs diversitate, diversam habent aeris temperiem, sic in Vaticano pro more habent hyemare, in Quirinalli æstatem traducere. Observare mihi contigit, quod ut plurimum, præsertim in Italia nostra, Principum palatia posita sint in locis Civitatis minus salubribus longe a foro, & Populi frequentia, quod factum crediderim, quia, qui primi illa posuere, ad voluptatem potius, & commo-

ditatem, propter situm, & hortorum amplitudinem, quam ad salubritatem animum intenderint. Prope Urbium pomeria, & fossas, in quas omnes sordes confluunt, aerem nebulosum esse satis constat, ideoque morbis magis obnoxios esse cives inibi habitantes, prohibita insensibili transpiratione, quæ a nulla re magis lædicitur, quam ab aere impuris halitibus saturato, uti in sua statica *Sanctorius* demonstrat; aer enim circumambiens, cutis, & glandularum poros obstruit, per inspirationem vero, sanguinis, & viscerum crasim labefacit. Observatione dignus est locus *Hippocratis* in primo Epidemiorum in Historia *Philisæi*. *Philiscus*, ait ille, *habitabat prope murum, & decubuit, prima die febris acuta, &c.* In hunc locum egregie *Mercurialis* in hujusce Historiæ interpretatione citat, *Hippocratem* non fortuito apposuisse locum, ubi æger decumbebat, ut Medici attentiores sint ad curandos eos, qui in hujusmodi locis habitent, tanquam ex malignioribus febribus corripiti soliti. Hoc idem repetit *Hippocrates* in historia octava Erasini. *Erasmus*, qui *habitabat ad Boota torrentem, febris magna corripuit post cenam, &c.* Annis ab hinc quinque, mihi Mutinæ per æstatem, & autumnum commoranti observare contigit constitutionem epidemicam malignarum febrium, de genere tertianarum intermittentium, quæ multos, qui circa murorum ambitum domos habebant, sustulerunt, nullo fere ex iis, qui in partibus Civitatis interioribus domicilia haberent, hujusmodi febribus laborante. Magni momenti igitur est degere in aere puriori, & a nebulis remoto, ut sanitas felicior habeatur, in aere enim puro, & minus de terrena sæce participante, insensibilis transpiratus, ad sanitatem adeo necessarius facilius est, quam in aere crassiori, & nebuloso, qui ad apneustiam comitem habet, ubi purus, & serenus libriorem facit perspiratum, & promptiora ad omnes functiones corpora. Solent Principes non procul a suis palatiis habere

Hippodromos, & *Equilia ædium* ad instar magnifice constructa, in quibus longo ordine centenos equos generosæ indolis bene cultos, & pexos videre est, tali pompa, & luxu, ut hinc metiri liceat, qualis sit Principis magnificentia, quale fuit olim *Regis Latini* stabulum, quod descripsit *Virgilius*, ubi equi

*Stabant tercentum nitidi in præsepi-
bus altis.*

ex equino itaque stercore, ac stramentis, solent stabularii montes fimi ingentes accervare, non procul a stabulis, qui inibi ad menses relictæ, ubi putrescere incipiunt, cum postea extra Urbem exportantur, talem mephitism exspirant, ut aulam non solum, sed viciniam totam inficiant; consultius itaque esset, quotidie purgamenta hujusmodi alio deferre, quam sinere, ut identidem camarina illa commota inquinetur aer, & memorata incōmoda subsequantur.

Paradoxum alicui hoc videbitur, si ad iudicium Barometri recurramus, quod serenus aer flante Borea magis premit, quam pluviosus, & australis, qua in re hallucinatus est *Borellus*, in libro de motibus naturalibus a gravitate pendentibus, qui vi ratiocinii potius, quam experientiæ credidit aere pluvioso altius attolli mercurium in fistula, deprimi vero restituta serenitate, quale problema multorum excucit ingenia, ut hujus phænomeni vera habeatur ratio, qua de re mihi cum *D. Scheibhamero* Professore Kiloniensi fuit controversia; pro cuius Problematis solutione Epistolam hoc anno edidi ad celeberrimum Virum *D. Lucam Schæckium*, A. N. C. Præsidentem conscriptam; aerem itaque nebulosum, & australem, perspiratum diminui crediderim, non tam quod cutis poros infarcit, quam quod atmosphæra, utpotè levior minus premit, tum intus, tum in cute, sicque laxentur fibræ corporis, ubi sereno aere, & spirante Borea, atmosphæra magis premit, & in officio continet fibras, quæ suo nixu promovent sanguinis circuitum, qui ad facilem transpi-

ratum magnum habet momentum suo appulsu; sic ratio reddi potest, cur *Austri caput gravent, surditatem, ac languorem inducant, caliginem visui offundant*, ut ex *Hippocrate*, quia minor est atmospheræ pressio, & consequenter fibrarum laxitas, segnior sanguinis per sua vasa fluxus, ac difficilior perspiratus, quæ mala tolluntur, si gravior fiat atmospheræ, subsequente aeris serenitate. Quantæ sit necessitatis non solum ad valetudinem tuendam, sed & vitam sustentandam, iusta & moderata aeris pressio, satis demonstrat machina pneumática, in qua extracto aere animalia moriuntur, & liquida quæque in tumorem attolluntur. Hanc ob causam in editissimis montibus, ubi minor est aeris pressio, propter brevioris aeris columnam incumbentem, difficilior est respiratio inflatis pulmonum vesiculis.

Recte sane illud *to thion Hippocratis* adeo celebre, ad aerem referendum quidam interpretes volunt, divini enim aliquid, & nobis ignoti illi inest, ut quævis circa illius naturam expendendam tot Philosophi laborarint, adhuc tamen supersit quod illorum ingenia exerceat. Cautum itaque in hac re, & observatorem esse oportet Medicum, cui Principis valetudinis tuendæ cura incumbit, ut quantum licet aeris naturam, in quo ille ut plurimum degit, exploratam habeat, eamque temperamento accommodet, & qualis corporis sit structura, densa, vel rara, ut conveniens sit transpiratus, diligenter observet, cujus utilitatem primus omnium annotavit *Hippocrates* in libro de alimento, hisce verbis. *Qui probe perspirant, debiliores, & saniores sunt, & a morbis facile reconvalescunt. Qui male perspirant, priusquam agrotent fortiores sunt, ubi autem agrotarint, difficilior a morbis reconvalescunt.* Observatione profecto digna sunt *Hippocratis* verba, cum ait, eos, qui bono perspiratu gaudent, saniores esse, sed debiliores; & ratio est, quia in facili transpiratu e glandulis per ductus excretorios in cutem hiantes,

non solum superfluitates tertiæ coctionis; sed etiam particulæ alimentares una exhalant, & idcirco debiliores sunt, quam qui minus probe perspirant, & a morbis facilius convalescunt; ubi altera ex parte quibus densior est cutis, robustiores sunt vires, sed sanitas magis periclitatur. Athletæ propterea virium robori consultum magis, quam sanitati volentes, ut in palæstra virium suarum magnum specimen præberent, in balneis a calidario, in frigidarium exiliebant, in hunc finem, ut sanguis, & spiritus a balneo tepido ad cutem & lacertos evocati, vi frigidi inibi sisterentur, & occlusis poris validior esset fibrarum, & musculorum virtus. Cum ergo præstet Principem saniores esse, licet debiliorem, quam robustiorem, & morbis minus obnoxium, cum illi sufficiant vires ad naturales actiones obeundas, nihilque sit quod promptius perspiratum temporis momento offendat, quam aeris frigus intempestivum, præsertim si a calido loco ad frigidum fiat transitus; attentum propterea oportet esse Medicum in mutatione temporum, quæ potissimum pariunt morbos, ut Principem suum præmoneat, ne tam facile frigido aeri, & pluvioso se committat, ne subita fiat pororum cutis conspiciatio, qua nihil promptius est, ad sanitatem evertendam; cum itaque venatum procedunt Principes per Autumnum & Hyemem, monendi sunt, ut in placido aeris statu id agant, nec flante Borea, aut ingruentibus pluvii; ab Austris quoque cavendum, qui & ipsi perspiratum lædunt, laxitatem, ut diximus, fibrarum inducendo. Ut autem hac in re Medici Principes habeant præceptis suis magis obsecundantes, optimum erit iis suadere, ut in suo Cimeliarcho habeant *Barometros, Hygrometros, Anemometros*, aliaque huiusmodi instrumenta, ut oculari fide agnoscant, quid faciant in atmospheræ subitæ temporum mutationes, quomodo ex improvviso in *Torricelliana fistula* Mercurius decadat, & pluvias præmoneat, qua ratione ad boreales flatus, ejus-

eiusdem Mercurii exaltatio proximam fe-
renitatem denunciaret. Longe quidem sen-
sibilior esset atmosphære pressio, ac illius
mutatio, si experimentum fieret in *Baro-*
metro non ex Mercurio, sed ex aqua,
qualem se habuisse refert clarissimus *Boyle*.
Hiemali tempore suadendi, ut a ma-
tutino frigore maxime caveant, sed in suis
cubilibus placide cubent, quod ab iis ob-
tinere non admodum arduum erit, æstate
vero invitandi essent, ut ad Solis ortum
exurgerent, ad auram leniorem captan-
dam, & sanguinis æstum sufflaminandum,
quod non ita facile impetrari solet, dum ut
plurimum Principes lychnobii esse con-
sueverunt, noctu operosam vitam agen-
tes, interdiu vero somno indulgentes.

Plurimum igitur refert ad valetudi-
nem custodiendam aeris regimen; nam
sicuti aer ignis anima dicitur, cum ignis
sine aere vivere non possit, ita aer si pur-
us est, ac sincerus, & nitrosis particulis
saturatus, vitalis caloris, qui in sanguine
hospitatur, vita, & anima est, impurus au-
tem, & inquinatus, ejusdem mors, & ex-
stinctio.

Non pauci quoque momenti erit ad
tutandam Principis valetudinem, obser-
vare, cum incipiunt populariter vagari
quidam morbi, num affectus hujusmodi
ab aliquo aeris vitio ortum ducant, an
ab alimentis corruptis, uti frugibus, vinis;
nam in primo casu, Medici erit Principem
hortari, ut ad salubriorem locum se trans-
ferat; in altero vero, aer suspectus esse
non debet. Observatione quoque dignum
est, quod si constitutio aliqua variolosa

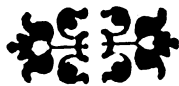
inter pueros caput efferat, morbosum ali-
quod in aere suspicari liceat, ut plurimum
enim post variolas morbi Epidemici, uti
febres malignæ, dysenteriae solent succede-
re, ut mihi pluries observare contigit. Hæc
itaque generalia sunt præcepta, quæ hac in
re excogitare mihi datum est, habita ratio-
ne tamen ad ætatem, temperamentum, an-
ni tempus, regionem, consuetudinem, quæ
in omni subiecto sunt consideranda: cæte-
rum consulenda erit experientia, & aer
qualiscumque sit præferendus, si salutaris
fuerit compertus; nam ut superius di-
ctum; *pestimum est cælum, quod agrum fa-*
cit. *D. Petrus Damianus* Ravennas Eccle-
siasticus Scriptor, ut ipsemet refert, cum
Romæ degeret apud Romanum Pontifi-
cem *Nicolaum II.* sed fere semper valetu-
dinarius, & febriculosus, Pontificem præ-
cari coepit, ut sibi permetteret *Ravennam*
adire: ast ille, cui percarum erat habere
præsentem virum, sanctitate non minus, quã
doctrina percelebrem, supplicantis preci-
bus cum nollet annuere, affirmans Roma-
no Cælo longe insalubriorem esse *Raven-*
na aerem, ubi etiam aquarum salubrium
penuria laboraretur, *D. Petrus* dimissio-
ne desperata, de Romana Urbe febribus
obnoxia ludit his versibus.

Roma vorax hominum, domat ardua
colla virosum,

Roma ferox febrium, necis est uberri-
ma frugum,

Romanae febres stabili sunt jure fide-
les,

Quem semel invadunt, vix a vivente
recedunt.

Non bene inter se convenire Principum mensus, & bonam valetudinem; victu parco & simplici facile obtineri sanitatem cum longevitate; quid sit cibi attritio in stomacho apud Galenum exponitur; neminem in seipso etiamsi caveat determinare posse justam cibi mensuram.

Inter sanitatis studia, non immerito *Hippocrates* primum locum tenere voluit monitum illud *non satiari cibis*, nulla facta mentione de cibi parcitate; nam si hac duo extrema conferantur, sæpissime in ciborum satietate peccatur, perraro in parcitate, imo si sanitas utpote perfectio & virtus corporis, mediocritatem, & veluti quoddam æquilibrium tenere debet, vergit tamen potius, & inclinat ad parcitatem. Quales sint quotidiana Principum mensæ, quibus tam ingens fervorum turba militat, non est quod describam, non enim in abdito sunt, sed facile patent eas prospicere volenti, ut etiam solum sufficeret eos spectare, qui longo ordine varii generis dapes ad mensas Principum deferunt, & referunt. *Hygæam*, & *Panaceam*, binas sorores, *Æsculapii* filias, sinxere Veteres, primam quæ custodiendæ sanitati, alteram quæ revocandæ præesset. Profecto si ad observandas Principum mensas Hygæa accederet, facile crederem ad hujusmodi spectaculum, & tam grandes apparatus, quam citissime abituram, & *Panacæ* sorori renunciaturam, non esse sibi cum regalibus mensis rem ullam, sed illa potius, cui sanitatis restauratio est demandata, ad munus suum exercendum sese accingeret. Verum omittis fabulis, quibus utebantur *Mythologi*, ut mysteria quædam ignaræ plebi obvelarent, fateri necesse est, ad intemperantiam in victu, tanquam ad scopulum naufragium facere Principum valetudinem, quare hac in re attentum oportet esse Medicum, ut dextre, & arrepto tempore Principem admoneat eorum, quæ sanitati injuriam inferre valeant, ac e statu suo dejicere.

Quoniam igitur nulla in re magis, quam in nimia ciborum copia, propter magna incitamenta, quibus instructæ sunt quotidianæ Principum mensæ, quod non evenit in aliis viris nobilibus; licet opulentis, nimia saturatio quantum fieri poterit cavenda est, tanquam omnium malorum fons & origo, & licet alimenta sint boni succi, majorem forsan inferunt noxam, nam, ut dici solet, *optimi corruptio pessima*, cumque id sæpissime contingat, nec spatium detur stomacho, ut per abstinentiam cruditates concoquat, *cacochylia* præsto est, & inde *cacochymia*, ac mala nutritio. Augetur quoque malum, quo major erit ciborum varietas, & conditura, quæ uno eodemque fermento ventriculi, non possunt uniformiter confici, multo minus in aliis corporis officinis, convenienti mistura in unicam redigi formam; sic vitiatto sanguine, functiones omnes læduntur, nam uti aiebat *Hippocrates* Libro de Flatibus: *A sanguinis perversione totius corporis perversiones*. Idem prorsus evenit in multiplici ciborum diversitate, quod in aquis magnorum fluminum scripsit idem *Hippocrates*, quas pro communi usu improbavit, illas eleganti vocabulo *diffidentes* vocitans; cum enim magna flumina nonnisi ex variis fluminibus in unum confluentibus fiant, eaque per diversas regiones discurrentia, varios ac diversos minerales succos combibant, magnorum fluminum aquæ non possunt constare, nisi ex particulis, quæ inter se diffideant, ideoque parum aptis ad humanos usus; ita sanguis ex tot monstruosis particulis diversæ indolis conflatus, nunquam ad perfectam mixtionem poterit per-

pertingere sine tumultu, ut sit idoneus ad partium alimoniam, & functiones obeundas; in hanc rem egregie sane *Horatius*:

nam cum simul assis

Miscueris elixa, simul conchyliis tur-
dis,

Dulcia se in bilem vertent, stomacho-
que tumultum

Lenta feret pituita

Hanc ob causam forsitan gravi passione ventriculi laboravit *M. Aurelius Imperator*, quam cibi attritionem in stomacho appellavit *Galenus* ad curationem accitus. Historiam satis elegantem, quam ipsemet *Galenus* de Præcogn. ad *Postburum* tradit, lubet asserere: post cibum assumptum angore stomachi premebatur Imperator, ut pulsus frequens & parvus appareret, adeo ut annotationis febrilis principium crederetur a duobus, qui curationi aderant: *Galenus* nocturno tempore vocatus, explorato pulsu, libere pronunciavit coram Medicis qui aderant, Imperatorem nullatenus febrere, sed simplicem esse cibi in ventriculo attritionem; quam ob causam ab Imperatore quaesitus quid agendum esset, hisce verbis respondit. *Si quispiam alius esset, qui hoc morbo laboraret, bibendum ipsi dedissem, quemadmodum solitus sum, vinum pipere inspersum; Vobis autem Regibus, quibus tutissima remedia Medici admoveere consueverunt, lana manipulum nardino pigmento calido intinctum, ostio ventriculi imponere sufficiet.* *Galenus* ingenuam libertatem admirans Imperator, Medicis dimissis, vinum fabinum pipere inspersum bibit, & sanitati est restitutus.

Elegans in hanc rem est apud *Macrobius* disputatio super cenam, uti mos erat apud Antiquos & Literatos homines ad animum exhilarandum variis questionibus, inter *Dysarium*, & *Eustachium*, quorum primus pro ciborum simplicitate disseruit, alter uti gulæ patronus, pro alimentorum varietate in symposiis declamavit, ingeniose sane uterque, sed validio-

ribus argumentis *Dysarius*, inter quæ magni ponderis est illud, quod cum febrilentibus Medicorum nemo cibi varietatem offerre auit, sed alimento quam simplicissimo utatur, quod si ad sanitatem recuperandam multum confert cibi simplicitas, cur non etiam conferet ad eandem conservandam. His adjici potest, quod stomachi fermentum tantarum virium esse nequit, ut tot ac tam diversæ naturæ ingesta cibaria dissolvat, quin unum citius, alterum tardius cōcoquat, aliud vero nullo modo; ea prorsus ratione, qua videmus quædam menstrua, uti aquas fortes metalla quædam dissolvere, & alia intacta relinquere. Hoc idem quoque de vinorum diversitate sentiendum, quæ ex variis regionibus deferri solent, ad ornandas, & exhilarandas Principum mensas; observatum est enim diversa vinorum genera epota, quamvis non in magna quantitate, subitam ebrietatem induxisse, tumultuantur enim intus assumpta, non secus ac loca, & nationes unde fuerunt deducta; non levem quoque noxam experimur, cum ab uno vini genere, & unius loci ad aliud, licet in eodem loco natum, sit transitus, quod pariter annotavit *Hippocrates*, nam ad aliquot dies noxam aliquam persentimus, antequam stomachus illi assuescat.

Multiplex itaque, ac deformis cibi, ac potus varietas, ea est potissimum, quæ Principum sanitati bellum indicit. Siquid enim admirandi, & portentosi in genere Animalium, Piscium, Terræ, Maris uspiam apparet, illico alicujus Principis mensæ destinatur, & dono mittitur; sic magnus ille Rhombus, & admirandæ magnitudinis, qui in Adriaco captus est, & cymbam onerabat, Piscatorum nemo inter suas capturas numerare ausus est; *Domitiano* itaque missus est, ad cujus spectaculum in concilium vocati sunt Proceres, quorum alii agebant, piscem illum capi voluisse, ut Principis mensam decoraret, alii peregrinam hanc belvam grande omen esse magni, & clari triumphi, alii requiri ad fabricandam pa-

etiam novum *Prometheum*, ad quem Rhombum alludens *Juvenalis* cecinit:

Quidquid conspicuum pulchrumque ex aequore toto est,

Res fisci est, ubicumque natat; donabitur ergo.

Hac in re equidem fuit magna *Cæsarum* intemperantia in cœnis, quibus varia indebant nomina, quales fuerunt cœnæ *Augusti*, & *Vitellii*, nomine dodecatheos appellatæ, in quarum una *Augustus*, & convivæ, Deorum, Dearumque habitu discutere, ac inter ipsos *Augustus* pro *Apolli-ne* ornatus est visus, quod convivium licet in secretiori palatii parte factum, vulgus latere non potuit, nam cum eo tempore magna charitate annonæ Urbs laboraret, acclamatum est, frumentum omne Deos abligurisse; ridenda sane convivia, in quibus ubi sub vestibus Deorum, tot diversis ciborum generibus ventrem infarcirent, cum ambrosia, & nectare tantummodo victitant Dii, imo interdum una portione tantum esset contenti. Sic de supremo Deorum *Martialis* ludit,

Jupiter ambrosia satur est, nunc nectare vivit.

Ab hujusmodi autem vanitate longe profecto absunt nostra hac ætate Principum mensæ; attamen cum singulari apparatu instructæ fere semper appareant, ac persæpe in publico conspectu, non adeo facile est, ut quis licet sobrius sibi temperet; quin ex epularum novitate aliquid delibando, sanitati injuriam aliquam inferat.

Temperet igitur sibi Princeps a faticæ ciborum non minus, quam a multiplici varietate, & æquo animo patiatur Medici ad Principis sui salutem excubantis morositatem, si in feliciore valetudinis statu aliquid moneat, quod gustus jucunditati non bene sapere videatur; non omnino placet vulgatum illud *Celsi*: *Sanus homo, qui bene valet, & sua spontis est, nullis obligare se debet legibus, ac neque Medico, neque Jatrolypta egere*; largiamur id rectum esse in privatis hominibus, at non

in Principe, cujus bona valetudo publica felicitatis magnum est præsidium, adversa vero multas ærumnas comites habet. Id unum autem ad parcitatem, & simplicitatem victus servandam deberet sufficere, quod saniores, & longæviores esse soleant, qui frugalem, & sobriam vitam ducunt, quam qui lautam. Cujus rei argumentum esse possunt veteres *Eremitæ*, qui herbarum radicibus, & palmarum fructibus victitantes, vitam ad integrum seculum producebant, veluti de *Paulo Eremita*, & *Antonio Abbate* refert *Divus Hieronymus*. Hujusmodi quoque exemplum viderunt posteriora hæc secula in clarissimo viro *Ludovico Cornario*, Patritio Veneto, qui cum a vita nimis lauta, idem sibi fatum, quod fratres suos in primævo ætatis flore sustulerat, imminere adverteret, ad sobriam vitam transeundo, fortis, sanus, integer corporis & animi viribus, pancratice, ut dici solet, vixit, ut nonagesimum sextum annum agens, elegantissimum libellum conscripserit de *vita sobriæ commodis*, dignum sane, qui commentariis illustretur, quod, si quid otii mihi dabitur, forsitan exsequi in animo est.

Qualia porro ad id, quod expetitur debeant esse cibaria, qua mensura, qua hora, quo ordine sint assumenda, neminem fore crediderim, qui certis possit definire legibus, tam varia sunt alimenta, tam varia temperamenta, corporum habitus, diversæ Regiones, & consuetudines, & quædam idiosyncrasie, ut vocant, specificæ quædam proprietates, ut experientia potius, quam Scriptores sint consulendi. Ad cuiusque igitur stomachum est provocandum, ille enim æquissimus est iudex; ea idcirco alimenta quæ facile coquantur, quæ promptam habent diadosim, & corpus bene nutriunt, illa cæteris sunt præferenda. Signum itaque bonitatis cibi, saltem in genere, erit bonitas coctionis, & prompta nutritio. In hanc rem animadversione digna sunt *Lucretii* carmina,

Nec multam refert quo victa corpus glutur.
Dum-

*Quomodo quod capias concoctum dide-
re possis.*

*Artibus, & stomachi humectum serva-
re tenorem.*

Plurima apud Scriptores de re cibaria ex-
stant monumenta, quare solum ea pertin-
gam, quæ ad rem meam faciunt, & quæ
ad Principum valetudinem tuendam mi-
hi videbuntur magis accommoda; sed hac
de re in sequenti Capite. Primum itaque
ad tuendam valetudinem, cavendum erit a
satietate, quæ obstructionum parens est,
& morborum nutrix, sicuti etiam ab altero
extremo, a nimia ciborum paritate, ne
corpus debito alimento fraudetur; non ideo
tamen velim, ut alimenta capiantur in
pondere, numero, & mensura, sed ea mo-
deratione, ut stomachus gravamen, & di-
stentionem non sentiat, sed per sæpe inter

illecebras, & gratos sapes, quibus gustus
percellitur, gravitatem non advertimus,
nisi postquam e mensa surrexerimus. Hanc
difficultatem iuxta mensura cibos capiun-
di, doctè non minus, quam eleganter ad-
notavit D. *Augustinus* Libro IV. contra
Italianum, his verbis. *Iam vero cum ad
usum ventum fuerit necessaria volupta-
tis, per quam reficimus corpus, quis ver-
bis explicet, quemadmodum nos modum
necessitatis sentire non sinat, & ipsam li-
mitem procuranda salatis, si qua ad sine
delectabilia rapiendo abscondat & trans-
eat, putantibus nobis satis non esse, quod
satis est, dum libenter ejus provocationi-
bus ducimur, existimantibus nos adhuc
agere negotium valetudinis, cum agamus
potius voluptatis; ita nescit cupiditas ubi
finiatur necessitas.*

C A P U T V.

*Cibaria, quæ ad bonam valetudinem sunt minus apta, Principibus magis usui esse; de
cibis prima, & secunda mensa quedam adnotantur; quid sit apud
Hippocratem carnes esse leves ad stateram, quid apud Ari-
stotelem vinum cibicum.*

Quod vulgo dici consuevit, nimi-
rum quod per sæpe meliora vide-
mus, & deteriora sequamur, id in
conviviis omnibus, & potissimum in Prin-
cipum mensis magis ultrvenit; cibaria
etenim quæ aptiora sunt ad valetudinem
tuendam, & utiliores succos præstant, fere
neglectui sunt, & atia exotica, & peregrina,
ac difficilis coctionis, & pravi succi
magis appetuntur, & exquiruntur. Panis
cibus omnium communis, si quidam feri-
nas gentes in extremo Septentrione exci-
pias, quas *Ichthyophagos* vocant, qui pi-
scibus victitant, in Principum mensis
locum quidem primum habet, & ultimum,
nam quamvis sit *tener*, & *niveus*, mollique
siligine factus, parum de illo degustant
Principes, & quandoque solum mollior
illius pars ad extergendos inunctos digi-
tos inservit. Hoc tamen in omnibus con-

viviis laute, & opipare instructis, in qui-
bus abundant opsonia, exiguum panis ab-
sumitur, sic quando *Servator noster* qua-
tuor fere hominum millia septem panibus
hordeaceis, & quinque piscibus saturavit,
illiis Discipuli de panis fragmentis duo-
decim collegerunt cophinos, nulla de pi-
scibus mentione facta.

In mensis itaque Principum, levem ha-
bent gratiam *dona laborata Cereris*, non
ita Bacchi, Pomonæ, & venatricis Dæ-
munera. Panis igitur ex laudabili tritico
bene fermentatus, subactus, ac rite coctus,
firmum & vitale alimentum præstat ma-
gis, quam quodcumque aliud cibi genus,
ita ut eo solo, & aqua possint vivere ho-

mines:
Satis est populi stuvinsque, Ceresque,
ajebat Lucanus. Sic *Juvenalis* quoque
panem, & circenses, ubi enim populi fru-
gibus,

gibus, & spectaculis abundant, uti olim populus Romanus, felicem vitam degunt. Sic vidimus hoc anno, quanta calamitate tota pene pressa fuerit Europa, ob annonæ caritatem, quam algidissima hyemis constitutio, cui nullam aliam similem priora secula viderunt, invexit, frugibus radicibus exustis. Hinc nulla cura bonis Principes magis fatigavit, quam ut quolibet pretio fruges aliunde exquirerent, quibus subditos suos, tanquam filios pascere.

Locus egregius exstat apud Hippocratem in primo Epid. *Imbecilliora cibaria brevem vitam habent*; locum hunc subobscurum egregie interpretatur Vallesius. ut uno quidem modo pro debilioribus oibis intelligendi sint ii, qui sint facili cœtionis, quia facultati commutanti parum resistent, & huiusmodi cibos brevem vitam habere, quia parum maneat in corpore, cum, uti ex Aphorismo, *Eorum quæ velociter nutriunt, veloces quoque sunt excretiones*, altera vero interpretatione, quod imbecilliora cibaria brevem vitam habeant, nimirum quod paucum alimentum præstando breviter quoque vitæ præstent. Panem itaque laudatissimum succum humanis corporibus suggerere, qui ob similitudinem partibus apponatur, & firmiter adhæreat, ac propterea ad sanitatem, & longævitatem multum conferat, consentiunt omnes. His licet adiacere panem bene coctum, qualis est nauticus, corruptioni non esse tam facile obnoxium, sicuti cætera alimenta, veluti carnes, pisces, & fructus. Panis ad longum tempus asservatus non putrescit, & vim nutriendi retinet; panis ergo, quem primum, & communem hominum victum, & etiam apud primos parentes in usu fuisse deducunt nonnulli ex illo Ecclesiastici: *Initium vitæ hominis, aqua, panis, vestimentum*, cæteris alimentis præferendus est, & intermiscendus, quare non immerito *Vernanius* panem ciborum fœderamentum appellabat. Salubre consilium

itaque fuerit Principibus, ut pane vescantur rite parato, illum bene permansum, & salivali fermento imbutum cibus intermiscendo, cum aliqua quidem proportionem ad reliqua edulia, non ea tamen, quam excogitavit M. *Ficinus* de Studiosorum Sanitate tuenda, Libro secundo. *Panis*, aiebat ille, *esto duplex ad potum, triplus ad carnes, quadruplus ad pisces*, ingeniose quidem, sed huiusmodi legibus arctari non decet eum, qui bene valeat, & suæ spontis sit, quales sunt Principes. *Augustus* persulum frigida panem, pro potionem insiti sumere solebat; idem panis unciam cum paucis uvæ duraciæ acinis quandoque edebat, quippe vesceretur ante cœnam quocumque tempore, & loco, quod stomachus desideraret, Auctore *Suetonio*.

Quantum autem partium spirituosarum contineat panis bene fermentatus, norunt Chymici, qui ex illo spiritus acidovolatiles educunt, egregium balsamum ad stomachi fermentum hebetatum renovandum, qua de re legi meretur *Et Müllerus*. Hanc ob causam inter alimenta nihil est, quod stomacho pene sit magis familiare, ut in sanitatis statu neminem capiat panis fastidium, imo in statu morbofo, pro argumento proximæ sanitatis accipiat, si æger incipiat panem appetere. Observatione dignum est, quod si quidam sunt vini abstemii, & alii propter quandam Idiocyneasiam, a quibusdam cibis summe abhorreant, uti a caseo, pomis, ovis, aliisque rebus, nullus fere observatus fuerit panis abstemius, præter puellam quandam, cujus meminit *Brayerius*, quæ in *Gallia Belgica* cum sexdecim annorum esset, nunquam panem degustavit, imo si illius momentum in sero lactis, quo maxime delectabatur, positum fuisset, illico nausearentaretur. Neque ratione, & auctoritate caret, eorum, qui paucio pane, & multa carne vescuntur, fastere animam; caro enim utpote ex sua natura corruptioni obnoxia, nonnisi succos ejusdem indolis potest suggerere, & nimius sit illius esus;

refert *Brayerinus*, Lib. IV. de Re cibaria, se novisse literatum hominem, cui hoc peculiare fuit, multis carnibus, paucissimo autem pane vesci, ideoque fatidissimum oris halitum illi contigisse; revera nullus odor gratior est præ cæteris alimentis; qui spiritus recreet, quam panis odor e furno recenter extracti.

Carnium usum quod spectat, non raro a Principibus hac in re graviter peccatur, dum carnes animalium domesticorum respuunt, & ferinas, ac sylvestres magis appetunt, quæ non solum a natura humana alienæ sunt, sed difficilis coctionis, quales carnes sunt *Cervorum*, *Damorum*, & caro *Apræ*, quod a *Satyrico* suorum temporum luxum sugillante, dicitur animal propter convivium natum. Observatione dignum est, quod tradit *Hippocrates* secundo de Dieta, ubi damnat carnes graves in ore, & ad stateram. *P. Martianus* locum hunc obscurum explicans, ait carnes omnes, quarum gravitas in ore percipitur, & ad stateram manifesta, hoc est, quæ, data paritate molis, aliis gravior est, duræ coctionis esse, & stomacho ponderosæ, in quo censu referuntur carnes bubulæ, suillæ, atque etiam leporinæ; hoc idem dicendum de piscibus marinis durioris, & densæ carnis, & de avibus aquaticis, quæ fortiores stomachos exigunt, & corpora magis exercitata, quod in Principibus non evenit, qui in otio potius, quam labore ævum traducunt. His addendum carnes huiusmodi ad stateram graves, ex observatione *Sanctorii* in Statica, difficilioris esse perspiratus quam carnes leviores, quales sunt carnes vervecinæ. Quare alimenta huiusmodi, licet Coquorum mangonio gustui sapiant, crassiores succos suggerunt, in vasis sanguiferis, & visceribus infarctum, & obstructions generant. Solent quidem huiusmodi carnes duriores, ad aliquot dies aservari, ut teneriores fiant, ac per æstatem in conditoriis nivium teneri, ad macerationem, & putrefactionem fere, quod non adeo laudandum, nam persæpe proxi-

mæ corruptioni multum de spiritu vitali illis decedit, ideo ab *Hippocrate*, secundo de Dieta, probantur magis carnes recentiores, utpote salubriores. Ad teneritudinem vero ipsis conciliandam, carnes huiusmodi duriores flagellandæ, ac perdomandæ, fractis enim illarum fibris molliores fiunt, & stomachico fermento minus rebelles.

Utiliores quoque sunt carnes volatiliæ, quæ liberiore cælo, & naturalibus pascuis suis fruuntur, quam altiles, & cortales, ut vocant, quæ quidem pinguiiores sunt, sed minus salubres, utpote minus exercitæ; summatim carnes omnes laudantur, quæ facile perspirant, quales sunt vervecis, ex observatione celeberrimi *Sanctorii*, & carnes omnes, quæ uti aiebat *Hippocrates*, ad stateram leves sunt, ut quæ multum aerem substantiæ contineant, quod ob faciliorem perspirationem Principibus præsertim, quibus corporis exercitatio non adeo familiaris est, valde conducit. Necessarium itaque foret, Principes, quibus magno cultu, & apparatu ex variis carnum generibus instructæ sunt mensæ, sive a suis Medicis, sive ab ipsa experientia edoctos esse, quæ carnes stomachum magis gravent, quæ coctu faciliores sint, & alvo magis secedant, quod itidem de piscibus dicendum, cum quibusdam anni temporibus pisculentos dies agunt, ne postea jam saturi, cum ad frigidam mensam sit transitus (sic enim Veteres secundas vocabant) ad novam gulæ irritamenta aqualiculum nimis onerent:

Postquam exempta famet, & amor compressus edendi:

Fæt strepitus, mensæ succedunt dona secunda.

Sic præsto sunt, qui magna celeritate alio adspiciunt, quidquid culinam redolet, & longo ordine inferant, quæ lassatæ voluptati solamen aliquod apta sint adferre, quare temporis momento, nova metamorphosi apparet mensa instructior,

quam antea. Mos huiusmodi in Italia, serum omnium, quæ ad luxum spectant feracissima, in aulis Principum perantiquus est. Mensæ Syracusanæ, & Italicæ præ cæteris lautiores celebrabantur, ut etiam adagii loco essent, quoties lautam mensam quis vellet ianuere; sic Plato in Epistola ad propinquos *Dionis*, negat sibi felicem illam vitam in Siculis, Italicisque mensis, ac reliquis voluptatibus sitam nunquam placuisse. *Athenæus* quoque in dipnosophistis inter opiparas mensas, & omni deliciarum genere refertas Italicas refert.

Ad mensas itaque secundas, in quibus vid re est miro, & eleganti ordine disposita varia bellariorum, & cupediarum genera, acetaria, olera, fructus quoscunque peregrinos, ab Alcinoi hortis, si licet, usque deductos, atque omnia, quæ Coquorum ingeniosa manus figurare didicerit, perclitatur temperantia, & consequenter bona valetudo. Quoniam autem a pinguioribus in prima mensa infractus est appetitus, ut plurimum in secunda ad illum acuendum, ab acidis subsidium quaeritur. Lactuca ex variis acidis, & salis quoque parata primum locum mereri solet, more veterum, apud privatos tamen homines, & vulgarem gentem nostra hæc ætate prima mensa in usu esse consuevit, de hac *Martialis*:

*Claudere quæ canas lactuca solebat
avorum,*

*Dic mihi cur nostras inchoet illa
dapes?*

De fructibus hoc adnotare licet, quod Principes nunquam fructus edant in tota sua maturatione, & integritate, nam ad illorum mensas, quæ solum raritate, & pretio æstimantur, fructus apponi solent aut præcoces, aut serotini; præcoces acerbiores sunt, & crudos succos generant, serotini fatui sunt, nullius gratiæ, & bonitatis. De ficibus, hæc habet verba *Hippocrates*, in secundo de Dieta. *Prima ficus pessima*. Dominum suum itaque

dmoneat oportet Medicus, ut ab immo dico fructuum fugacium esu sibi temperet, quales sunt ii, quos horæos vocant, & nascuntur sub ora, & opora; oram autem, & oporam Græci vocabant tempus illud, in cuius medio oritur canicula, quod quadraginta dierum est, de quo *Galenus* pluribus in locis, ut in secundo de Alim. Facult. & tertio Aphor. 14. fructus enim huiusmodi corruptioni facile sunt obnoxii, & biliosas diarrhæas per ætatem inducunt, unde *Galenus* in Libro de vitio, & bonitate succorum, ob illorum usum immoderatum se bis ægrotaſſe ingenue fatetur. Absit tamen ut illorum usum improbare audeam, quos nimirum ad sitis, & æstuantis stomachi solamen natura genuit, si nive, seu aqua perfrigerati assumantur, eo tempore, quo

Procyon furit

Et Stella vesani Leonis,

Sole dies referente siccos.

Quoniam autem nivis, qua carere mensas Principum monstrum esset, facta est mentio, non improbatur moderatus illius usus, sed abusus, tanquam summe noxius damnatur. Profecto potiones illas, & sorbitiones ex acido citri, limonum cum saccharo ad congelationem usque, quas ingeniosa sitis commenta est, nemo sanæ mentis unquam laudavit, dum ad illarum descensum horrescunt viscera, & occalescit stomachus, & paulo post molestior fit sitis. *Nix sitim facit*, ajebat *Rhasis*, Libro vigesimo primo Tract. quinto, quod efficit, dum palati poros, & fontium salivalium, unde serosus latex jugiter emanat, occludit. Veteres in conviviis pro more habuisse frigidam, & calidam aquam potare satis notum est, ut ex *Martiali*:

*Caldam potcis aquam, sed nondum
frigida venit;*

imo quod mirum est, aquam calidam in deliciis habebant, qualis luxuriæ, species nostra ætate obsolevit; priscos homines aqua gelida, & calida usos fuisse facile credide-

diderim, ut noxam, quam frigida potus induceret, calida potione eluerent, & emendarent. Hanc tamen consuetudinem calidam potandi, non adeo laudabat *Martialis*, sic enim ille:

Possideat Lybicas menses, Hermumque, Tagumque;

Et potet calidam, qui mihi laudat aquam.

Equidem si rectior esset nivis usus, atque ut Juristæ solent dicere, cum moderamine inculpatæ tutelæ, pro singulari beneficio a Divina bonitate, ad repellendam æstuantis aeris violentiam, nix esset accipienda, in locis præsertim calidioribus, ut in Sicilia, Regno Neapolitano, ac tota fere Italia, tum pro sanis, tum pro ægris corporibus. Ubi enim, uti aliquando evenit, cum per hyemem, vel paucæ nives, vel nullæ e Cælo delapsæ fuerint, ac propterea nivalis annonæ caritate laboretur, annus ille pro nefasto habetur, nec observatione caret, quod in hujusmodi casu longe plures, & graviores morbi vagari fuerint, quam cæteris temporibus. Perantiquum fuisse nivis usum, etiam apud *Judeos* habemus, ex Proverbiorum Libro: *Sicut frigus nivis in die messis, ita legatus fidelis, ei, qui miserit eum, animam requiescere facit.* Judæis autem nivem suppeditabat *Mons Libanus*, quem *Tacitus* Histor. Libro 5. præcipuum montium in ea Regione esse ait, & *nivem diuturnam* inter ardores opacum fidumque nivibus, ac in tanta copia, ut *Jordanem* amnem alat, & fundat. Sicuti autem non modica sunt bona, quæ ex nive proveniunt, si qui bene utatur, ita non pauca, & vulgaria sunt mala, quæ ab immoderato illius usus promanant, quæ recensuit *Hippocrates* 5. Aph. 18. & 24.

Magna itaque cautione opus est in re, quæ tam suaviter gustum percellit, per difficile est enim, ut quis sibi temperet, ubi siti urgetur, & gelidas potiones habeat in promptu, ne illas affatim hauriat, quod sane periculolum est, præsertim si

corpus antea fuerit excalescens, cum exempla non desint illorum, qui post gelidæ potionis haustum, syncope correpti fuerint, & non secus, ac epoto veneno repente interierint; attamen tam gravis noxa vitari, aut saltem corrigi potest, si forbillatim potiones hujusmodi gelidæ assumantur, dum enim in ore paulisper detinentur, ac lente per oesophagum descendunt, multum de suo rigore deponunt, & stomachus in antecessum per communicationem refrigerium perlentiscit, quam cautionem valde commendat *Tschirnhauus* in suo eleganti Libro *Medicinæ mentis & corporis*; ubi refert, pluries assum fuisse a vario corporis exercitio adhuc æstuantem, aquis artificio congelatis se reficere, absque ullo quod ob id senserit incommodo, eo quod ob nimiam qua palatum afficit frigiditatem, nonnisi pauxillum singulis vicibus assumeret, ubi ex adverso ait se quosdam vidisse, in simili statu cerevisiam avidius, & copiosius inglutientes, in gravissimos morbos fuisse collapsos, a quibus vix liberari potuerint.

Nil porro est, quod Principum valetudini vel clanculum, vel aperte sit magis hostile, quam vini potus, si immoderatio sit illius usus, neque solum valetudini, sed etiam famæ & existimationi. Satis nota sunt magnorum virorum exempla, quibus bibacitas probro fuit, & rerum gestarum gloriam obumbravit; uti *Alexandro Magno*, cujus in vino immoderantiam, ut cohereret *Androcides*, vir sapientia clarus, referente *Plinio* Libro 14. cap. 5. sic illi scripsit: *Vinum potaturus Rex, memento te bibere sanguinem terræ.* *Catoni* quoque *Censorio* viro obiciebatur ebrietas; vitium hujusmodi latere non potest, eoque minus in Principibus, adeo ut facile in vulgus diminet, & scommatibus interdum derideatur, sic *Tiberius Nero*, *Biberius Mero* vocari consueverat. Vinum equidem si moderate potetur, magnas præstat utilitas

ad

ad corporis vires confirmandas, sed eodem nihil perniciosius, si modus absit, naturam enim ignis habet, quo nihil est utilius, & eodem nihil nocentius. Magnates & Principes Viros podagra, & nephritide cognatis affectibus, & hæreditario jure a parentibus in filios transferri solitos, sæpissime infestari nemo non novit; quare *Lucianus* in sua *Tragopodagra* longam seriem Heroum, quos Poetæ celebrant, podagra laborantium recenset. Quantum virium utrique affectui generando, & alendo habeat vinum large haustum, ipsa met experientia satis palam facit, dum tartaro suo, cujus prægnans est, articulis duram & lapideam materiam affigit. Ut ergo Principes hospites tam intestos ab aula arceant, vino quidem utantur, modicæ naturæ, sive lymphato, cavendo a vinis meracis, & quæ magis commendantur. Laudatur vinum vetus defæcatum *edentalum*, ut ipsum vocat *Plautus* in *Pœnulo*, quod non mordeat, in planitie potius, quam in collibus natum, minus enim tartari in sinu suo recondit, summum vinum modestum atque ethicum, hoc est boni moris; liceat mihi hoc uti vocabulo, quo usus est *Aristoteles* in *Rhetoricis* *ἡνὶ δὲ ἰσχυρῷ*. *Theophrastus* 6. de causis plant. ait, *id vini genus celerius purgari, & consistere, quod sit tenuius, & quasi vitii mixtura immune*; *Gaza*, & *Hermolaus Barbarus* de vino bene morato intelligunt, non desunt tamen, qui illud *ἡνὶ δὲ ἰσχυρῷ*, de vino percolato intelligendū velint *αὐτὸ τὸ ἰσχυρὸν*: Vina itaque sunt, sive ex sua natura morata, ac tenuia, sive facco percolata, ac ut ita dicam castrata, nam *sacco*, ut ait *Plinius*, *vini franguntur vires*. De vino percolato hoc adnotare licet; quod in dolio repositum non ebullit, ut reliqua vina, quæ in suis vasis ad menses integros magno strepitu ebulliunt, ac præcipue si meraca sint, nam in percolatione vina multum sæcis, & tartareæ materiæ sacci parietibus hærentis relinquunt, quæ

in causa sunt, ut vina non percolata ad aliquod tempus effervescent, nec conquiescant, nisi postquam facta fuerit conveniens per. superiora despumatio, & crassiorum partium in fundum præcipitatio. Id habent etiam notatu dignum vina percolata, quod elutriatione non indigeant, nec per æstatem pendula fiant, neque doli parietibus tartaream materiam affigant; quare pro tartaro, cujus in re Medica tantus est usus, obtinendo, nunquam aperiuntur dolia, in quibus affervatum fuerit vinum percolato. Uterius hac gaudent prærogativa, quod non expectandum, ut veterascant, post enim duos vel tres menses in potu usui esse poterunt. Hujusmodi vinum igitur ex optimis uvis non in collibus, sed in planitie, non adeo tamen ab iis distante paratum, aptius erit ad mensas Principum pro valetudine tuenda, & pro podagricis, ac pro nephriticis affectibus, quantum licet, arcendis. Nolo itaque Principum mensas carere vino, sed habeant vina, quæ sanitati insidias non struant, sed vitales spiritus blande, & sine noxa reficiant. Non desunt Regum, & Imperatorum exempla, qui hæc in re sobrietatis, ac temperantiæ egregium specimen reliquere; *Julius Cæsar*, *Suetonio* teste, vini parcissimus fuit, *Augustus* quoque, eodem referente, in *Castris* apud *Mutinam* nonnisi ter super cœnam bibebat; e quibus *Suetonii* verbis, vini mutinensis agri præstantiam licet deducere, quamvis enim *Augustus* suæ valetudinis studiosus fuerit, attamen ter tantum super cœnam bibisse magnum fuisset sobrietatis exemplum; quare fas est credere vini generositatem, quod mutinenses colles gignunt cognovisse, ac propterea tam singulari temperantia, illo usum in cœna fuisse. Mehercle vina *Saxolensia*, *Floriana*, *Spetiana*, *Hetruriæ* vinis celebrioribus nullatenus concedunt. Neque unicum est hoc beneficium *Mutinæ* a Deo concessum, ea enim Civitas præter optima

ma vim, & aeris salubritatem, habet, habuit semper, & habitura est optimos etiam optimas aquas, & quod præcipuum Principes est, & ad veram felicitatem viam sternit.

CAPUT VI.

Nemini magis, quam Principi pro conservanda valetudine necessariam esse quotidianam corporis exercitationem.

SI verum est quod scripsit *Hippocrates* Libro 3. de Dieta, eam esse exercitationis vim, ut in commodatione quadam inter labores, & alimenta sanitatem positam esse voluerit, *considerandum est*, ait ille, *utrum cibus superet labores, aut labores cibus, aut moderate inter se habeant, utrum enim tandem superetur, morbi fiunt, ab æqualitate autem inter ipsa mota, sanitas adest*: Igitur licuti quotidiana alimenta ad vitam & sanitatem servandam, sunt necessaria, ita etiam quotidianum exercitium ad sanitatis custodiam erit æque necessarium, ut inter hæc duo proportionem sublata, sanitatem corrumpere necesse sit. Si enim modicus sit cibus, & immodicus labor, atteruntur vires; ac si multum sit alimentum, ac pauca exercitatio, cumulantur excrementa, & sensim nobis non sentientibus, mali sunt morborum apparatus. Recta itaque victus ratio, & moderatum exercitium, mutuo se debent excipere, ut sanitas consistat; præcessisse tamen alimentum, & inchoatam coctionem æquum est, nam ut ex *Hippocrate* in aphorismis, *ubi fames, laborandum non est*. Apud Perlas exercitium, & victus ita celebratur, ut turpe putaretur spueri, nares emungere, uti refert *Xenophon* in *Pædia Cyri* libro 1. certissimo apud ipsos intemperantiæ in victu argumtente, quod nostra quoque tempora ejusdem labis coarguit, dum non solum frequenter exspuere, & nares emungere pro sanitatis studio habemus, sed nicotianæ fumo, masticatione, & pulveris, nares & fauces continuo provocamus, ad congestas impuritates excernendas, quæ non cumulantur, si vitam magis frugalem, & minus desidiosam ageremus. Natura equidem commodis nostris satius inuenta, alibi, quam in facie, aptis emissariis nos instruxit, ad excrementa, tum crassa, tum tenuia egerenda, sed nos organa odoratus, & gustus ad fæda ministeria traduximus. Contra hujusmodi *Hippocratis* præceptum a Principibus frequentissime peccari satis patet, unde fit, ut non raro hanc ob causam, a sanitatis statu facile decident.

Corporis itaque exercitatio pro sanitatis studio, si ulli necessaria est, maxime Principibus, quibus ob lautiores cibos, & multi nutrimenti, necesse foret, ut ita dicam, cibos a laboribus superari, ut æqualitas illa, & proportio, quam *Hippocrates* optabat, obtineri posset. Varia sunt exercitationum genera, illud tamen exercitium præferendum, quod a principio intrinseco ortum ducit. *Omnium vero motuum optimus ille est*, ajebat *Plato* in *Timæo*, *qui in semet ex seipso fit. Namque totius ipsius motioni cognatissimus est. Qui vero ab alio fit, deterior.* Vehi curru, navi, sella gestari, fricari corpus, sunt quidem motiones corporis, sed a principio extrinseco, nec tales sunt, ut ex iis ea beneficia consequantur, quæ a motu musculari obtinentur, uti ex deambulatione, cursu, & quacumque alia spontanea corporis motione; ex convenienti enim corporis exercitatione, sopitus calor excitatur, circulus sanguinis promovetur, alimenti in singulas partes æqua-

æqualior est diadosis, ac liberalior est perspiratus, atque obstructions in visceribus, & vasis sanguineis si quæ sunt expediuntur. *Disruptum est lien, ambula*, aiebat *Plautus* in *Curculione*. Recte sane, ac eleganter in hanc rem *Celsus* Libro 1. Cap. 2. *Ignavia maturam senectutem, labor longam adolescentiam reddit*. Summatim humanum corpus, uti de fama *Virgilius*:

Mobilitate viget, vires acquirit eundo.

Princeps itaque, cui cara sit valetudo, non minus cogitet de cibo quotidie sumendo, quam de quotidiana exercitatione: laudatur deambulatio matutina ante cibum, sub dio magis, quam sub tecto, cælo tamen sereno, nec a ventis præflato, sive vespertina ante coenam; labores cibos præcedant, aiebat *Hippocrates*.

Quædam sunt exercitationum genera, quæ Principibus magis sunt propria, uti venatus, equitatio, saltatio, ex quibus multa beneficia obtinerent, si frequentius iis uterentur. Venationis studium antiquitus, ab ipsa juventute Principibus satis familiare fuit, ut illis pudori esset, nisi arcum tendere, feras insectari, sagittas ad scopum collimare exacte nossent, atque hac in re cæteris præcellerent. Sic *Achillem* legimus a *Thetide* *Ghironi* traditum, qui illum in venationis studio instruxit, ut feras consecrari in silvis, & in præruptis montium jugis cum apris, & fortioribus belluis concurrere assueverit, quo pacto fortis, & egregius bellator, ad bellum Trojanum est quæsitus; venatio enim est rudimentum quoddam ad militarem disciplinam, in qua instructum esse decet Principem. Cum ergo venatus multa habeat commoda, magnoque sit oblectamento, id præcipue momenti habet, quod ad sanitatem multum conferat, sive enim equitando, sive pedestri itinere per loca aspera & prærupta feras scrutando, corpus variis motibus exerceri necesse est, & incalescere, ut quæ aliquam gravita-

tem capiti, stomacho, ac visceribus inferebant, facile per transpiratum dissentur.

Præter beneficia, quæ a venatione pro tuenda valetudine referunt; non modicam laudem quoque a Poetis, & Scripturibus promereri consueverunt propter dexteritatem, & sagittandi peritiam, uti *Aneas* a *Virgilio*, cum septem cervos in lybico littore pro septem navibus suis sagittis occidit, *Domitianus* a *Martiali* ob feras occisas, *Gratianus* ab *Ausonio* ob leonem interemptum. Hac in re digna est, quod legatur Epistola *Sidonii Apollinaris*, in qua *Theodoricum Gothorum Regem*, venandi & sagittandi peritissimum describit; ait enim illum venatione nunciata, processisse arcu lateri innexo citra gravitatis regie offensam, & muliebri credidisse, arcum ab alio tensum accipere, insinuat enim e regione capitis, arcum magna vi intendebat, mox spicula capiebat, implebat, expellebat, ut ipsius Scriptoris verba referam, *quod cupias percuti, prior admonet, eligis quid feriat, quod elegeris ferit, etsi ab alterutro errandum est, varius fallitur figentis ictus, quam destinantis obtutus*.

Equitatio quoque exercitationis genus est Principibus valde conveniens, imo necessarium, nisi enim didicerit equum prompte conscendere, illique apte insidere, ac fræno regere, non parum periclitabitur; equi enim adulari nesciunt, nec Principes a cæteris distinguunt, pauci nimirum sunt *Bucephali*. Mirum sane quantum gratiæ, ac favoris apud Populos sibi adsciscat Princeps, forti & spumanti equo decore insidens, cum in publicum procedit. Statuæ equestres, priscis, & nostris quoque temporibus magnis viris, in foris, & publicis viis statui consueverunt. Motus autem corporis per equitationem, quæ semper habet aliquam concussionem adnexam, magnæ est utilitatis, crassos humores stagnantes

tēs e loco dimovendo, eosque simul exercendo. Curavi olim Equisonem mutinensem, qui cum acuta febre laborasset, ob intemperantiam, & nimiam aquæ potionem, factus est lienosus & turgido ventre, adeo ut de hydropē timeretur, nec ullo remedio venter detumesceret, suavis illi fui, ut ad solitum munus equos domandi rediret, quo pacto perfecte convaluit, & adhuc vivit. Ad valetudinem ergo servandam Principibus commoda erit frequens equitatio, quam in morbis chronicis maxime cōmendat *Thomas Sydenham*, quod si hoc exercitii genus remedium curativum est, erit quoque præservativum a morbis, nam ex *Hippocrate* in Libris Epidemiorum, *quæ facta tollunt, ante facta fieri prohibent*. Olim certe equitatio Principibus magis familiaris erat, sicuti modo apud Persarum Reges solenne est Legatos equitando audire; nunc autem mos inolevit, ut super regales currus in publicum procedant, seu in Rhedis sedentes aurigare pro more habeant.

Equitatio tamen habet etiam sua incommoda, ubi enim adsit aliqua dispositio podagrica, aut nephritica, & vesicæ affectio, non parum noxia est, quare *Hippocrates* in libro de aere, aquis, & locis, aiebat *Scythas* Ischiadi obnoxios esse, quod super equos quotidianam agerent vitam; infœcundos quoque homines, ex nimia equitatione fieri, ibidem asserit *Hippocrates*, ex nimia scilicet renum, & valorum spermaticotum concussione, ut etiam hanc ob causam oriantur aliquando Gonorrhœæ. Si tamen equitatio moderata sit & placida super equos gradarios, quorum copia Principibus non deest, non parum conducit ad corporis salubritatem; est enim, ut ait *Galenus* 2. de Valetudine tuenda Cap. 8., exercitatio mixta ex gestatione, & opera, qui enim equo infidet, musculos intentos, & in quodam motu tonico exercitos habet oportet; quare

equitatio ex sui natura, apta est ad calorem nativum augendum, & ad excrementorum inanitionem promovendam, stomachi quoque robur non parum confirmat, sensuum instrumenta repurgat, & acutiora reddit, quare in surditate, in capitis dolore a *Tralliano* commendatur.

Creditur quoque equitatio plurimum valere ad crura crasse facienda, quam ob causam refert *Suetonius Germanico*, cui graciliora crura objiciebantur, Medicos suavisisse, ut equitationi indulgeret, ejus rei rationem esse crediderim, eo quod crura in equitatione super stapedes multum operentur, etenim qui sæpe equitare solent, musculos, & fibras crurum intentos habcant necesse est, ideoque sanguis, quem suggerunt arteriæ, inibi detineatur, nec tam facile per venas refluat, sicque partes illæ uberius alantur, atque in mole auferant; qualis ratio quoque militat in cæteris partibus, quæ magis exercentur, quod satis patet in pistoribus, quibus amplæ, & crassæ sunt manus; *exercitium* enim, ut ait *Avicenna*, *membrum magnificat*. Nisi itaque princeps noxam ullam præsenferit in renibus, & articulis, commoda & placida equitationi in gratiam sanitatis indulgeat, & assuescat, ut si ad aliquam militarem expeditionem suscipiendam aliquando cogatur, ad hujusmodi exercitium aliquam habeat assuetudinem.

Est & alia exercitatio Principibus satis conveniens, atque utilis ad institutum nostrum, licet ab ipsis ad simplex oblectamentum suscepta, saltatio scilicet, & choreas agere, cum enim exercitatio hujusmodi alternationem habeat, corpus, & vires non valde fatigat, & eadem affert beneficia, quæ a cæteris exercitationibus obtinentur, nimirum caloris, & spirituum exsuscitatio, corporis excussio, artuum ad varios motus agilitas, & promptitudo. Solenne est Principes in puerili ætate ad saltationem, & choreas instruere, ut grandiores facti, publice

blice sui corporis elegantiam, & majestatem præ se ferant, adeo ut Principi, hujusce exercitii ignaro, turpe sit & indecorum, nescire ad harmonicos concentus pedes movere. Hanc ob causam, uti memorat *Herodotus*, *Hippoclidus Atheniensis*, *Agarista Clisthenis* Sycioniorum Tyranni filia matrimonio excidit, cum ignave, & scurriliter saltavisset. *Scipio* saltatione maxime oblectabatur, in provectiori etiam ætate, nam, ut refert *Seneca* de Tranquillitate Animi, triumphale illud, & militare corpus movit ad numeros, non molliter se infringens, sed ut illi antiqui viri solebant, inter lulum, ac festa tempora vilem in modum tripudare, non facturi detrimentum etiam si ab hostibus suis spectarentur. Commoda, & utilitates non referam, quæ tradit *Lucianus* de Saltatione adversus *Cratonem*, qui exercitium istud tanquam effæminatum, & viro indignum calumniabatur; beneficium certe quod ex illo refertur, non parum confert ad animi hilaritatem, & corporis quoque salubritatem. His addere licet, quod saltatio Principem instruere possit ad armattractanda, & in acie fortiter pugnandum. De *Epaminonda* Thebanorum Duce legitur, saltatione delectatum fuisse, existimante hoc pacto corporis agilitatem conciliari, ut quando pugnandum sit, eo promptiores sint homines. *Meniorem Crentensem* Trojano bello, mira dexteritate, & concinnitate corporis in acie pugnantem, hancque ob causam Græcis, & Trojanis notum *Homerus* celebravit, saltatorem illum appellans. Equitatio itaque, & saltatio in quocunque Principe rudimenta sunt ad bellicas artes, in quibus instructos esse oportet, qui ad imperandum sunt nati.

Gestatio in sella, præ laudatis exercitationibus, non multas habet vires, attamen laudabilior semper est qualiscumque corporis motio, quam simplex sessio, aut statio, quæ vires potius fatigat, quam roborat, dum in statione musculi crurum, & fæmorum in motu tonico perstant, quam

ob causam varices in cruribus interdum oriuntur, unde *Juvenalis*, *Varicosus fiet Haruspex*, cum Haruspices diu stare circa extispicia pro more haberent. Navigatio interdum utilis erit, & salubrior esse creditur in mari prope littus, ob siccas exhalationes, quam in fluviis, & stagnis. *Navigatio in mari prope littus, inambulatio prope mare satis comoda*, Proverbium Græcum erat, quod in Symposiis refert *Plutarchus*. Deambulationem præ cæteris exercitationibus valde commendat *Hippocrates* 2. de Diæta, præsertim matutinam, & aliquam etiam a cœna sumptam. *Phædrus* apud *Platonem* ex sententia *Acumeni Medici* inambulationem in loco aprico extra Urbem iis præferebat, quæ sunt intra Urbis pomeria, forsan quoniam inibi purior sit aer.

Ludus parvæ pilæ apud veteres satis usitatus, a *Galeno* pluribus in locis commendatur, cujus usus quoque nostra ætate satis familiaris est; quare *Romanos Cæsares* non puduisse publice se etiam exercere pila, & folliculo, Scriptorum monumenta testantur: sic *Vispasianus*, qui prospera usque ad senectam valetudine usus est, sæpe se exercebat in Sphæristerio, teste *Suetonio*. *Antoninus* quoque Imperator, ut ex *Eutropio* habemus, inter palæstritas non raro visus est. *Gustavus odulphus* egregius ille bellator, cui vincere ludus erat, post relatas victorias adhuc calens a cæde, spectantibus exercitus sui Primoribus, folle ludebat, ut refert *Cæsarinus ab Avila*. Quantum itaque conferant moderatæ corporis exercitationes, ad prosperam valetudinem tuendam, cum ad vitam quoque valetudinariam diu producendam multum possint, exemplo esse poterit *Herodicus* ille artis gymnasticæ reparator, qui licet pro exemplari valetudinarii hominis traduceretur, attamen lineæ vitam ad seculum usque hoc pacto produxit.

Inter exercitationis genera, non immerito recensetur venereorum usus, legitimus tamen, quem *Tiberius Clinopalem* vocabat.

bat, verum hac in re non mediocri temperantia opus est, hoc enim exercitium, si modum excedat, corporis vires atterit, & animæ ipsius systasim concutit; si tamen modus adhibeatur, non prorsus inutilis est, spiritus enim exsuscitat, & alacriores efficit. Egregie sane in hanc rem *Celsus*: *Concubitus neque nimis pertimescendus: neque nimis concupiscendus, frequens corpus dissolvit, rarus excitat.* Cum ergo eos, quibus cæteris imperare fors dedit, nihil magis dedecet, quam cœlibatum profiteri, nihilque subditis sit optabilius, quam aulam videre liberis plenam, bonum Principem, ubi justam ætatem adeptus fuerit, pro suscipienda prole decebit esse uxoratum, sed pro valetudine conservanda, non valde uxorium. Dictum elegantissimum *Lycurgi* hic placet apponere, quod Principibus magis, quam cuiquam videtur congruere; quæsitus vir ille sapientissimus, cur in suis legibus sanxisset, ne maritus perpetuo cum uxore cubaret, sed ad certa quædam intervalla, se-

juncti degerent, respondit se tres ob causas id statuisse, primâ, ut viri alacriores essent, non semper uxoris lateribus hærentes, secundam, ut amor, inter conjuges interdum sopitus revivisceret, tertiam, ut filii robustiores essent, & vivaciores. Promovet quoque venereorum usus circularem sanguinis motum, & valorum ampliacionem, si moderationem conjunctam habeat; norant id quoque antiquæ mulieres, quæ pro more habebant virgini, antequam thalamum ingrederetur, ut cum viro concumberet, filo collum metiri, mane autem eodem filo collum remetiri, ac si illud non sufficeret, ad totum collum completendum, gestientes proclamabant, ex virgine mulierem factam; ad quam consuetudinem alludens *Catallus* in Nuptiis *Thetidis*, & *Pellæ* sic ludit:

*Non illam nutrix orienti luce re-
visens,*

*Hesternò poterit collum circumdare
filo.*

CAPUT VII.

*Regulam inversam Somni, & Vigiliarum, Principum Aulis valde familiarem,
ad tuendam valetudinem minime aptam esse.*

Lubricam esse Principum valetudinem, ac persæpe illos ægrotare mirum non est, quando, non in unum tantum, sed in omnia pene præcepta, quæ ad servandam sanitatem conducunt, ab iis graviter peccetur; mirum est, inquam, cur non, & sæpius, & gravius ægrotent, adeo a communi vivendi ritu deviant, ut a cæteris sic distingui illis proprium videatur, quemadmodum Planetis naturale est in contrarium niti motu opposito illi, quo stellarum multitudo constanti ordine movetur ob ortu in occasum. Huc quadrat illud *Ovidii*, qui finxit in secundo *Metamorphoseon* Solem de seipso ita loquentem:

Nitor in adversam, nec me qui cætera vincit

*Impetus, & rapido contrarius evo-
bor orbi.*

Si in malo rerum non naturalium usu ullus error ab iis committitur, maxime in somno & vigilia; ut plurimum enim dormiunt Principes, cum totus mundus vigilat ad opera intentus, vigilant autem, cum non solum homines, sed cuncta animalia in terris, & pisces quoque in mari somno indulgent. Ex hac regula inversa, nocte vigilandi, & die somnum captandi, quæ nullam proportionem habet cum naturæ legibus, num quicquam boni inferri possit, iisdem Principibus judicandum relinquo; satis enim liquet naturali ordine noctem

quieti, & somno destinata esse, diem vero vigiliis, & operibus. Dum volumus somnum captare, lucem quantum possumus arcemus, lux enim ex sui natura spiritus ad sensus externos allicit, & vigilias infert, tenebrae somnum conciliant, qui spiritus ad interiora prolestat. Huc spectat oraculum illud *Hippocratis* in primo de Dieta, *Lux Orco, tenebra Iovi, lux Jovi, tenebra Orco*. Non inepte propterea ab *Hesiodo* in Theogonia somnus noctis filius dici tur, & nox Microcosmi, vigilia vero dies: *Noctu dormiendum, inter diu vigiliandum*, aiebat *Hippocrates* in libro Prognost. in cuius loci expositione *Galenus* hæc habet verba: *Temperibus Hippocratis non aliud fuit ex natura, aliud ex consuetudine, nunc vero divites e contrario agunt, tum in quibusdam aliis, tum somno, interdum dormientes, noctu vigiliantes*. Hanc consuetudinem invertendi tempus somni, & vigiliarum, acriter increpabat *Seneca*: *Antipodas in Urbe habemus*, ait ille; morem hunc itaque peranti-quum esse constat, qui semper damnabitur, & semper retinebitur.

Apud Græcos, Ægyptios, Romanos, Magnatibus morem fuisse noctes majori ex parte in somnos traducere, cum amicis cœnando, ex Poetis, & Scriptorum monumentis compertum habemus; mos enim illis erat cum domesticis modice pransitare, vel matutinis horis jentaculum aliquod sumere, mox cum amicis laute cœnare, in Tricliniis discumbendo, qualem morem *Judei* quoque a Romanis, quibus parebant, per assentationem recepere, unde *Christus Servator noster* in ultima cœna cum *Discipulis*, in Triclinio discubuit, quamvis Pictores antiquitatis ignari, quibus quidlibet audendi semper fuit potestas, illum sedentem in capite mensæ soleant depingere, non enim in sinu *Christi* potuisset *Joannes* somnum captare, neque *Maria Magdalena*, dum *Christus* in Betania cœnavit apud *Lazarum*, stans retro potuisset illius pedes lavare, nisi discubuis-

set, uti ex antiquo marmore Patavii invento ostendit *Falvius Ursinus*, in libro de Triclinio, atque *Octavius Ferrarius* in opere eruditissimo de Re Vestiaria. Forma autem Triclinii, apud laudatos Auctores visitur delineata; erant enim tres lecti, quorum unus erat in fronte, reliqui duo ad latera, ad plures convivas excipiendos idonei, spatio medio ministris relicto, unde *Horatius*,

Sæpe tribus lectis videas cœnare quæternos.

Lectum etiam unicum in suis ædibus sit & decore paratum, in quo cum magno luxu, & pompa cœnitarent, habebant. Veteres enim in stratis discumbentes, ad noctes integras cœnas traducebant, a sole usque ad solem interdum, mimos, pantomimos, citharædos, & phonascos habebant, ut postquam epulis corpus saturassent, animos quoque hujusmodi illecebris pascere, interdum quoque literatos homines habebant; quos de rebus sublimioribus differentes audirent; sic *Aeneas* postquam apud *Didonem* regio apparatu coram Aulæ Proceribus cœnasset, surrexit crinitus *Iopas*, qui cœpit canere

... errantem Lunam, Solisque labores,

Unde hominum genus, & pecudes, unde imber & ignes.

Hoc idem legitur apud *Lucanum*, cum *Iulius Cæsar*, victo *Pompejo*, a *Cleopatra* magna pompa & luxu exceptus est; post cœnam etenim remotis epulis, ut longis colloquiis noctem produceret, *Acboream* compellavit, ut Ægypti res abstrusiores, sacra & gentis mores proferret. Cum autem priscis temporibus, paucas post horas a Solis occasu, vel ante etiam, uti *Domitianus*, *Suetonio* teste, qui non ultra Solis occasum cœnabat, convivia sua celebrarent, & post epulas noctis reliquum cantu symphoniarumque, & eruditiorum colloquiis transigerent, in iis si longiores noctes fuissent, pene absolutum erat coëtionis opus, antequam somno se traderet.

scat.

rent, quare a præpostero somni & vigiliarum usu, a morbis minus pleſtabantur, quam qui nostra ætate hujusmodi vitæ genere delectantur. Principes enim multum nocturni temporis impendunt in multis occupationibus, quæ ad regimen spectant, conscribendis literis, audiendis iis, qui supplices libellos porrigunt, aliisque negotiis expediendis, deinde non raro media nocte exacta, cibum capiunt, ac paulo post cubitum concedunt, quo pacto noctis reliquum, & meliorem diei partem, matutinas scilicet horas, quo tempore a solari lumine vitales spiritus recreantur, irrequieti, & cum somnis turbulentis absumunt, unde postea nonnisi cum torpore, & vitata coctione evigilant.

Quoniam autem consuetudinem hanc noctu vigilandi, ac interdiu dormiendi ab aulis ablegare fere impossibile est, aliqua moderatione saltem hac in re utantur Principes, maturius cibum capiant, parior sit cœna, & aliquod tempus inter cœnam, & somnum sit interjectum. Aliquam deambulationem a cœna commendat Hippocrates in primo de diæta, plurimum enim confert ad flatulentias excutiendas ab assumpto cibo enatas. Augustus e convivio nonnunquam digrediebatur, convivas epulantes relinquens, paucis ferculis cœnam claudebat, mox acroamota, & istriones, aut triviales ex circo ludos interponebat, ac frequentissime aretalogos. Modus etiam adhibendus circa tempus somni, & vigiliarum, sicuti enim sanitas, uti superius ex Hippocrate est dictum, in commodatione inter cibum, & labores posita est, ita etiam inter somnum, & vigiliæ. Satis erit, si somnus ad vigiliæ subtriplem habeat proportionem, octo scilicet horarum spatium:

Septem horas dormisse sat est, juvenique senique.

Verficulus est, qui legitur apud auctorem libri de Medicina mentis & corporis. Non inepte Platarchus somnum Publicano similem faciebat, sicuti enim publicanus di-

midium vectigalis suffuratur, ita somnus dimidium pene vitæ surripit; idcirco quo plus dormimus, minus vivimus, etenim si tempus illud quo ægrotamus, inter vitæ spatia non est computandum, sed illud quo valemus, itaneque tempus illud, quo dormimus, sed quo vigilamus. Magna tamen sunt beneficia, quæ nobis ex somno proveniunt, si modus adsit; legenda est oratio, quam apud Ovidium habet Iris Junonis nuncia ad somnum in cimmerio specu altum dormientem:

*Somne quies rerum, placidissime
somne Deorum,*

*Pax animi, quem cura fugit, qui
corpora duris*

*Fesso ministeriis mulces, reparasque
labori.*

Sæpe mecum ipse quæsi, cur tanta necessitatis sit somnus, ut sine illo vita nequeat subsistere, vel saltem miserrima, qualis Mæcæni contigit, qui per triennium perpetuas vigilias sustinuit, donec tandem tabe consumptus periit, & Nizolio Ciceroniano, qui ut refert Heurnius in libro de morb. cap. ad decennium usque infans vitam produxit, sed nihil potuit occurrere, quod animum veritatis avidum, satis expleret; etenim si quis dicat somnum maxime necessarium esse, ad reparanda quotidiana spirituum dispendia, quæ contingunt ob diurnas vigilias, & animales operationes, regeram ego longe plus esse, quod noctu per somnum insensibiliter digeritur, ac diffilatur, quam quod absumitur, dum vigilamus, & corpus exercemus, ex observatione doctissimi Sanctarii in sua Medicina statica. Si dicatur in somno ciborum coctionem perfici ob caloris, & spirituum ad interna retractionem, & succum nutritium partibus promptius apponi, ut animalia quædam per somnum pinguescant, quæ non sunt in vigilia ob caloris, & spirituum ad externa expansionem; quanquam vera sint hæc omnia, causam tamen non ostendunt, quare somnus tanta sit necessitatis, ut si quis

cætera sanus; ob casum aliquem fortuitum duos, vel tres dies sine somno transigat, adeo imbecillum se perlentiat, ut vix stare possit, quamvis alimenta optimi succi, & vina generosa ad refocillandas vires illi non defuerint. Quid hoc rei est igitur, quod damna, quæ ex somni carentia contingunt, nulla alia re pensari valeant, nisi somno ipso? Num id fieri credendum est, quia in diuturnis vigiliis frangatur tonus fibrarum, quæ ex jugi spirituum influxu tensæ permanent, ubi in somno laxantur, & quiescunt, & in media quadam statione consistunt? Etenim dum vigilamus, sive sedeamus, sive ambulemus, nervi, & fibræ musculares in continua fere tensione, ac operatione sunt, licet aliqua intercedat alternatio, in somno autem omnes ex æquo seriantur; sic videmus cuncta animalia, cum dormiunt in situ recurvo, ut boves, canes, feles, & omnia quadrupedia jacere. Pueri quoque fere omnes hoc habent, ut in lecto semper inflexa teneant crura, provecti quoque ætate aliqua corporis inflexione somnum capeffunt, neque enim dormirent, si extensa prorsus crura, & brachia in motu tonico servarent. At isthæc missa faciamus, & aliis felicioris ingenii perscrutanda relinquamus.

Pro coronide hujus capituli lubet Hippocratis oraculum apponere, quod ad rem nostram, documentum salutare continet, sed propter verborum obscuritatem aliqua indiget expositione. *Somnus*

in frigore cooperto, sic Divinus Præceptor 4. in 6. Epid. Varias hæc Hippocratis sententia e Græco in Latinum translata habet interpretationes, ut ex Galeno, & Valleſio in commento citati loci videre est, vera tamen, & germana interpretatio, quæ salubre documentum pro somno captando exhibet, est, quod bonum sit dormire in loco potius frigido, quam calido, ut respiratio sit facilior, nam in somno cum fiat retractio caloris ad interna, & præcordiorum intendatur caliditas, satius erit inspirare auram frigidiorē, sed corpore pannis bene obteſto, ne a frigoris mortu somnus interturbetur. In hunc sensum quoque dictum illud Hippocratis interpretatur Paulus Heredia; hoc idem videtur sensisse Cornelius Celsus, seu potius ab Hippocrate documentum mutatus est, dum somnum in conclavi quam maximo laudavit. Non satis bene itaque sibi consulunt, qui ne a frigore hyemali infestentur, in angustis cubiculis dormiunt, ut solent apud nos Moniales, & quorundam Ordinum Religiosi Viri, qui in parvis cellulis somnum capiunt, & halitus suos, quos ab ore & toto corpore expirant, resorbent. Quam gravem odorem exhalent cellulæ hujusmodi, norunt Medici, cum in illas pedes immittunt ad ægros mane invifendos. Principes igitur, quibus omnia commoda suppetunt, dormiant, ut monet Hippocrates, *in frigore cooperto*.

C A P U T VIII.

Excretionum naturalium, quæ reliquæ sunt coctionum in nostris corporibus, rationem habendam, ut vite fiant, ac ne ulla alteri impedimento sit.

SI quemadmodum coquinarie beneficio repertum est, quomodo cibaria, quæ ad vitam sustentandam sunt necessaria, ita parari possint, ut non solum palato magis sapiant, sed etiam ut in stomacho promptius conficiantur, ita Chymicæ artis secretia fieri posset, ut quod in cibis succi nutritii est, & apti, ut in ultimum partium alimentum cedat, in quandam veluti quintam essentiam redigeretur, ut si quid

quid impuri esset, per simplicem transpiratum diffilaretur, nec opus esset, ut tanta excrementorum moles, in ventre colligeretur, quæ nos cogeret ad quotidianam egestionem, si hoc inquam obtineri posset, non ideo tamen crediderim, feliciorem fore talem hominis statum, immo supposita partium, qua conformati sumus, structura, infirmior esset, & minus decorus corporis habitus; continuam enim a stomachi fermento, quod ferriari nequit, erosionem cum animi morositate perciperemus, uti experimur vacuo prorsus stomacho, nam uti ex veteri adagio, fames, & mora bilem in nasum conciunt, nec levis foret molestia, quam confluxus bilis, & succi pancreatici parerent. Difficilior propterea esset respiratio, intestina enim a ciborum reliquiis distenta, viscerum sunt substerniculum, unde est quod iis, qui die naturali unica tantum comestione utuntur, videantur pendere viscera, uti aiebat Hippocrates de Rat. Vic. in Ac. n. 16. Sic idem Hippocrates in Libro de Art. n. 51. in fracturis costarum inedia damnabat, *moderata enim ventris repletio, costarum fit directio*, aiebat ille: Necessaria est itaque, propter partium crassiorum a chylo secretionem excrementorum in intestinis acervatio, & ad tempus retentio. Neque vero solum ad bonam corporis valetudinem, partes ad imum ventrem spectantes, turgescuntiam quandam, & crassitudinem habere bonum est, sed etiam ad totius corporis venustatem, & elegantiam multum confert; non levis enim est turpitudine ventris depressio, qualis in hypochondriacis, & scorbuticis visitur. Adeo verum est quod scripsit D. Augustinus in Lib. 22. de Civ. Dei Cap. 24. nimirum quod, *nihil creatum videmus in hoc corpore utilitatis causa, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id apparet, si numeros mensurarum, quibus inter se cuncta composita sunt, & coaptata, nossemus.*

Non est igitur, quod homo hac in re

cæteris animantibus optet distinguere, sed sola ratione, ac temperantia, quæ si adsit, non solum alvi excretionem, sed aliarum quoque partium, rite & commode fient juxta naturæ leges. Quomodo autem in statu bonæ valetudinis fiant in nostris corporibus naturales tum secretionem, tum excretionem, exponere instituti mei non est, id egit ex arte doctissimus Terentianus in Pisano Lyceo Medicinæ Professor, in nuperis suis exercitationibus, sed solum mihi mens est cautiones aliquot tradere pro sanitate tuenda, præsertim Principum. Cum vero tanti sit momenti, in statu corporis ægro, alvi & vesicæ excrementa diligenter observare, non solum ad morbi naturam dignoscendam, sed ad prognosim, & curationem instituendam, in statu quoque integræ sanitatis idem agere bonum esset. Verum hæc animadversio, dum bene valemus, ut plurimum negligitur, at in Principe, cujus incolumitas maxime est optabilis, hujusmodi consideratio non est contemnenda. Oportet ergo Medicum, qui Principis valetudini regendæ præest, illius naturam perspectam habere, etiam in statu integræ sanitatis, num alvum habeat ad solutionem, aut ad strictionem propensum, & ad assumpta respondeat, ut immoderantias possit temperare. Ut plurimum Principes ob ciborum multiplicem diversitatem, nec tam facilem illorum coctionem, habere solent facilem, ubi enim minus perfecta est coctio, solutior est venter; aliquando tamen ratione temperamenti, & quorundam ciborum usu, est adstrictior, unde non parva incommoda succedunt. *Ventris stupor, omnium confusio, immunditia vasorum, cerebri consumptio*; aiebat Hippocrates 3. in 6. Epid. quod licet Galenus in loci hujus expositione intelligendum velit de vitiata ventriculi coctione, attamen æque bene, ut ait Vallesius, de intestinorum expultrice læsa poterit intelligi.

Si ergo contingat alvum plus quam par sit

fit laxiorem esse, cibus potius, quam medicamentis agendum, ea nempe exhibendo, quæ facultate aliqua adstrictoria, ac stomachi, & intestinorum fibras roborandi vi polleant, veluti panis rite coctus, carnes assæ, fercula ex oryza, mala cydonia, pyra, cavendo a vino dulciori, & bellariis. Aliquando ex particulari aliqua constitutione, uti ex venarum angustia solutior est alvus, qualis observatio est doctissimi *Ballonii* in suis Ephemeridibus, eo quia chylus non tam facile subeat venas mesaraicas, aiebat ille, juxta suorum temporum hypothesein, at verius per venas lacteas abdominis, quam ob causam, ait ille, mulieres, ut plurimum laxiores habere ventres, nam cum multis cibis se obruant, ac sine ordine, & vitam desidem agant, ob vasorum conniventiam facile effluent, quod in hominibus, qui habent vasa ampliora, & vitam ducunt magis operosam, non ita evenit. Si itaque signa appareant, quæ venarum angustiam indicent, pariori cibo erit utendum, & quæ vim aliquam habeat calorem innatum vegetandi, & ora vasorum ampliandi, sicuti corpus modice exercere opportunum erit. Si vero adstrictior sit alvus, alimentis pauciter agendum est, quæ alvum meliorem reddant, qualia sunt carnes teneriores, sed elixæ, veluti vervecis, vituli, hædi, pullorum, pisces quoque, fercula ex herbis cum passulis, prunis, & similibus.

*Pruna peregrina caris rugosa senectæ
Sume, solent duri solvere ventris
onus,*

Cavendum a clysterium emollientiis usu, nisi summa cogat necessitas, licet enim ex lacte, herbarum decoctis parentur, attamen frequens illorum usus intestinorum fibras frangit, & effoeminat, ac non raro tormina in ventre excitat, præterquàm, quod corpus in malam consuetudinem trahitur. Novissimè Romæ purpuratum Principem, qui cum alvi adstrictione laboraret, servus habebat, qui alternis diebus emolliente clystere sibi inderet, non tamen semper cly-

utilitate, cum interdum in ventre excitarentur non leves turbæ, quo remedii genere propter consuetudinem uti coactus est ad multos annos, donec vixit; multo magis cavendum a laxantibus, & eccoproticis per os assumptis, aliquam enim semper in stomacho perturbationem pariunt. Laudant nonnulli in alvi adstrictione cassiam ad aliquot drachmas, at cassia non tam innoxia est, ut illius usus non sit suspectus; flatuosa enim est, & stomacho parum amica; idcirco a *Ballonio* Medico experientissimo, cassia caco stomachos vocabatur, immo idem *Ballonius* 2. epid. in renum & vesicæ affectibus, sive purgato, sive impurgato corpore, cassiæ usum omnino improbat, & virositatem quandam in illa agnoscit. Hanc pariter damnat *Fallapius* noster de med. purg. cap. de cassia, *Joannes Beverovicus* in libro de ren. & ves. cal. *Ludovicus Nonius* in epistola ad eundem *Beverovicum*, & complures alii. Cum autem persæpe Principes, sive ex hereditaria dispositione, sive ob errata invictu, renum affectibus laborare soleant; Medicus pro alvo laxanda, in persona Principis suspectam debet habere cassiam, sed potius talem dietam instituire, quæ ventris duritiem emolliat.

Non minus quoque advertere oportebit, quales sint excretionis secundæ coctionis, atque etiam tertiæ, persæpe enim proportionem inter se debitam non servant; mictio plurima, parvam significat dejectionem, ut ex *Hippocrate* 4. Aphor. conversa enim materia fluidiori ad vias urinæ, mirum non est, si sicciore fiant alvi feces, & parvæ sint dejectiones; copiosæ autem fiunt mictiones, sive ex usu ciborum calidiorum, & vini meracioris usu, sive ex particulari temperatura calida, & sicca, qui enim talem habitum sortati sunt epiphlebi esse solent, hoc est venarum latitudinem habere, ideoque plurimum mingere, cum per lactearum amplitudinem copiosus humor abripiatur, & sanguini permixtus, tandem ad renes deferatur.

feratur: sic etiam ex eodem *Hippocrate* 3. in 6. Epid. *cutis raritas ventris densitas*, hoc est multus perspiratus alvum duriores efficit, subducta scilicet ventris humiditate, quæ facies alvinas molliores reddit. & ad excretionem promptiores. Medici

pensum itaque erit incumbere quantum licet, ut per hæc tria principalia corporis emissaria, impuritas rite, & juxta naturæ leges expurgentur, quod obtinebitur, temperantia in victu, & recto rerum naturalium usu.

CAPUT IX.

Ex nulla re magis, quam animi affectibus periclitari Principum valetudinem, nihilque esse, cui minus succurrere possit ars Medica.

IN classe rerum, quas Medici non naturales vocant, quæ medium sunt quiddam inter ea, quæ sunt secundum naturam, & præter naturam, locum postremum tenent animi pathemata, sed primum forsân sibi vindicant, quatenus præ cæteris plurimum habent virium, ad bonam valetudinem evertendam, & graves morbos inferendos. Quantum polleant animi affectiones, & quam grandem tempestatem temporis momento in massa sanguinea concitent, ex signis, & notis, quas in externis corporis partibus, ac in facie potissimum depingunt, facile est deprehendere, qua de re egregie scripsit *Cambraeus* in libro de Pass. Carac. sic in ira, quæ præ cæteris passionibus vehementior est, fit primo aliqua sanguinis ad interiora retractio, sed paulo post majori impetu ad corporis externa protrusio; sic ubi quis ira fuerit correptus, facies, & oculi rubore suffunduntur, os amarescit, spumant labia, pulsus frequentes, & magni fiunt, verba interrupta, motus irrequieti, multaque alia apparent, quæ hominis non sani, sed furentis, *Orestes* ipse diceret; Anima enim sensitiva, ubi satis virium esse agnoscit ad objectum, quod sibi odiosum, & infestum concipit, propulsandum, collectis viribus, spiritus, & sanguinem ad externa protrudit, cordis ministerio, quod ex spirituum animalium confluxu, tanta vi, ac tam crebro systoles suas explicat, ut sanguis per arterias ad partes delatus, nec a venis tam prompte resorptus, non possit, quin cutim rubore

perfundat, ubi in timore, dum videt non esse sibi tantum roboris, ut longe a se quod hostile est repellat, contraria eveniunt, fibræ enim per totum contractis, impeditur sanguinis motus, seu ejusdem sanguinis per arterias ad suum principium fit retractio, quando inter varios sanguinis motus, retrogradum etiam nonnulli admittunt; lege enim consensu, & mechanica necessitate inter animam & corpus, conspicuum est, ad quasdam motiones animæ, quasdam etiam fieri in corpore, & in massa fluidorum motione: sic hominibus subito timore percussis pallor in facie apparet, attonitum simulacri adinstar perstat corpus, mens stupet, & vox faucibus hæret. Sic quælibet alia passio propria signa, & notas habet, quibus seipsam prodit, uti apud laudatum Scriptorem videre est. Si ergo ad animæ perturbationes tanta fit in sanguine, & fluidis omnibus susque deque perturbatio, mirum non est, si propter animi pathemata naturalis œconomia pervertatur, & facili negotio corruat bona valetudo. Non desunt apud Scriptores exempla eorum, qui ex nimio iræ impetu subito extincti fuerint, quod pariter legitur de aliis, quibus ex nimio terrore, sive ex improvise gaudio, post magnum moerorem interclusus est spiritus.

Ast cum animi affectus in privatis hominibus, atque etiam infamæ sortis adeo polleant, ut quotidie videmus, quanto plus virium habebunt in iis, qui licet supra cæteros constituti, tota sua potestate

impetrare non possunt, ut omnia, quæ flagranter optarint, obtineant, nec efficere, ut fortuita quædam, & valde molesta iis non eveniant, de quibus ne per somnium, quidem cogitarint. Quis ex iis, qui Principatus, Regna, & Imperia possident, *Augusti* fortunam, prosperitatem, Imperii amplitudinem, & longam ætatem sibi non optaret? At si quis Caput 45. Libri septimi Histor. Natur. *Plinii* legat, ubi longa serie *Augusti* infortunia, & casus adversi recensentur, Principem infelicissimum pronuntiabit, licet inter felicitatis exempla numeretur. *Augustus* ipse de rebus sibi adversis, non raro conquestus est, præcipue de *Julia filia* moribus, cujus pudicitiam suspectam habebat, idcirco inter amicos dicere solebat, *duas habere filias delicatas, quas necesse haberet ferre. Juliam, & Rempublicam*, ut legitur apud *Macrobrum* in libro 2. Satur. Cap. 5. Quam gravi metu, ac mœrore affectus fuerit, ubi *varianæ* cladis in Germania nuncium accipit, ex Scriptorum monumentis satis constat, excubias enim per urbem indixit, ne quis tumultus exsurgeret, quasi Germani in Italiam irrupturi essent, ludos Jovi vovit, ut Rempublicam servaret, adeo *constrernatus*, ut per continuos menses *barba capilloque summisso, caput interdum foribus illideret, vociferans, Quintili Vare legiones redde*.

Augustum licet bono, & decore habitu ex sui natura præditum, valetudinarium, immo per sæpe gravibus morbis conflictatum fuisse legimus, ut *Antonius Musa*, Medicus celeberrimus, illius desperata salute, dum ex remediis, quæ salubriora videbantur, nihil levaminis obtineri adverteret, raro exemplo periclitatus fuerit, nam ut ait *Plinius*, *Augustum contraria medicina gravi periculo exemit*, quod perraro facere solent Medici, qui ut ait *Celsus*, *in splendida persona conjectura sua nolunt periclitari, ne occidisse, nisi servarint, videantur*. Improperam autem illius Principis valetudinem, & frequentes mor-

bos, nonnisi ad animi pathemata, a quibus ob male inter se coherentem iniquam fortunam, ac felicitatis interdum mixturam cavere non poterat, referri potuisse crediderim. Cum autem Principibus, qui populos regunt, fere quotidie causæ non delint, quæ illorum animos transversos agant, non equidem mirari convenit, si ut plurimum minus prospera valetudine fruantur, mirari potius licet, cur non sæpius decumbant. Quam gravi tempestate per totam Europam primo hujus seculi decennio jactata fuerit Principum fortuna, satis constat, ut Summo rerum omnium Reçtori, pro iis componendis, & pace restituenda, suscepta fuerint publica vota.

Principes itaque, si illis cordi est bene valere, a violentis animi affectibus, quantum licet caveant, non ita tamen, ut ad apathiam illam, quam Philosophi quidam ambitiose nimis affectarunt, studeant pertingere, id enim esset hominem ex homine tollere, nam uti inquit *D. Hieronymus*, *Nos affectus, & perturbationes, quam diu in tabernaculo corporis hujus habitamus, & fragili carne circumdamur, moderare, & regere possumus, amputare non possumus*. Gaudeant igitur, doleant, tristentur, misceantur, irascantur etiam aliquando, sed iræ sint Principe dignæ, veluti de *Jove Ovidius*:

Ingentis animos, dignas Iove concipis iras.

Sic etiam in Sacris Literis *Deum* iratum legimus; de hominum sceleribus pœnam sumplisse. Multum itaque interest, num quis irascatur, ac incandescat, ut postea eorum, quæ iratus perpetravit, pœniteat, uti de *Adriano Imperatore*, ut refert *Galenus* de Cognos. & Cur. Anim. Mor. qui ira percitus cum stylo oculum servo perfodisset, ac postea illum vidisset factum unoculum, commiseratione ductus, pollicitus est illi daturum se quod vellet, & optaret, at cum ille taceret, eundem sermonem repetiit, cui ille respondit, se nihil,

hil, nisi oculum amissum optare, qui restitui non poterat. Ratio itaque sola habenas teneat, & animæ sensitivæ motus in officio decineat, ac præsertim in iracundia, in quam facile delabuntur, qui summa potestate gaudent.

. . . . *animum rege, qui nisi servit Imperat, hunc franis, hunc tu compeſce catenis.*

Moderatio igitur in iracundia maxime commendabilem, & subditis percarum efficit Principem, ut qui certi sint nihil ab eo deliberari posse, nisi quod prudentia, ac justitia maturarit. Principibus equidem mirum in modum quadrat, quod *Claudianus* scripsit:

. . . . *Diis proximus ille est, Quem ratio, non ira movet*

Unica igitur passionum medela, ne tam graves valetudini noxas inferant, erit ratio, non ab Arte Medica, sed a Morali Philosophia petenda, non enim quidquam aliud, quam ratione suggerere potuit *Galenus* in laudato Libello de Cognos. & Cur. Anim. Morbis. Ne autem hac in re inane porcus videatur Archiatri officium Principis valetudini excubantis, illius pensum erit advertere, in quemnam affectum ille sit pronior, num ad iram, an ad mœrorem, & alios affectus, quos ipse magis quam quispiam alius cognitos habere credibile est, poterit opponere talem dietam, & vivendi rationem, quæ vim habeat moderandi dispositionem, quæ affectui naturali vim præbet, ut si præservida

temperie præditus sit, commendat talem victum, qui nimium sanguinis, & spirituum fervorem compeſcat, laudet vina acidula, live diluta, summatim dietam perfrigerantem; si vero ex naturali temperie illum videat ad mœrorem propensum, cibarium usum, quæ sanguineam massam volatilibus particulis saturent, & spiritus vividiores efficiant, prout ferret occasio, approbet, vina mediocriter generosa illius temperamento magis accommoda commendet, talia enim melancholicis, & qui gravioribus curis premuntur solent esse remedio, dum particulas sanguinis acidas mitiores reddunt, eo prorsus modo, quo flagmata ac da vitrioli, sulphuris, aliorumque, spiritu vini dulcescunt. *Vate scitram mœrentibus, & vinum iis qui amaro sunt animo*, ut in proverbiiis habemus. Sic *Helena*, ut ex *Homero* in *Odyſ. Menelao & Telemacho Ulyſſis Filio*, pharmacum illud mœroris, vinum scilicet nepenthes, quo a *Polydamna Regis Theonis Uxore* in *Ægypto* fuerat donata, propinavit. Si vero ob passionem aliquam diu perseverantem, Principis sui habitum videat gracileſcere, & faciem decolorari, illum admonet de remediorum necessitate, ad proximam ægritudinem avertendam, huiusmodi enim cogitatio, a contemplatione idearum, quæ excruciant, mentem forsan abducet.

C A P U T X.

Quale debeat esse in Principibus Literarum Studium, ne bona Valetudini inferatur noxa.

P Rincipes, quorum proprium esse debet facere scribenda, interdum libi. quod pejus est, bonæ valetudini non levem injuriam faciant. Decet sane Principem quemcumque, eoque magis, quo excelsior est, Literarum omnino rudem, & amicum esse, minus enim gratus, & carus est subiectis populis, qui Principem suum tanquam virtutum omnium exemplar habere

bere gestiunt, sicuti multum illi confert literis in primævo juvento flore, operam navasse, ac præsertim humanioribus studiis, veluti latinæ linguæ, Rhetoricæ, Poeticæ, præterquam enim quod multum laudis, & decoris sibi adsciscet, id beneficii assequetur, ut si ex nativa temperie asperioris naturæ sit, hujusmodi studiis illam exuat:

Scilicet ingenuas didicisse fideliter artes,

Emollit mores, nec sinit esse feros.

Decet itaque eum, qui ad imperandum est natus, literis mediocriter esse imbutum, atque etiam de sublimioribus scientiis, uti Philosophia, Mathematicis disciplinis aliqua delibasse, ut si aliquando publicis disputationibus interfit, statum saltem quæstionis intelligat, non est tamen necesse, ut Logicas subtilitates calleat, & *curtum sermone rotato torqueat entymema*. In Philosophia tamen morali, magis quam in naturali illum instructum esse oportet, cujus facultatis egregia sunt monumēta, tum ex antiquis, tū neotericis Scriptoribus, ex quibus optima documenta tum ad sui, tum ad aliorum regimen exiguo labore haurire poterit. Qui literarum studio totos se dedere, ut nomen aliquod sibi comparent, satis norunt quantæ temporis, virium, & sanitatis dispendio constet hæc laudatio. *O hominem literatum!* illi enim necesse fuit libris impalescere, & lucernariam vitam degere, sic de *Demosthene* ajunt: illum plus olei, quam vini absumpsisse.

Qui studet optatam cursu contingere metam,

Multa tulit fecitque puer, sudavit, & alfit.

ajebat *Horatius* in Poetica. Cum itaque non nisi multo labore, & vigiliis commendatio aliqua in Literis obtineri possit, & consuetudine cum sanitatis ruina, Principes, qui non sibi tantum, sed aliis nati sunt, ad propriam valetudinem tuendam excubare debent, & scire ad sobrietatem. Innu-

mera fere sunt damna, quæ ex impensiori studio, ac rerum abstrusiorum pervestigatione sanis corporibus proveniunt, stomachus primo immoderati studii pœnas luit, distractis nempe a ciborum coctione innato calore, & spiritibus. *At imbecillis stomacho, quo in numero magna pars Urbanorum, omnesque pene capidi Literarum sunt,* ajebat *Celsus* Libro I. Stomachi itaque imbecillitas nimix attentionis ad studia, & lucubrationis vitiosum est productum, ex quo tanquam e scaturigine singulis partibus languor promanat, nam qualis chylus, talis sanguis, ac exinde depravatus corporis habitus. Scite propterea *Q. Serenus* stomachum totius corporis regem appellabat, cujus validus tenor omnia membra confirmandi vim habeat. Præ cæteris vero partibus, caput sedes Animæ, & arx Minervæ graves perferunt noxas; nam propter nervorum contentionem, & extasim quandam in altis contemplationibus, luce animali destituuntur partes corporis, unde torpor, & segnities, ac eandem ob causam tardiori lapsu fluit sanguis per suos ductus, & naturalis totius corporis œconomia pervertitur. Multa igitur ab intensiori animi exercitatione in Literarum studio corpori consequuntur incommoda, recte propterea ajebat *Plutarchus* in Libro de Pre. Salub. quod si corpus disceptet cum animo de damno dato non fore, ut hic noxæ eximeretur. Quipp cum animus contentionibus, & studiis intentus suis, abutitur corpore. *Plato* quoque in *Timæo* ajebat, animum studiis intentum corpus implere languoribus, ut postea necesse sit studia omnino deferere. Innumera pene sunt incōmoda, quæ affectatio nominis celebritatem adipiscendi in Literis valetudini infert, adeo ut perdifficile sit eodem tempore assequi magnam famam, & bonam valetudinem; cum enim necesse sit ad assiduam librorum lectionem incumbere, interdum scribere, idque fieri nequeat sine continuata ad plures horas sessione, vel statione, utroque modo cor-

pus

pus graves noxas perferunt, in sessione enim propter compressionem, femorum, & crurum stupor consequitur, in statione musculi ob motum tonicum defatigantur, & in utroque situ sanguinis motus retardatur. Observatione dignum est, quod Religiosi quidam cœtus, qui Literarum studio potissimum sunt addicti, licet alioquin civilem vitam ducant, ac alimentis boni succi alantur, omnes fere sint macilenti, & melancholici, alii vero Religiosi Ordines ad pietatis studium, & cœlestium contemplationem intenti, vitæ austeritatem profitentes, licet nudipedes, ac iisdem vestibus tam hyeme, quam æstate obducti, ut plurimum obesi sunt, valentes, & bene colorati. Cum itaque Principes valetudinis suæ studiosi esse debeant, non solum in sui gratiam, sed & aliorum, quibus præsumunt, modice & pro oblectamento studiis aliquot horas diei impendant, & si illis vigilandum est, id agant, ut subiecti securius dormiant, uti *Epaminondas* Dux Thebanorum, qui ut scribit *Plutarchus*, quæsitus cur noctu Urbis mœnia perlustraret, respondit se sobrium esse, & vigilare, quo reliquis liceret remulentos esse, ac dormire. Sic *Homerus* 2. Iliadum *Iovem* finxit semper vigilantem, dum cæteri Dii altum dormirent.

*Tam reliquos omnes, divosque homines-
que tenebat*

*Pernox somnus, at insomnis Saturnius
unus*

Pellere sollicito volebat. . . .

Præterea observatum est, Principes, qui se totos sublimioribus scientiis comparandis devoverint, parum fortunatos fuisse, ac non solum valetudini, sed etiam famæ, & existimationi injuriam fecisse, ut etiam interdum scommatibus, & dicteriis traducerentur. *Alphösum Castellæ Regem*, cujus tabulæ Astronomicæ adhuc exstant, multis infortuniis vexatum fuisse Historiæ referunt, & cum in Planetarum motibus observandis totus esset, & præcipue in Martis erroribus, errata sua in po-

pulorum regimine non satis observasse creditus est, quin eo impietatis etiam devenisse ajunt, ut *Momi Lucianici* adinstar opera divina carpere voluerit. *Julianum Augustum* vulgo *Apostatam* dictum, in eloquentiæ studio, & omnigena eruditione inclaruisset, uti opera illius testantur, satis perspectum habemus, sed in quas superstitiones se dederit, & qualis fuerit illius exitus loquuntur Historiæ. *Henricus Octavus Angliæ Rex*, cui *Ludovicus Vives* commentarios in librum *D. Augustini* de Civitate Dei dicavit, Literarum cultor fuit, & cum adversus *Lutherum* scripsisset, Catholicæ Fidei Defensoris titulum promeruit, at in quos errores Regius ille Scriptor lapsus fuerit, sciunt omnes, ac ipsemet, si Scriptoribus adhibenda fides, dum animâ ageret, omnia se perdidisse confessus est. *Jacobus Stuartus* primum magnæ Britaniæ Regem, quod in evolvendis libris ad Liturgiam spectantibus, ac Theologiæ studio esset nimis occupatus, qua in re adeo eminere se credidit, ut *Cardinali Bellarmino* litem moverit, publicis scriptis editis, nec sine acrimonia, & conviciis, quibus tamen responsionem non minus doctam, quam humanitate, & reverentia regio Nomini plenam *Bellarminus* reposuit, veluti Purpuratum Principem decebat in Religiosissimo cœtu Patrum Societatis Jesu antea enutritum, Angli ipsi per contempti Regem Theologum appellabant. *Antoninus Pius* Philosophi cognomentum est affecutus, sed nullum magnanimi Principis titulum promeruit, nulla militari expeditione suscepta, nimis facilis in puniendis criminibus, & toleranda *Faustina* nota impudicitia. Principes igitur, qui impensius, quam par est, literis se dedant, non raro apud subiectos populos male audiunt, tanquam nati potius ad claustra, quam ad castra. *Romulum*, qui in illa temporum ruditate totum annum in decem menses non satis rite digesserat, hoc carmine laudavit *Ovidius*:

Sci-

*Scilicet arma magis , quam fidera
Romule noras ,*

*Curaque finitimos vincere major
erat .*

Si tamen Principes polymathia delectet , & in quocumque scientiarum genere eruditionem paucis labore , & cum laude , quodque magis refert sine valetudinis damno assequi , id illis erit perfacile , nimirum si Poetas , Oratores , Philosophos , Mathematicos , Theologos alant , & succisivis horis , atque etiam super cœnam , & prandium illos audiant variis de rebus differentes , ac ab illis ediscant , quæ multo studio , & lucubrationibus a mutis magistris , hoc est libris didicerint . Morem huiusmodi servavit *Franciscus I. Galliarum Rex* , magnus literatorum fautor , qui ut refert *Brucherius* in sua Nuncupatoria ad librum de Re Cibaria , dum cœnaret , ac pranderet , assidentes habebat in quocumque genere præstantiores literatos , quod idem facere consueverunt *Leo X. & Clemens VII.* Pontifices Maximi de Medicea Familia , cui ex Regia Mecœnatis stirpe prognatæ jure quodam per traducem , peculiare fuit celebriores quoque in Re Literaria viros quocumque tempore fovere , atque alere . Idem quoque observatum est in Principum *Estense* Nobilissima Familia , quæ semper pro more habuit Aulam habere doctissimis Viris plenam , quo factum , ut celeberrimos Scriptores , ac Poetas habuerit , quorum illorum facta posteritati commendarint , quales fuere *Areostus* , ac *Tassus* .

Poterunt itaque facili negotio Principes , in Philosophicis , Mathematicis , in experimentalis scientia , & in quocumque disciplinarum genere abstrusiorum rerum notitiam sibi comparare ; Viros eruditos colloquentes audiendo , vel mensis remotis , aut eo tempore , quo *Domitianus* , ut horas falleret , Muscas sagittis confodiebat ; sicque sine tortura intellectus , & bonæ valetudinis dispendio , *aliena frui insania* , ut *Plinius* de iis dicere solebat , qui no-

vas ædes construere nolebant , sed ab aliis magnifice , & multa impensa constructas parvo sibi comparabant . Mirum est , quantum se torqueant , & fatigent Philosophi , Mathematici , & rerum naturalium Scrutatores , in problematum quorundam solutione , ut plures noctes insomnes ducant , ac persæpe operam ludant . Voverat olim Jovi *Dionysius Siracusanus* Coronam auream , aurique optimi massam Artifici dederat pro Corona construenda , at ille surrepta auri portione , argentum substituit , sensit Artificis dolum *Dionysius* , at quia Corona satis elegans erat , ac putabat Jovem Optimū Maximū , illā , qualiscumque esset , benigne esse excepturum , passus non est eam infringi , & liquari , & aliam ex puro auro fabricari , attamen peroptans scire quota portio esset argenti permixti , *Archimede* accersito , ab eo quaesivit , ut ingenio suo perscrutaretur quantum mixturæ pro retento auro in corona latitaret , quo audito ille attonitus , ac stupens abiit , se ipsum excrucians , quam ratione rem tam arduam posset pertingere , donec tandem cum in balneo esset , voti factus est compos , ex illo enim emergens ratiocinando ex uno in aliud progrediens , modum reperiit , quo mechanico artificio sciri posset , quantum argenti auro suffectum fuisset , ac reperta proportionem , quam habet aurum in pondere ad argentum , data paritate molis , magna cum laude *Dionysio* satisfecit . Hanc *Archimedis* inventionem versibus satis eleganter expressit *Q. Rheimius Fannius* . Tam parvo igitur constat Principibus eruditio , quam magno privatis hominibus , qui sibi eam compararunt .

Magnum præterea ornamentum facili negotio sibi accerserent Principes , si præter latinam linguam , aliarum etiam , quæ in Europa usui sunt , peritiam acquirere studerent , quod facili negotio , atque etiam cum oblectamento obtinerent , si peritos homines in familiæ cenlu haberent , quibus cum horis quibusdam diei , animo curis

vis vacuo, colloquerentur. *Mithridates Rex Ponti, & Bithynia* sua ætate magnæ admirationi fuit, nam, ut refert *A. Gel.* duarum & viginti gentium, quas sub ditione habebat, linguas percalluit, earumque omnium gentium viris nunquam per interpretem locutus est. In hanc rem factum oppido curiosum, & memoratu dignum lubet referre, quod legitur apud *Laurentium Capellonium* in libro *Sermonum Variorum* italico idiomate conscripto, libro 2. cap. 1. Cum Bononiæ esset *Carolus V. Imperator*, ut a *Clemente VII. Pontifice* Imperii Coronam susceperet, *Franciscus Sfortia* Dux Mediolani, qui perduellionis apud Imperatorem fuerat accusatus, quod cum Gallorū Rege secreto conspiraret, impetrato a Cæsare, faventibus Legatis Venetis, diplomate, seu salvo conducto, ut vocant, *Bonomiā* venit, ut objecta crimina dilueret. Is ergo, ubi ad Cæsarem datus accessus, præstitis debitis obsequiis, diploma e sinu extractum illi obtulit, inquit, illo amplius sibi opus non

esse, dum huiusmodi præsidium quaesivisset, non quod Cæsaris æquitati, aut innocentiae suæ diffideret, sed ut a Cæsareis ministris sibi nimis infensis caveret; ubi autem fidei, & devotionis suæ erga Sacrum Romanum Imperium testimonia, & experimenta adferre cœpit, *Antonius de Leva*, natione Hispanus, qui tunc aderat, lingua Hispanica Sfortiam Italico sermone loquentem vehemēter interpellabat, ut Sfortia Orationis suæ filum prosequi non posset; quare hic cognito Hispani ministerio, lingua Germanica loqui cœpit, quam cum non calleret alter, filere coactus est, non sine tamen indignatione, quam celare non poterat, sic Sfortia commode apud Cæsarem a criminum suspicione fidem suam liberavit; Imperator autem commendata generosi Principis prudentia, & sagacitate, Mediolanensis Ducatus dominatum Sfortia restituit, & confirmavit, reclamante licet *Antonio de Leva*, qui asserbat, Mediolanensem Ditionem pluris faciendam, quam totam Hispaniam.

C A P U T X I.

Quale esse debeat in senili ætate Valetudinis regimen.

SANUM profecto consilium est, sanitatem, qua sola felices a miseris dignoscuntur, quantā fieri potest diligentia, quocumque tempore custodire, aut in senili ætate potissimum id agere saluberrimum est: Juvenilis enim, ac virilis ætas, causis quæ ab extrinseco proficiuntur, facile obsistunt, aut non ita senes, qui ut veteres fagi ad quoscumque ventorum flatus facili negotio concidunt. Sicuti ergo quisque, ubi canitiem accedere cognoscat, recte sibi prospiciet, si valetudinis suæ meliorem quam antea curam habere incipiat, ita Princeps, cui ad senectutem vergenti, gravior semper curarum moles incumbit, alteram vivendi rationem instituat necesse est, ut feliciore sorte mortalitatem vitæ hujus exuat; senectus, cujus

propria est ingenii maturitas, si adjunctam habeat sanitatem, verus vitæ fructus dici meretur.

Primo itaque talis diæta erit instituenda, quæ lampadem vitalem sustentet, non obruat; cum ergo senectus pueritiæ sit opposita, diversa ratione est procedendum; in puerili enim ætate cum in dies calor, & robur vegetior, ac robustior fiat, oportet sensim alimentum augere, in senili vero, ubi languidior est vitalis ignis, & stomachi fermentum intractum, alimoniam imminuere necesse est: id tamen intelligendum velim de primo senio, nam in postremo senes ætate confecti, ut ait *Galenus* Com. Aphor. 13. 1. Sect. *tale quid patientur, quale lucernis pene extinctis accidit, quæ continuè exigunt olei suffusionem, multam*

autem, & cumulatam nequeunt sustinere. Parciori itaque victu utatur, & simpliciori quoque, desuescat enim oportet Princeps a multiplici ciborum varietate, & conditura, quæ Principum mensis familiaris est, alimenta sint boni succi, promptæ coctionis, & quæ alvo facile secedant; laudantur carnes, quæ ut superius dictum, ad statum sunt minus graves, uti vervecis, pulorum, & aliorum volatiliū; cum varia sint temperamenta, & senectus multam habeat latitudinem, cibi mensura determinari nequit. Satis autem alimenti fuisse sumptum dignosci poterit, si distensio & gravitas in stomacho non persentiat, si faciles sint somni, si corpus bene alatur. Jejunium a senibus facile perferri scripsit *Hippocrates*. Hinc nonnulli monoficiam, hoc est unicam comestionem laudant in primo senio, at satius est bis in die comedere, quam semel, plus quam par est stomachum onerare, citius enim senescere scripsit *Hippocrates*, eos, qui unicæ comestioni assueverint. Quoniam, ut plurimum in magnis culinis, ubi multitudo est coquorum ad mensas laute instruendas insudantium, non tam rite, uti opus esset, eoqui, ac parari possunt epulæ, ut vitium aliquod in coctione ab igne, siue violento, siue nimis lento non referant, Principi seniori jam factio esset, valde conducibile suum habere Coquum, cui nullum aliud munus incumberet, quam ut Domino suo summa patientia, & attentione fercula pararet, non solum, ut palato sapiant, sed ut prosint, habita per experientiam hujusmodi cognitione. Recte quidem in hanc rem *Martialis*:

Non satis est Ars sola Coquo, servire palato,

Namque Coqus Domini debet habere gulam.

Præter multa incommoda, quæ secum adfert Senectus, non exiguæ molestiæ est alvi adstrictio, senili ætati propria, & familiaris, eoque magis Principibus, cum senes fieri incipiant, propter vitam minus exercitam, quam soleant cæteri homines, cum multum

conferat ad alvum facilem egestionibus reddendam quotidianus, & conveniens corporis motus. Neque præter rationem est senes huic incommodo obnoxios esse, opposito prorsus modo quo pueri, & juvenes, quibus ut plurimum solutior est alvus; in senectute etenim partes omnes siccescunt, ut membranæ ipsæ obrigescant, & cartilagineæ fiant, ac contractilitatem, & distensilitatem, quarum ope fiunt excretiones, amittant. Ut alvus itaque mollior reddatur, cibariis potius ad id aptis, quam medicamentis agendum, uti superius est dictum. In alimento *Medicina bonum*, aiebat *Hippocrates*, medicamenta etenim frequenter sumpta, præter malum habitum, quem inducunt, ventrem in dies adstrictiorem reddunt. Alvus itaque mollis servanda, ea cautione tamen, ne plus quam par est, solutior reddatur, ex his enim duobus extremis tolerabilius est alvi adstrictio, quam ejusdem solutio, præsertim in senili ætate. Refert *Martinus Lister* in suis commentariis supra *Sanctorii* Staticam, senem se novisse sibi amicissimum 86. annos agentem, qui sanus, & satis liberaliter comedens, ex plurimis annis semel tantum in septimana, & interdum etiam ad quatuordecim dies deiciebat. Quoad potum, vinum dulce defæcatum, ex uvis maturis, & perfectioribus factum ad vitam sanam, & longævitatē erit accommodum. Sicut autem in pueris debet esse vinum tenue, ac dilutum, ita in senibus meracius, hyeme præsertim. Dediscat quoque oportet nivis usum, qua per ætatem Principum mensæ carere nequeunt, satis sit in summo æstu, si vinum bibat aqua modice perfrigeratum, hyeme autem si non ad ignem, saltem in loco tepido detentum; nulla enim ratio apparet, quomodo frigida potio illi conferre possit, cui frigent effusæ in corpore vires. Frigidum, ut ait Philosophus, non ingreditur opera naturæ, nisi per accidens, caloris excessum temperando, sapere propterea didicerunt etiam juvenes, qui fumantes potiones Chocolate, Caffè, The

The forbillando assumunt, quæ in senili ætate eo magis convenient.

Quotidie corpora exercere non minus necessarium est, quam ipsum alimentum, & forsan Principibus in ætate senili magis convenit, quam juvenili, ad corporis perspiratum conservandum adeo necessarium; in juvenute siquidem, ubi calor viget, mollior est textura, facilius est diffusio, in senectute vero, quæ comitem habet siccitatem, & cutem strigosam, difficilius. Nihil est autem, quod insensiles aporrhias magis promoveat, quam corporis motus, in quo videmus faciem rubescere, venas inflari, & cutem incallescere, sique motus sit fortior, sudorem erumpere; bonum itaque erit, si modice se exerceat, sub testo potius, quam in loco aprico per hyemem, cavendo quantum fieri possit a flatibus aquilonaribus, qui cutis poros adstringunt. Ad obtinendum facilem perspiratum, præter exercitium corporis, non parum conferent molles frictiones cum oleo amygdalarum dulcium, ad laxandas cutis fibras aliquando nimis intentas, glandularum poros obstruentes. *Melle intus, oleo foris*, dictum satis vulgatum, quo pacto *Democritus* longævitatē assecutus se dixit, in senectute siquidem nihil magis timendum, quam siccitas, & cutis stipatio. quare molli, & blanda frictione conservatur necessaria illa transpiratio, quæ diminuta præstare sunt catharri in pectus, & alias partes. In hunc finem quoque aptis vestibus munendum erit corpus ab aeris injuriis, & capitis præcipua cura habenda, si capillis sit denudatum.

Equidem hisce temporibus comæ adscititiæ usus adeo inolevit, ut pauci videantur senes, nec ullus fere sit Princeps ætate provectus, qui canitiem alienis capillis non obtegat, & frequenti barbæ rasura juventutis decorem non præ se ferat, quod sane laudandum; nam præterquam quod calorem fovēt hyeme potissimum, quod senibus infestum est, id etiam efficiunt, quod Principes hoc pacto sibi magnam animi hi-

laritatem conciliant, dum in speculo ætatis injurias non vident. Priscis temporibus, quibus capita non velabant, calvitiei homines inique ferebant, timentes ne cæteris forent irrisui. *Julio Cæsari* adeo probrosa erat calvities, ut illam incipientem occultare satageret, capillos a vertice revocando, nullum propterea honorem a Senatu libentius acceperit, quam jus laureæ coronæ perpetuo gestandæ. Mirari subit quomodo omnes fere *Suttonii Cæsares*, hac deformitate laborarint, uti *Augustus*, *Tiberius*, *Caligula*, *Otho*, *Domitianus*, quem propter lævitiam *Neronem calvum* per contemptum appellabant, unde *Ausonius*:
... quem calvum divinis sua Roma Ne-

ronem.

A solo calvitiei nomine ita offendebarur iste, ut si apud illum quis alicui calvitiei pro joco, vel jurgio objectasset, pro capitali crimine haberetur. Apud *Judeos* quoque, ut ex *Sacra Historia* habemus, calvities in contumeliam trahebatur, quam ob causam *Eliseum Prophetam*, ut ex 4. Reg. Cap. 2. subfannantes pueri vociferabantur, *ascende calve, ascende calve*, quibus ille indignatus maledixit, & mala imprecatus est, unde paulo post quadraginta duo ex iis misere discerpti fuere. Adeo deformis quocumque loco, & tempore inter homines habita est calvities, ut nemo non illam obtegere satagat, recte propterea *Ovidius*:

Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus.

Et sine fronde arbor, & sine crine caput.

Quoniam igitur fugaces anni senum capitibus tale præsidium, & decus surripiunt, quales sunt capilli, ars naturæ imitatrix senili ætati bene consuluit, comas adscititias tam elegantes construendo, quæ præter beneficium venerationem conciliant. Neque dubitari licet, quin ficta hujusmodi capillamenta, præter elegantiam multæ sint salubritatis, dum passim videre est Medicos ætate graves, & filicernio jam proximis, non ut olim nudo vertice, & prolixa

Tom. II.

A a

bar.

harba famā sibi aucupantes, sed imberbes, & capillatos in publicum procedere ad ægros invisēdos, & dissertationes ab Exedris habēdas. Nisi ergo aliqua particularis affectio adsit, veluti Cephalalgia, & oculorum lippitudo, cum interdum existant, qui nec pileolum fericeum perferre queant, posteorum temporum consuetudo tales comas ex alienis capillis gestandi invaluit. *Carolus V. Imperator*, cum in Italiam venisset, Imperii Coronam a *Summo Pontifice Clemente VII.* Bononiæ suscepturus, ob gravem capitis dolorem nativam comam satis elegantem sibi abscindi iussit, quem Aulæ primores ridenda assentatione imitati sunt, dum comas, quas magno studio aluerant, depositis, tonli omnes *Cæsari* spectandos sese præbuere.

Aulæ quoque morem somnum captandi, cum nox medium iter confecerit, & Solem salutandi, *minimas cum fecerit umbras* ejurare, Principi seniori jam facto salubre consilium erit; tempestive igitur cibum capiat, nec post cœnam quicquam, quod mentem distrahat, & implicet, sibi deferri patiatur, more *Augusti*, qui post cœnam nihil scribere, nec legere volebat, ut quantum liceret animo curis vacuo somno indulgeret, qui senibus maxime necessarius est, quam illi ætati, ut omnes perficiantur coctiones, & corpori siccitati consulatur, dum somno, & quiete corpora pinguescunt; somnum autem capiat hyemali tempore præsertim in cubiculo ad meridiem posito, ut vitales Solis radios excipiat. Negotia itaque, quæ magis urgeant, diurno tempore expedire studeat, & minori, qualicet molestia supplicantium necessitates,

ac preces audiat; non levi quippe incommodo, ac tædio solet esse Principibus quotidie se unumquemque audire, & verborum lenitate dimittere, ita ut ab hoc munere non decedat, nisi defatigatus. Egregium sane est, & memoratum dignum, quod de *Theodorico Gothorum Rege* refert *Sidonius Apollinaris*: *Audit plurima, parca loquitur.* *Augustus* quoque, ne se multo sermone fatigaret, pro more habebat nutus adhibere, cum a servis aliquid vellet, sic ad *Liviam* conjugem codicillos mittebat, *Suetonio* Auctore. Ad valetudinis quoque tutelam symbolum suum conferent varia oblectamenta, sed talia, quæ Principem ætate gravem magis deceant, qualia sunt adesse publicis Literarum Academiis, Philosophicis disputationibus, scenicis operibus, hastiludiis, choreis etiam, interdum juvenes cum puellis decore saltantes adspectando. Nonnulli propterea in senectute commendant consuetudinem, & colloquia habere cum juvenibus, ut occulto quodam spiritu consortio seniorum mens recreetur. Observatum est, senes, qui juvenum frequenti consuetudine oblectati fuerint, ut plurimum longævos fuisse, ut ferunt de *Pythagora*, *Isocrate*, *Gorgia*, & Rhetorum classe, qui in scholis auditores habebant juvenculos discipulos, ad centesimum usque annum vitæ lineam produxere. Postremo id unum Principes monere lubet, ut si in senectute bona valetudine gaudere velint, juvenes vitam sobrie traducant; *intemperantia enim in juventute, senectuti bellum indicit.*

C A P U T XII.

De nimia obestitate, & corpulentia Principibus non minus insalubri, quam indecora.

SI verum est, quod dici consuevit, esse modum in rebus, & certos fines, quos ultra citraque rectum nequeat consistere, in studio sanitatis id verissimum esse

esse deprehenditur, ubi enim sanitas modum excefferit, si ita loqui licet, hoc est si ad evexiam, & summum bonitatis apicem devenerit, maxime periclitatur, & ex improvilo graviore lapsu in præceps ruit, qualis observatio satis frequens erat præcis temporibus, cum gymnasticæ studium vigeat, ac præsertim in athleticis corporibus, in quorum gratiam tertium aphorismum conscripsit *Hippocrates*; nostra quoque ætate non raro contingit eos videre, qui ad summam corpulentiam devenerint, subita morte oppetere; commune scilicet eorum est fatum, quæ summam amplitudinem attigerint, ut magnitudine sua laborent, & viribus pereant suis, ut de Romano Imperio scriptum legimus, siquidem *magna ruunt, inflata crepant*. Huic infortunio obnoxiam esse nimiam corpulentiam satis constat, quam secundum duas tantum dimensiones, latitudinem scilicet, & profunditatem, cum quis debitam longitudinem acquisiverit, fieri manifestum est. In corporibus perfecte sanis, in temperamento sanguineo, raro autem in temperamento melancholico, & bilioso observatur hoc vitium; est itaque nimia corpulentia, & obesitas boni alioquin, & laudabilis habitus vitiosum productum, ex parum cauto victus regimine. Facilius autem in temperamento sanguineo, quod medium a Medicis dicitur, & cæteris præstat, quam in reliquis: quæ ab hoc recedunt, nimia corpulentia contingit, quam in aliis temperamentis, ut in melancholico, & bilioso, in quibus adest venarum latitudo, in temperamento enim sanguineo, succus nutritius dulcis, & butyrosus, carnibus & membranis facile apponitur, quod in temperamento bilioso, & melancholico non evenit, sanguis enim copiosa bile abundans multas habet particulas acres amaras, quæ non tam facile in alimoniam cedunt, imo pinguedinem potius dissolvunt, & extenuant, quod pariter efficit temperamentum melancholicum atrabile, in quibus adest

venarum latitudo, quæ in corporibus gracilibus potissimum observatur. Locus est *Hippocratis* 3. in 6. Epid. ubi graciles, venosos, iracundos, & epiphlebos appellat, sic pariter *Galenus* in commento Aphorismi 44. sectionis 2. & in 6. 4. hanc venarum latitudinem cum gracilitate observat, venarum autem angustiam in crassissimodum corporibus.

Qui ergo temperamentum huiusmodi sortiti sunt, sive a primordiis, sive adscititium, ad nimiam corpulentiam magis sunt dispositi, quam reliqui homines; non negarim tamen mutatione victus, ætatis & loci, posse etiam a gracilitate ad corpulentiam transitum fieri, cum interdum comperti fuerint Juvenes valde graciles, qui in ætate inclinante remissis laboribus, otio, & pleniori victui indulgentes, obesi facti fuerint, quod passim in iis animalibus observatur, quæ licet gracilia & emaciata, saginantur, ut boves in stabulis continuo detenti, & aves atiles in aviariis. De nimia corpulentia, & obesitate, & quomodo fiat, præter *Hippocratem*, *Avicennam*, *Galenum*, aliosque successive, Recentiores quoque satis fuse egerunt, quos inter egregie & cumulate *Etmullerus* in suis dissertationibus exponit, quomodo interdum fiat nimia pinguedo, & nimia carnositas, ut hæc in re non sit quod quis amplius desideret circa modum, & causam, tum circa remedia, quæ ad nimiam corpulentiam tollendam conducant.

Nimiam autem corpulentiam, & obesitatem magis obnoxii sunt Principes præ cæteris hominibus, tum ob ciborum boni succi quotidianum usum, tum ob illorum corpora minus exercitata, & vitam inter otium, & aulæ delicias traductam, ac præsertim si accedat temperamentum sanguineum cum pituitæ subdominio, ut vocant, stomacho satis firmo & valente, eoque si ad id vitium aliqua hæreditaria dispositio præexistat. In quibusdam etenim Principum Familiis observatur diathesis

ista, & proclivitas ad pinguescendum, per seminalia principia in posteros propagata. Cautum itaque oportet hac in re esse Principem, licet sanum & valentem, quamvis enim se robustum sentiat, gaudeatque, dum videt speciosiores, & coloratorem esse, suspecta habere debet sua bona, uti monebat *Celsus*; facile enim subrepti vaforum plenitudo, & obesitas, accrescentibus in dies carnibus, & membranis pingui, & gelatinosa materia, qua saturata est tota massa sanguinea. Cautum pariter oportet esse Archiatrum, nam cum quotidie Principem suum solitus sit invisere, pertæpe non advertit augescentem corporis molem, donec sensibilior facta non fuerit, cui postea propriis remediis tam facile succurri non possit. Ubi ergo gentilitia sit affectio, & indicia pinguescentiæ corporis se prodant, cujus manifesta argumenta ex Statica *Sanctorii* obtineri poterunt, propter pondus adactum, Medicus Principem suum moneat de huiusmodi affectu sensim, & sine sensu subeunte, ac doceat, quæ incommoda, quæ pericula nimiam corpulentiam comitentur, & quam difficili negotio tollatur ubi advenerit, varia exempla Principum aliorumque hominum nobiliorum præsertim, cum perraro, & monstro par sit corpulentiam intueri in rusticana gente, in artificibus, nisi forsan aliquando in iis, qui sedentariam artem exercent, quales sunt sutores, & alii huiusce generis.

Nimia quoque corpulentia pulchros alioquin homines deformes facit & ingratos, unde mulieres speciosæ, & elegantes, si ad nimiam pinguedinem deveniant, multum de sua speciositate deperdunt, & hominibus parum gratæ, ac præsertim si pinguedo carnositati prævaleat. In hanc rem eleganter luit *Martialis* lib. 11.

*Habere amicam nolo, Flacce, subtilem,
Cujus lacertos anuli mei cingant,
Sed idem amicam nolo mille librarum,*

Cornarius sum, pinguiarius non sum.

Quædam tamen gentes existant, quibus volupe est mulieres habere præpingues, & mammosas, veluti refert *P. Aspinus* in libro de Medicina Ægyptiorum, in qua regione ars, & modus corpora balneo, frictione pinguefaciendi maxime colitur, idcirco inibi foeminae pinguiissimæ ad Europæorum nauseam reperiuntur. Non levia quoque sunt pericula, quæ nimiam corpulentiam, & obesitatem non raro consequuntur, veluti subitanæ mortes; ex nimia enim humorum copia strangulatur calor innatus, & ob venarum angustiam, circularis sanguinis motus, in quo vita consistit, ex improvviso sistitur. Hunc est, quod obesi perraro longævitate gaudeant, latis vulgatum est illud *Hippocratis* 7. Aphor. *Qui crasso admodum sunt corpore, citius intereant, quam graciles.* In Athletis, ubi ad summum bonitatis devenissent, credidere Antiqui subitas mortes contingere, eo quia cum in melius non possent proficere, necessum foret, ut in deterius decideret; ast vera & germana ratio est, quia arteriæ non habent in quod sanguinem refundant, cum spatia omnia sint plena carne, & pinguedine, quæ radices, & extremitates quoque venarum comprimendo, elutriationem impediunt, accedente vero ex cibis novo succo nutritio, ventriculi cordis ita opplentur, ut nequeant constringi, unde *Lipothymia*, *Syncopes*, ac mors tandem subsequitur. Anhelosi præterea, ac tuspiriosi esse solent nimis corpulenti, & ad quæcumque morum inepti ob spiritus animales non ita faciles, ad musculorum fibras inflandas, compressis & sepultis nervis in multa pinguedine, veterneque similiter torpentes sunt, & ad actiones animales minus prompti, ad ratiocinium, prudentiam, & deliberationem minus apti, quæ si in Principe contingant, quantum de veneratione apud populos illi decedit? *Lux sicca, anima sapientissima*, aiebat *Heraclitus*, qualis autem est sanguis, tales sunt spiritus, qui dicuntur lux animæ, sanguis in huiusmodi corporibus multa pingue-

guedine saturatus est, unde spiritus, qui ex illo gignuntur, lucidi, ac ætherei esse non possunt. His addendum homines obesos infœcundos esse, ut plurimum, teste *Plutarcho* 2. Quæst. Con. ob molem enim corpoream minus apti sunt ad veneream palæstram, præterea in iis genitura frigidior, & mollior est, in gracilibus, in quibus salium copia major est, major quoque deprehenditur salacitas, & fœcunditas. Mulieres, quæ nimis crassæ sunt, concipere non possunt, eo quia omentum os uteri illis comprimat, scripsit *Hippocrates* 5. Aph. sed frequens autopsia ostendit, omentum perraro intra umbilicum extendi, ita ut sterilitas ab alia causa ortum habeat, a nimia scilicet pinguedine, quæ uteri membranis adhæreat, ac impedimento sit, ne aura feminalis masculina ovarium subeat, ad illud fœcundandum. Sicuti in fœminis nimia crassities illas steriles facit, ita in hominibus nimis obesitas, nimia pinguedo illos infœcundos reddit. Principibus autem optabile esse debet, liberos habere, & successores, quibus tradant Imperii habenas, sicuti nihil est, quod subditos mœrore magis afficiat, quam Principis sui orbitatem videre, norunt enim quales turbæ interdum excitentur, ubi Principatus ad agnatos, eoque magis si ad externos transeat, multorum animis sub novo Principe ad spem melioris fortunæ erectis, cuius rei plena sunt historiæ monumenta.

Præterea obesitas Principem subditis suis invisum, & odiosum reddit, & cum in publicum procedit, ipsum tacite irrident, ac sugillant, a populis equum notantur non minus corporis, quam animi vitia, ut hanc ob causam variis cognominibus soleant appellari, sic in *Caligula*, & *Germanico* crurum gracilitatem, in *Julio Cæsare*, & *Augusto* calvitium scommatibus illudebant, gaudent enim, & gesticunt populi, dum in generoso Principe elegantiam, & decoram speciem adspiciant,

Gratior & pulchro veniens in corpore virtus,

ex adverso d. formitas cum ignavia despiciatui est. *Sanctum in Hispania Regem*, vulgo *Crasum* dictum, ob corporis crassitudinem, historiæ referunt cogitasse de abdicatione a Regno, cum sciret se ob huiusmodi corporis vitium populis suis invisum esse, ac propterea *Navarra Regem* adiisse, ut ab illius Medico curaretur, ac voti compotem factum, ad suos rediisse, & magna lætitia ac plausu receptum.

Difficilis curationis in omnibus est nimia obesitas, & corpulentia, in Principibus tamen longe difficilior, de hoc enim affectu asseri potest, quod de hydropse scripsit *Celsus*, quem dixit curari facilius in servis, quam in liberis, quibus noxia libertas est; si ergo in quibusdam curationem admittit corpulentia, non tam facile suscipiet in Principibus, quibus noxia summa potestas est, cum enim morbus hic famem, siqum, longam patientiam, & mille alia tædia delideret, non tam facile illis succurri potest. Ne igitur ad hanc calamitatem deveniat Princeps, præcavenda est perniciofa isthæc, quam indecora affectio, & Medicus sollicitus esse debet, ut venienti morbo occurrat. Remedia igitur, quæ ut plurimum ad curationem conducunt, eadem ad præservationem quoque erunt in usum revocanda. Conveniens itaque dieta, & rectus usus rerum non naturalium primas tenebunt. Primo igitur quantum consuetis cibis detrahendum, tantumdem exercitationi corporis erit adjiciendum, proportionem itaque majoris inæqualitatis debet habere exercitatio ad ciborum assumptionem, ut in hoc casu succrescenti pinguedini obviam eatur. Exercitia erunt eadem quæ superius fuerunt memorata, equitatio, inambulatio, venatus, ludus parvæ pilæ, & alia huiusmodi; frictions quoque, sed fortiores & sicciores ad extenuationem conferunt; frictions

con-

contrarias vires habere scripsit *Hippocrates* in Libr. de Chirurg. Off. *Fritio multa minuit, moderata crassificat*, quæ de se eleganter *Celsus* Libro 2. hisce verbis, *Fritione, si vehemens sit, duratur corpus, si lenis, molitur, si multa, minuitur, si modica, impletur*. Alimenta vero pauciora, ac non solum tenuia, sed etiam quæ extenuandi vim habeant; cavendum ergo a pinguibus oleosis; summatim a cibis euchymis, qui ad sanguinem in copia uberiori multiplicandum faciunt; convenient itaque alimenta acris, aspera, quæ pinguedinem absumunt & liquant. Multos ad nimiam corpulentiam evectos, solius acetæ usu sarcinam illam deposuisse, & macilentos factos fuisse, historiarum referunt, quale exemplum habemus in *Famiano Strada de Chiapino Vitellio*, sic videmus homines, qui acidis delectantur, aut in quibus abundat acidum, quales sunt hypochondriaci, & scorbutici, strigosos esse. Somno quoque detrahendum aliquid, & vigiliis addendum, propterea usui erit decoctum herbarum Thè, quæ vi exsiccandi, & vigiliis inducendi pollere creditur, somno enim pinguescunt corpora, hyeme præsertim, vigiliis autem macrescunt, æstate potissimum. Purgationes quoque institui possunt vere & hyeme, & quantum fieri poterit alvus solutior servanda. Non alienum quoque erit aliquando vomitum

ciere ad pituitosos succos, quibus aqua liculus oneratur, evacuandos. *Hippocrates* in Libr. de Salubri Dæta, de curandis Obesibus, hæc habet verba: *Quicumque homines crassi, ac pingues sunt, jejuni vomant a cursu aut ambulatione cita iuxta meridiem. Sit autem bema dimidia byssopi, in aqua congio contriti, atque hoc ebibat affuso aceto, & adjecto sale, quo jucundius evadat. Bibat autem primum sensim, ac lentius, postea amplius, & citius; amara quippe, ac aspera, apta sunt ad sanguinis dulcioris crassam invertendam, ac præsertim acida, quæ licet ex sui natura appetitum exaquant, succos tamen nutritios ineptos reddunt, ut carnibus, & membranis apponantur; sic experimus carnes pullorum, aliorumque animalium aceto maceratas exiguum nutrimentum suggerere. Unicam in die comestionem laudant nonnulli, illam tamen improbat *Hippocrates*, ait enim homines citius senescere. Vidi ego olim Nobilem Virum, qui ut nimiam pinguedinem castigaret, semel tantum in die, & perparce cibo utebatur, at brevi tempore ad talem virium imbecillitatem cum difficili anhelitu devenit, ut paucis post annos obierit. Pro potu laudatur vinum oligophorum, a vinis autem generosis, & præsertim dulcibus cavendum, acidula vero, & diuretica erunt utiliora.*

C A P U T XIII.

De præservatione a quibusdam morbis, quibus magis obnoxii sunt Principes.

Quemadmodum ætates, temperamenta, anni tempora, & regiones suos habent peculiares morbos, ita & vitæ conditio, quam quisque sortitus est, aut sibi delegit, suis obnoxia est morbis, uti videre est in iis, qui artes quasdam exercent, quæ de reegi in meo *Traçtatu de Morbis Artificum, Arthritis,*

Calculosa passio, & Colica, tres sunt affectus, seu potius tortores, qui in ordine procerum, ac in Principibus præsertim tyrannidem suam exercent, quales affectus multam habent inter se cognationem, ut non raro in eadem persona mixtum imperium obtineant. Quidam Literatus calculosa passione laborans, apud *Beccrovi-*

Forvicium de Cal. Ren. & Vess. ad am-
cum scribens podagra tentari solitum, il-
lum cognatum vocabat, eo quod duabus
sororibus, podagra nimirum & arthriti-
di ambo nuplissent, imo interdum fieri, ut
uxor unius ad alterum sine adulterii sus-
pensione accederet. Ex eadem materia,
succo scilicet putrescente, quem sugges-
runt alimenta, & valis sanguineis in arti-
culos, & renum substantiam refuso, si-
cuti etiam ab eadem causa efficiente, aci-
do nimirum tartaream materiam coagu-
lante, arthritidem, & lithiasim fieri, com-
munis fere est Scriptorum consensus, ut
hic locum habeat illud *Hippocratis* in
Libro de Flatib. *Morborem omnium anus
& idem est modus, locus vero ipse eorum
differentiam facit.* Colica similiter, quæ
ab acido, intestinorum membranas pun-
gente, potius quam a flatu distendente
fit, multam cum prædictis affectibus ha-
bet affinitatem, immo per sæpe obs-
ervatum est, colicam transire in arthritidem,
& arthritidem in colicam. Locus est
egregius *Hippocratis* in Libro de Humo-
ribus, hisce verbis: *Cui intestinum in de-
xtra parte dolbat, & articulari morbo
corruptus est, quietior erat, postquam eu-
tem hic curatus fuit, magis dolebat,*
quam sententiam pariter repetit 4. ia 6.
Epid.

Congeneres itaque esse hos memoratos
affectus, sat manifestum est, ac Nobiles
Viris, & Principes potissimum illis infe-
stari, varias quidem ob causas, nimirum
ob intemperantiam in victu, & vitam de-
sidiosam, sed potissimum ob vina mera-
ciora, quibus se proluunt; quare non im-
merito Poetæ, Bacchum podagræ paren-
tem, & Venerem matrem finxere. Pro-
fecto cum in vinis generosioribus multum
insit materiæ tartaræ, & acidi volatilis.
hoc est totum illud, quod ad lithiasis, &
arthritidis genesis requiritur, mirum non
est, si ex continuo, & immodico illorum
usu, renibus ob vasorum angustiam, &
articulis quoque multum materiæ lapidi-

ficæ affigatur, & concresecat, unde est;
quod egregii vini potiores, calculo renum,
& arthriticis doloribus, male mulctari
soleant, sic de *Ennio* Poeta scripsit Q. Se-
renus:

*Ennius ipse Pater, dum pocula siccant
iniqua,*

*Hoc vitio tales fertur meruisse do-
lores.*

Frequens observatio est, podagram, &
nephritidem, labem hereditariam esse,
quæ ad longum tempus in familiis perse-
verat, ac potissimum in Principibus,
quibus commoda omnia, & incitamenta
suppetunt ad vitam minus sobrie agen-
dam, illis propterea, quam cæteris ma-
gis familiares sunt tales affectus, dum co-
dem pene vitæ genere utuntur, quo pa-
rentes ipsorum usi fuerint.

Quoniam autem hic agitur de parte
præservatrice, non de curatrice, Archia-
tri munus erit Principem suum monere,
ut hospites huiusmodi tam infestos ab
aula quantum possit arceat, ubi enim se-
mel fuerint admissi, ac ad aliquod tem-
pus enutriti, non tam facile postea erit
illos dimittere, nec adeo tutum, poda-
gram præsertim, cujus violenta expulsi-
o, graviores morbos solet accerere. Jus-
quidem habent Principes, ut a suis Me-
dicis ab huiusmodi affectibus præserva-
tionem exigant, nequaquam vero cura-
tionem, sunt enim de illorum genere,
qui, ut aiebat *Hippocrates*, cum ægro
commoriuntur, & quo magis veterascunt,
eo magis deserviunt. Sic calculosus qui-
dam apud laudatum *Beverovicium*, senex
jam factus, de suo statu sic conquereba-
tur: *Femina sterilem ætate me se-
nectus fecundiorum reddit, aut enim
pario, aut parturio, quod si parum favente
Lucina niti cæpero, ætate de me puta.*

Ad obtinendam igitur prophylactica,
convenienti dieta, & recto rerum
naturalium usu erit procedendum, talia
itaque sint alimenta, quæ si corpus sit
bene constitutum, elant quidem, sed

non

non impleant, nec extenuent, habita semper ratione ad ætatem, anni tempus & consuetudinem quoque, nam si antea plenior fuerit victus, & multiplex, ad parciores & simpliciores victum paulatim erit transeundum. A crassioribus cibis, & difficilis coctionis, de quibus actum est superius, in primis cavendum, ubi enim stomachus a munere suo aberraverit, iusta & conveniens partium crassiorum chyli secretio in intestinis fieri nequit, unde sequitur, quod partes impuriore, quæ per alvum erant secernendæ per lacteas in massam sanguineam irrepant, & renibus ac articulis materiam morbosam suggerant. Quoniam autem nihil est, quod Principum mentes magis exhilaret, quam fructuum diversigenis elegans apparatus, cavendum præcipue ab acidis, & immaturis, & qui ortum habuerint in collibus, & locis saxosis, multum enim tartarei succi continent, ut in quibusdam ex iis, veluti in pyris granula quædam saxosa in ipsa maturatione observentur. *Vachenius* in lib. de morb. Princip. pod. esum pomorum improbat, ob facilem eorum ad acidam conversionem, & putrescentiam. De potibus hæc habet verba *Hippocrates* 3. de dieta n. 5. *Poma fortiora sunt, quam pro humana natura, melius est igitur a pomis abstinere*; revera uti observat *Martianus* in hujus loci commento, poma nisi cum reliquis cibis bene commanfa fuerint, & bene permixta, in stomacho egerantur, & qualia fuerint assumpta egerantur.

Quoad potum, a vinis meracioribus abstinendum, ut quæ in sinu suo multum tartari recondant, qualia sunt quæ e locis petrosis habentur, illa enim potius convenient, quæ camporum planties subministrat, & sacco percolantur, uti superius diximus, erunt aptiora, ut quæ tartari exiguum portionem habeant. A vinis quoque tenuioribus cavendum, error conquestæ sunt, aranea quod ne filum enim non levis perrepe ab illis, qui po-

dagra & nephritide tentantur, committi solent, nam cum timeant usum vini generosioris, putant sibi licere vina tenuia, quantum volunt bibere, quod in podagra *Joannes Crato* dānabat lib. 2. conf. *Helmontius* in volupe viv. *Fismillerus* de Vegetab. & alii, qui vina tenuia improbat, quæ acidum multiplicando, colicos dolores, nephriticos & arthriticos apta sint producere; præstabit igitur modico vino uti generoso, sed aqua diluto, quam vinis tenuibus, & acidis, quæ cum diuretica sint, hoc nomine suspecta esse debent, humores enim ad eam partem, quam præservare volumus, vellededucere, sanum profecto consilium non est. Non minor quoque cautio adhibenda circa usum aquarum naturalium, non solum pro diluendo vino generosiori, sed etiam pro ciborum coctione, non raro enim in aquis continetur materia lapidifica. Inter aquas simplices pro communi usu laudatur aqua nuceriana, quam Principes, & nobiles viri ab ipso fonte curant ad se deferri, cui nullatenus concedunt aquæ fontium *Mutinentium*, de quorum admiranda scaturigine, & præstantia tractatum olim conscripsi.

Corporis porro exercitatio conveniens, ad prædictos affectus præcavendos magnum erit remedium, cujus veritatis amplum testimonium præbent rusticanae gentes, & urbani artifices, in quorum calis semel tantum dicitur habitasse podagra. Celebris est *Celsi Secundi Curionis* de Aranea, & Podagra Apologus, quem fuisse describit *Gaspar a Rejes* in Cam. Elys. Quæst. 88. Cum aranea peregre proficisceretur, illi comitem se junxit podagra, quæ vespertino tempore adventante, cum progredi non posset, in tugurium pauperis cujusdam divertit, aranea vero ulterius progressa, amplam & magnificam domum ingressa est; altera die cum rursus ambare convenissent, de suis hospitibus valde quidem ducere potuerit, & scopis a servis

Vis fugata vix periculum evaserit, podagra vero, quod hospitem rudem & asperum reperisset, pro cibo pulcem, pro potu vappam, & pro culcitra grabatulum durum, ut noctem prorsus insomnem traducere illi necesse fuerit, quare hospitium ad invicem imposterum commutare statuerunt, aranea ut in pauperum tabernis hospitaretur, podagra in palatiis, Regumque turribus. Tanta est vis exercitationis, ut etiam sine frugali victu, quem procul dubio servare non possunt, qui propter egestatem perpetuis laboribus sunt addicti, ut pravi humores, qui ad alendam podagram, & nephritidem apti essent per sudorem, & ambitum corporis excernantur. Moderatio quoque circa aliarum rerum non naturalium usum erit adhibenda, somno nimis indulgere mollibus in culcitra, renibus certe non adeo confert. Alvum mollem quantum liceat servare bonum erit, expedit enim solutiorem esse, quam nimis adstrictam, ne primæ coctionis excrementa ferantur in massam san-

guineam, & exinde ad renes, & vesicam; usurpare hinc licet *Plautinum* illud, *Vollo ad vesicam quid eat, in ventrem volo.* Purgationes etiam interdum instituire, & sanguinem mittere, non abs re fuerit, si humorum redundantia signa apparuerint, cum non tam facile sit intra sobrietatis limites eps continere, quibus omnia fortunæ bona luppētunt. *Quibus convenit vena sectio, vel purgatio, hos vere purgare, vel venam secare oportet*, aiebat *Hippocrates* 6. Aphor. 47. in cujus Aphorismi expositione hæc habet verba *Calenius*. *Nos plurimos ita servamus sanos, qui longo ante tempore, singulis annis morbis capiebantur. Sed & podagram, & morbum articulare adhuc incipientem, & nondum poros circa articulos facientem, ex tali evacuatione, multis jam annis fieri prohibuimus.* Hæc igitur remedia, quæ fuere proposita, præterventionem sperare licet a tam diris morbis, qui Principibus præsertim tam malas cruces figunt.

C A P U T XIV.

De Regimine Valetudinis Principum in Militari Expeditione, & Castris.

Quoniam Principibus non licet esse in terris adeo felices, ut pace perpetua ævum traducant, ac illis interdum non sit necesse, Aula relicta, militarem aliquam expeditionem capeßere, sive ad hostes è finibus suis propullandos, sive ad ea, quæ sui juris sunt armis vindicanda, magnum propterea Medicis, qui ut moris est, illos comitantur, onus incumbit, ut Principis sui valetudinem ab illis, quæ facili negotio possint illam labefactare, fartam testam tueantur.

Duo præcipue sunt, quæ graves sanitati offensas possunt inferre, insolita vendi ratio, & animi sollicitudo; neque enim fieri potest, ut quamvis magno apparatus procedant Principes, secum vehendo ea, quæ ad vitæ commoda videantur

magis necessaria, quin interdum quædam occurrant, quæ provideri & caveri non possint, ex quibus consuetus vitæ ordo, ac tenor non pervertatur. Bellorum autem eventus, cum ut plurimum in arbitrio fortunæ, seu ut rectius loquar, in Divina Potestate sint positi, licet omnia summa prudentia, & consilio fuerint disposita, nequit Princeps, quem rerum omnium consilium esse oportet, animum curarum molestia vacuum habere, nec somnum quamvis in mollibus stratis adeo quietum captare. Sic apud *Virgilium* magnanimus ille *Aeneas*,

*... tristi turbatus pectora bello
Procubuit, seramque dedis per membra quietem.*

Aeris primo itaque ratio habenda est,
Tom. II. B b uo

ut purior qui sit in castris deligatur, in quo Princeps degat procul a vallibus, & aquis stagnantibus, præcipue si de arce aliqua obsidenda agatur. Solent enim, qui de proxima obsidione suspicantur, si flumina habeant vicina, extractis aggeribus, campos circumjacentes inundare, ut hostes quantum possint arceant, contra quos aer impurus militet. Sic olim Neapolis a Gallici exercitus obsidione soluta est ex aquis stagnantibus per æstatem corruptis, exercitu magna ex parte absumpto, ac tandem *Lotrechio* ipso ductore extincto. Morbi castrenses pessimæ alioquin naturæ, qui ubi grassari incipiunt, magnos exercitus non solum decimare, sed interdum penitus delere visi sunt, tribus ut plurimum causis originem acceptam referunt, aeri nimirum vitiat, aquis corruptis, & pravis cibis; hinc malignæ febres, & dysenterix, vulgo castrenses, cujus rei apud Scriptores funesta exstant exempla, quæ referre longum esset. Non minus ergo ab aeris inquinati, quam ab hostium insidiis securum esse necesse est locū, in quo Principis persona moratur, neque castris ubi gregarii milites degunt ita proximum, ut gravem illam mephitim ab iis exhalantem recipiat. Apud *Judeos* ex legis edicto mundities in castris maxime præcipiebatur; illis enim vetitum erat, ne intra castra alvi fœces redderent, sed extra ipsa facto foramine in terra in illo ventrem exonerarent, ac operirent; tenebatur propterea quilibet miles gestare ad latus paxillum acuminatum, quod apud *Turcas* in usu esse memini me legisse, in quorum castris mundities maxime colitur, in cujus gratiam cuique militi una cum victu necessario suppeditatur quoque saponis portio, ut corpora a sordibus, quam maxime repurgata habeant. Placet hic *Deuteronomii* verba 23. Capitulis apponere. *Habebis locum extra castra, ad quem egredieris ad requisita natura, & habebis paxillum cum armis tuis, & egrella aperies, quo relevatus es.*

Non minor diligentia est adhibenda, ut aquarum bonarum copia e fontibus, seu puteis, & fluminibus laudatæ bonitatis præsto sit pro pane laborando, coquendis cibis, & frigefactoriis potionibus per æstatem parandis, vinisque generosioribus diluendis, imo ubi castra transferre liceat, & longo itinere sit procedendum, consultum erit inter commeatus, & ea quæ ad victum sunt necessaria, aquam in vitreis vasis diligenter asservatam pro persona Principis deferre, tanti enim facienda est illius bona valetudo, quanti spes victoriæ, & fortunati eventus, Principe enim incolumi, & bene valente, mens omnibus una. Cæterum hac in re tanta semper esse non potest providentia, & consilium, ut cum suis copiis Ductores, siti, ac fame aliquando non premantur. *Cato Uticensis* in magna illa bellorum civilium tempestate *Pompeii* partes secutus, cum esset in *Lybia* cum suo exercitu, magna aquæ inopia laboravit, adeo ut milites in siticulosa illa regione, præ intoleranda siti perirent; forte autem a loci scrutatoribus reperto lacu, sed a turba serpentum, qui eo se conferebant ad sitim levandam, circum obfesso, exhorrebant milites illius aquæ potum, tanquam veneno infectæ, quod cum rescisset *Cato* eo accurrens, suos adhortari coepit, ut ex illius aquæ potu, tanquam innoxio sitim restinguèrent, sic autem apud *Lucanum*, non solum tanquam Philosophus, sed tanquam nostrorum temporum peritus Medicus milites alloquebatur:

Ne dubita miles tatos haurire liquores,

Notia serpentum est admisto sanguine pestis,

Morsu virum habent, & fatus in dente minantur,

Pocula morte carent, dixit, dubiumque venenum

Hausit

Memoratu quoque dignum est, quod *Bruto* post Dictatoris eadem contigit, hic enim,

anim, ut in 6. Quæst. Con. *Plutarchus, Dyr-
rachio* Apolloniam media hyeme per al-
tas nives contendens, bulimia, hoc est ca-
mina fame premi coepit (cujus affectionis
causa creditur a Medicis longum iter ha-
bere per nives) ut animo deficeret, & qui
commeatus portabant longe adessent, mili-
tes Ducis commiseratione ducti ad Civi-
tatis muros accurrere panem ab hostibus
postulantes, quem cum ipsi prompte & li-
beraliter indulgissent, *Brutum* refecerunt,
qui postea Urbe illa potitus, magna huma-
nitate erga cives in deditionem acceptos
est usus. Cum autem in castris non sint
querendæ magnæ deliciae, ut in Aulis, sed
tolerare oporteat æstus, frigus, ventorum
injurias, & vigilias, multaque alia incom-
moda, subitas fugas etiam interdum, si co-
gat necessitas, idcirco Principem assuescere
neceffe est ad horum omnium tolerantiam,
ut ad subitas mutationes minus patiatur
sanitas; quotidiana itaque corporis exerci-
tia convenient, uti equitare intempestivis
horis etiam, decambulare castra invifendo
& subdio potius, quam in tabernaculis
diem traducere, sic enim paulatim confir-
mabitur corpus ad tolerandos labores, &
aeris, atque ventorum injurias. Non de-
sunt Regum & Imperatorum exempla, qui
hæc in Aulis molliter enutriti, diuturna
assuetudine corpora sua durarint ad quos-
cumque militaris disciplinæ labores tole-
randos, sine valetudinis injuria non secus,
ac gregarii milites. *Henrici IV.* Gallia-
rum Regis, qui sua virtute, & longa pa-
tientia, modo victor, modo victus, Re-
gnum tandem sibi comparavit, fortitudi-
nem & corporis robur Galli ipsi admiran-
tes, Regem ferreum habere se prædica-
bant. Non absimile exemplum nuper vidi-
mus in Regia celsitudine Serenissimi Du-
cis *Sabaudia*, qui non minus corporis,
quam animi viribus, gallici exercitus ferro
& igne cuncta devastantis impetum ad
plures annos sustinuit, ac tandem in Regiæ
sue obsidione, noctu diuque vigil huc &
illuc discurrens ad eludendos hostium co-

natus, quietem nescivit, donec fugatis hos-
tibus, Urbem suam obsidione solutam fore-
tis & valens adspexerit. Quando igitur in
castris tam exactum vitæ tenorem servare
sere impossibile est, non debet tam arctis
Medicorum legibus obligare se Princeps,
sed uti monet Celsus, *variâ vitâ genus
habere, quiescere interdum, frequentius
exerceri, interdum in convivio esse, in-
terdum abstinere, modo plus jasta, modo
non amplius assumere*; temperantia atta-
men nunquam ableganda, a nimia enim
ciborum copia, & satietate cavendum, &
a vini meracioris usu, siquidem cum per
æstatem militares expeditiones fieri soleant,
& principaliora opera, vina generosa lar-
gius epota, ad valetudinem potius infir-
mandam, quam confirmandam erunt ido-
nea; non male propterea *Plato* in libro de
Legib. (quem locum citat Gal. lib. quod
Anim. Mores seq. Corp. Temper.) vini
usum vetabat in castris, & iis potissimum,
qui in imperio essent constituti.

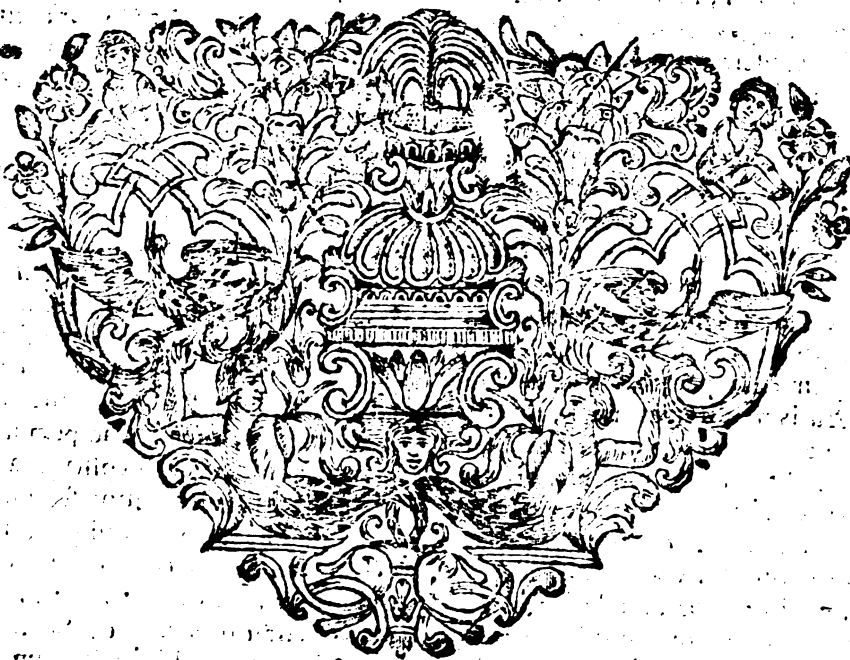
Cum autem corporis otio interdum, ut
in longis obsidionibus, indulgere liceat,
animi oblectamenta non erunt omittenda,
ut quæ ad valetudinem servandam non
parum conducant, omnia enim sive bona,
sive mala corrivant ab animo in corpus, uti
ajebat *Plato* in *Timæo*; talia vero sint
oblectamenta, quæ Principem sapientem
magis deceant, veluti colloquia cum do-
ctis & literatis viris, quos secum adduxe-
rit, lectio librorum diversæ generis, sed op-
timum erit legere historias tum veteres,
tum novas, ex quibus multum volupta-
tis, & eruditionis capiet. Sacras quoque
litteras legere, uti libros Regum, erit per-
utile, lectio pariter librorum de Re Mili-
tari, de Morali Philosophia, optima sug-
gerent documenta. *Augustus*, qui Princi-
pibus tum pace, tum bello egregium est
exemplar, in castris apud Mutinam lege-
re, scribere, ac declamare pro more habe-
bat, referente *Svetonio*. Sic *Julius Cæsar*
curis militaribus, rerum naturalium, & co-
lestium præcipue contemplationem inter-

unifcebat, sic apud Lucanum de seipso lo-
quabatur:

*media inter praelia semper
Stostrarum. Ceterique plagiis, superisque
vacavi.*

Alia quoque interdum ludere cum suis in-
timioribus, utilitati erit ad animum a curis
gravioribus avertendum, sicque varios for-
tuna lusus condicere. Memoratu dignum
est, quod de Theoderico Gotharum Rege

refert *Sidonius Apollinaris*, de illo enim
Rege, quotiescumque cum primoribus
Aulæ luderet, Scriptor hæc habet verba:
*Cum ludendum est, regiam sequestrat tam-
tisper gravitatem, in bonis jactibus tacet, in
malis ridet, in neutris irascitur, in utrius-
que philosophatur. Iis atque aliis oble-
tamentis animum allevet, & ad omnes
casus se componat, sciatque generari
Principis esse agere, & pati fortia.*

BERNARDINI RAMAZZINI

Medicinæ Professoris Primarii, &c.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM

LUDOVICI CORNELII

DE

VITÆ SOBRIÆ COMMODIS;

SERENISSIMO PRINCIPI

CLEMENTI - JOANNI - FEDERICO ESTENSI

DICATÆ.

SERENISSIME PRINCEPS,

*Os Scriptores recte sa-
pere, qui postquam
opus aliquod accura-
tè, quamvis hucus,
elaborarint, Patro-
num querunt, cujus
tutela ingenii sui fa-
tum commendat, per-*

*suasum quidem semper habui, SERE-
NISSIME PRINCEPS, sed nescio
quomodo mihi obigit eos imitari, qui
ubi alicujus operis ideam mente conce-
perint, palam faciunt quid sit illud, de quo
scribere, & cui inscriptum velint, qui-
bus postea non raro evenit, ut multa in-
tercurrant, quæ operis absolutionem lon-
gum in tempus remorentur, sicque minus
gratum reddatur diu expectatum opus.
Etenim cum tribus ab hinc annis Muti-
nam venissem, ut SERENISS. PRINCI-
PI FRATRI Tuo librum meum, De
Principum valetudine tuenda offerrem,*

*idque Tibi præsentare egerim, puduit me
non parum incogitantia meæ, quod non
antea opus aliquod conscripisssem, TIBI
quoque offerendum, sic enim Vobis SE-
RENISSIMIS FRATRIBUS, sua cui-
que literario munere, eodem tempore lit-
tare potuissem. Ut autem puderi meo velum
aliquid prætenderem, CELSITUDINI
TUÆ pollicitus sum facturam me quod
parum caute omiseram; Patavium itaque
reversus cogitare cæpi, quomodo fidem
quam oppigneratam liberare possem, sed
veteribus malis novis accedentibus, mihi
a quacunque literaria occupatione feriari
necesse fuit; & ad luctandum cum ea,
quæ mihi incubant, malorum cohorte,
animam intendere. Exegi tandem relu-
tante licet adversa valetudine, quod ab
initio fueram meditatus, Annotationes
nempe in librum Ludovici Cornelii, De
vitæ sobriæ commodis; hoc igitur est
quod CELSITUDINI TUÆ hîsco, & vo-*

v. o,

uero, PRINCEPS SERENISSIME, argumentum selegi nobilibus viris valde salubre, sed Principibus, quibus omnia commoda ad vitam in deliciis traducendam suppetant, pernecessarium. Non solum in obsequii argumentum, sed etiam ad utilitatem Tuam hosce labores meos Tibi inscribere mihi mens fuit, si legere non gravaberis. Nullus autem dubito, quin sicut SERENISSIMUS PRINCEPS FRATER TVVS librum, quem obtuli, perbenigne excepit, eadem quoque benignitate donarium istud meum sis

excepturus, cuius rei certam spem facit Comitas Tua, quam praesens sum admiratus, & suspiciunt omnes, cum in publicum procedis a generosa tua indole magna & egregia facta expectantes, cum atque iusta adoleverit, siue TE ad arma tractanda, siue ad sacram militiam destinarent sydera; ad cuncta enim munio, quae generosam Principem deceant, prius a natura factus, quam institutus videris; Vale diu ac plurimum spes altero AETSTINI GENERIS.

SERENISSIMAE CELSITUDINIS Tuae

Humillimus, Obsecrans, & Adversarius.
Servus, & Cultor

BERNARDINUS RAMAZZINI.

LECTORI BENEVOLO S A L U T E M.

Uamvis mei moris non fuerit ex aliorum operibus ansam capere libros conscribendi, aut Scriptorum opera Commentariis illustrandi, cum omnia quae hactenus edidi

tanquam propria ex paupere meo penu hauserim, memor nempe illius quod Epistola 33. scripsit Seneca ad Lucilium suum, nimirum turpe esse Seni, aut prospicienti Senectutem ex commentario sapere, huiusmodi Scriptores semper Interpretes, nunquam Auctores vocitans, lubuit tamen experiri quale sit hoc scribendi genus: Opus itaque quod olim Ludovi-

cus Cornelius de Vita Sobriae Commodis edidit, Commentariis, & Annotationibus adornandum mihi selegi. Librum hunc Auctor Nobiliss. Patavii edidit Anno 1558. Typis Gratioli Perchacini, quem postea Petrus Maria Frambotti Patavinus Typographus suis typis recudit anno 1699. adiecta ejusdem Scriptoris Epistola ad Reverendissimum Barbarum Aquilejae Patriarcham, & Adhortatione ad Vitam Sobriam. Ut autem publicae utilitati, & commodo operam meam impenderem, omnia isthaec Italico sermone edita latina reddere constitui, ad id agendum suadente D. Sprecher Nobili Theutone, qui Patavii ad aliquot menses commoratus est, ac me certum fecit gratum id opus futurum universae Ger-

Germānicæ Nationi, si latine loqueretur. Equidem inficiari non possum, quin huic humanissimæ Nationi multum debeam, penes quam scripta mea humaniter, nec sine laude accepta fuere, ac omnia fere recusa, ut liber meus de Morbis Artificum in Linguam etiam Germanicam translatus fuerit, sic etiam opus meum de Principum Valetudine Tuenda, in actis Lipsiensibus honorifice vidi laudatum, cui Lipsiæ recuso nobilissimus Vir D. Michael Etmullerus, copiosum indicem, & præfationem adjecit. Omnia itaque hætenus Italico idiomate edita latina feceram, pro re certa habens id a nemine fuisse tentatum, cum maximam diligentiam antea hac in re impendissem. Sed forte a doctissimo Viro rescivi opus istud de Vitæ Sobriæ Commodis a Reverendo Patre Lessio S. J. Theologo celeberrimo, in latinum sermonem translatum fuisse, quod in fine

operis Theologiæ Moralis positum est, summa cum voluptate perlegi. Huic doctissimo Viro injurius credi posse, mihi visus fuisset, si illius versionem meam præferre voluissem, præterea aliam quoque ob causam opportune ad notitiam meam hoc devenisse pro non vulgari beneficio habui, nam si translationem meam adhibuissem, procul dubio Carptor aliquis semiplagiarium me vocitasset, sugillando ex hoc Reverendo Patre me potiores dicendi formulas excerptisse. Contentus itaque esse volui, ut solum hunc tractatum commentariis, seu annotationibus physicis, philologicis, prout tulit occasio adornarem, cui negotio tempus vacationum a publicis lectionibus hujus anni successivis horis impendi. Tu Lector benigne hisce meis laboribus ad publicam utilitatem, & Vitæ Sobriæ commendationem frui, & Vale.

LUDOVICI CORNELII

VENETI

TRACTATUS

DE

VITÆ SOBRIÆ COMMODIS

Ertum est usum in hominibus successu temporis verti in naturam, ita ut illos quodammodo cogat ad ea usurpanda, quibus consueverunt, siue bona ea sint, siue mala. Pari modo in multis rebus videmus usum consuetum habere plus virium, quam rationem. Neque id negari potest: imo crebro cernimus, eum qui probus est, consuetudine improbi ex probo fieri improbum. Et sicut bona consuetudo facile convertitur in pravam, ita e contrario prava subinde reducitur ad bonam. Nam is qui ex probo, consuetudine pravi factus est pravus, is consuetudine viri probi rursus redit ad probitatem pristinam. Et hoc totum procedit ex vi usus, & consuetudinis, quæ revera est magna.

Quæ cum mecum ipse perpenderem, animadverti ex vi usus in nostram Italiam non

non

non ita pridem, imo ævo meo, tres malos mores investos. Primus est adulatio, & aulicæ ceremoniæ. Secundus, vivere juxta sensum, & doctrinam Lutheranam: quæ ratio vivendi ab aliquibus immerito deditur consuetudine. Tertius crapula. Hæc tria vitia, vel potius crudelia vitæ humanæ monstra, nostris temporibus sustulerunt e vitæ civili sinceritatem, ab animo religionem, & a corpore sanitatem. Quamobrem statui tractare de ultimo, & ostendere esse abusum; ut si fieri possit tollatur. Quod ad opinionem Lutheranam, & adulationem attinet, brevi præclarum aliquod ingenium laborem sumet, ea refutandi, sicque spero ante mortem me visurum hos tres abusus extinctos, & nostram Italiam antiquis, & sanctis moribus suis restitutam.

ANNOTATIONES.

Non immerito sane consuetudo altera natura passim audit, magna enim & admiranda est illius potestas, afficit quippe non solum corpus, sed etiam animam. Satis notum illud Hippocratis de tibus deterioribus, sed consuetis, qui minus lædant quam meliores: stomachi enim fermentum, cum magna ex parte fiat ex reliquiis asumptorum, promptius dissolvit consuetos cibos, uti videmus in Mulieribus, & Virginibus præcipue, pica & malacia laborantibus, quibus interdum indulgendam est, ut calcem & carbonem modice comedant, ne deliquis capiantur; sic consueti ad labores, licet ex natura sua imbecilliores, minus patiuntur, quam fortiores; consuecunt enim spiritus animales facile confluere ad musculos, & partes magis exercitas, uti videmus in citharadis. Ratione quoque consuetudinis homines boni fiunt mali, & mali boni. Nemo repente malus, aiebat Satyricus, sic etiam nemo repente bonus, facilius tamen boni fiunt mali, quam mali fiant boni, ex vitio corrupta natura nostra ad malum proclivis; exemplum habemus in iis, qui religiosum

aliquem cætum fuerint ingressi, nam licet ad annum fere integrum, obedientia, vitæ sobrietatis assueverint, si forte instituta illud profiteri nolint, & ad secularem vitam redeant, ubi semel vestem exuerint, quamprimum pristinos mores induunt. Neque solum homines afficit consuetudo, sed etiam bruta, & plantas ipsas nostris enim temporibus modus inventus est, quo plantæ nobis obsequi, & fructus præcoces edere cogantur, veluti in pyris, quæ antea in arbores proceras crescere solebant, pumiliones factæ quæ citissime cultoribus poma reddant, ita porrigant; eleganter propterea Virgilius dixit se assiduitate cultura, coegisse, ut quamvis avido parerent arva colono. Tantura pollet omnibus in rebus consuetudo. Galeus in comment. Aph. 50. prima sectionis mentionem habet sui libri de consuetudinibus, sed hic liber est inter ea quæ desiderantur. Legendus Gaspar A Reyes qu. 93. Camp. Elys. qui rara exempla de vi consuetudinis refert. Recte igitur Nobilissimus Scriptor a vi consuetudinis opus suum exorsus est ad Vitam sobriam inchoandam & assequendam.

Ut ego veniam ad id, de quo statui tractare. Dico crapulam esse rem perniciosam, quia vitam sobriam exstinxit, & plurimum sibi subjecit. Et quamvis omnes norint crapulam procedere e vitio gulæ, & vitam sobriam a virtute temperatiæ, nihilominus crapula habetur res liberalis & honorabilis, vita sobria res fordida, & contemptu digna. Hoc totum procedit ex vi consuetudinis, quam sensus & appetitus sensualis introduxerunt, qui ita inescarunt; & inebriarunt homines, ut relicta bona via, se converterint ad sectandam pravam, quæ illos latenter conducit ad peregrinas, & lethiferas infirmitates, & præmaturam senectutem, cum priusquam quadragesimum ætatis annum attingant, pene fiant decrepiti. Oppositum, vita sobria; priusquam esset hinc abacta, præstabat, conservando homines in prospera valetudine, etiam anno ætatis octuagesimo.

O mi-

O miseram, & infelicem Italiam! non advertis crapulam quotannis tibi plures eripere personas, quam posset e medio tollere, vel tempus gravissimæ pestis, vel multi armorum conflictus? Quid dicam de tuis convivis vere inhonestis, quæ jam passim in usu, quæ adeo sunt grandia, & intolerabilia, ut mensæ satis capaces fieri nequeant, propter infinitam ciborum multitudinem, qui imponuntur, ita ut opus sit lances alias aliis in cumulum imponere? Quis posset vivere in tantis excessibus, & vitæ humanæ insectis venenis? Per amorem Dei ponatur in istis modus, quia certus sum Majestati Divinæ ea maxime displicere. Abigatur ista nova mors, illa nostris majoribus inaudita pestis, ne tanta damna animis corporibusque inferat. Sic ut publica auctoritate sunt provisiones annonæ salubris, ita & in usu moderatio præscribatur, quæ valetudini civium sit consentanea. Nec desunt crapulæ exterminandæ etiam privata remedia, quibus quilibet apud se uti poterit; nimirum si vivat secundum naturæ simplicitatem, quæ paucis est contenta, teneatque medium sanctæ temperantiæ ex rationis præscripto, & assuecat non comedere amplius, quam vitæ necessitas postulet, certo sibi persuadens, illud amplius infirmitatem esse, & mortem. Cogitet voluptatem palati momentaneam, sed noxam quam infert corpori, & molestiam diuturnam, eamque tandem ipsum corpus una cum anima perimere. Vidi ego multos ex meis amicis præstantissimi ingenii, & nobilis naturæ, florenti ætate abreptos ista peste intemperantiæ, qui si viverent, essent & Mundo ornamento, & multis mortalibus solatio. Itaque ut tantis damnis occurrat impotenter, statui hoc brevi discursu præfacere, intemperantiæ esse abusum, qui facile possit tolli, vita sobria in ejus locum introducta. Quod eo libentius faciam, quod multi juvenes ingenio præstantes me ad hoc obstrinxerunt.

ANNOTATIONES.

Crapula vitium, quod semper damnabitur, & semper retinebitur, non abs re positi similis, imo vere ipsa pestilentia trucescens ab operis auctore dicitur, ut pote quæ latius vegetatur, & magnam hominum partem ad interitum deducit. Quod vero magis dolendum non in vulgares homines, sed in Nobiles Viros divitiarum suam exercet voluptuosa hæc pestis; neque enim in rusticana gentis mapalia, neque artificum tabernas, sed in magnificas ades Regumque turres pedem immittit. Crapula populariter quidem magna intemperantia in victu, tam in esculentis, quam potulentis rebus audit, proprie tamen accipitur pro ebrietate ex vino, ut patet ex aphorismo 5. 5. sect. ubi Hippocrates scripsit, quod qui repente ebrii obmutescunt convulsi moriuntur nisi febre corripiantur, aut ubi ad horam deveniant; quæ salvantur crapula, vomem recaperant, quæ de re legendus Galenus in commento; hinc Medici medicamenta a crapula excogitarunt, quæ ut ex Joanne Corraeo in definitionibus Medicis, ea sunt quæ ebrietate fieri vetant, vel jam factam discutiant, & alia nomine amethysta appellantur; inter amethysta, quæ ebrietatem arceant, vel jam factam discutiant, laudatus Corraeus recenset adinthii potum ante cibum, item mirthi flores, myrrhæ, & ruta, tritorum ex aqua, post epulas vero brassicam, lactucam, fluiti etiam floris amethysti herba odor, corona e croco, vel ex ramulis ajugæ, & multa, quæ vapores excitant ac dissipant, hoc idem præstare gommam amethystam, & temulentia adversari ajunt. Curiosum est quod refert Plutarchus Questionum Convivialium Lib. 1. c. 6. de Medico quodam, qui apud Drusum Tiberii Cesaris filium omnes lacepsbat poculis, ac ne tentaretur crapula, quinque vel senas amygdalas amaras præsumebat.

bat, verum detectus, cum prohiberetur, & observaretur, ne tantulum quidem vino resistebat. Et mulier Schrod. & Morellam de comp. medic. p. 313. pillulas aleopban-
ginas commendat ad preservandam ab ebrietate ubi necesse est, ut bene potemus, ut ipse ait, quod forsitan prestabunt ob insignem amarorem, quem habent; non male autem doctissimus Scriptor post laudatas pillulas subdidit, ubi necesse est ut bene potemus, cum enim quis ad symposium invitatus accesserit, symposii legibus se adstringit, ac illi necesse est liberalius, quam ut solet potare, animum exhilarando; sobrietas enim in conviviis semper suspecta esse consuevit; cum enim liberi Paris sacra celebrantibus mos sit, quæ opera sunt recludere, & libere loqui, qui circumspicere potant, nec mero se probant, cæteris odio esse solent; hinc Adagium illud manavit, Odi memorem compotorem, & dictum illud, aut bibat, aut abeat. Sic eleganter Martialis jo-
catus est in quendam nomine Procillum, hic enim cum apud Poetam cænasset, & ambo ad bibendum se invitassent, Mar-
tialis eam vocavit postridie ad cenam, solvi posse crediderim, faciem vitæ sen-
Procillus invitationis memor, Martialis dumque die sequenti cænaturus adiit, ait ille jocando, vulgari dicto Odi memorem compotorem Procillum incenatum dimisit.
Hæsterna tibi nocte dixeramus.

Quincuncos pacto post decem peractos:

Ctenarts hodie Procille mecum.

Tu factam tibi rem statim putasti,

Et non sobria verba subnotasti.

Exemplo nimirum periculoso

Mors præcipua ebrietatis pericula.

Nam vera medicamenta, quæ acrapala vocant, id præstent quod pollicentur, mihi compositum non est; id unum tamen scio, quod etiam si ab ebrietate præservandi, si illam discutiendi vim habent, semper tamen noxia futura, ut quæ prohibeant, ne vinum epotum mala quæ intulit discat, nam ut dici solet, vinum eas quas facis dispositiones, sanat.

Cum enim viderint parentes suos etate florenti extinctos, & me in etate 81. annorum adeo sanum, & valentem, incessit illis desiderium eodem perveniendi, meque rogarunt, ut modum, quem ea in re tenui, aperirem. Itaque ut illorum honesto desiderio faciam satis, & simul alios multos, qui hoc expendere volent, juvem, declarabo causas, quæ me compulerunt intemperantiam deferere, & vitam sobriam capessere, narrando modum, quem ea in re secutus sum, & quodam bonus iste usus, in me sit operatus. Hunc clare cognoscetur, quam facile sit vitium intemperantiæ superare. Adjungam in fine, quantos fructus ex vita sobria capiamus.

ANNOTATIONES.

Recte quidem ac sapienter senectutem vitam meliorem partem appellat, cum in ea etate homines corporeis, illecebris immixtis exercere valeant. Seneca epistola 59. ait dubitari posse, an senectus sævitia sit, an liquidissimum, & purissimum quiddam, ego autem problema istud sic solvi posse crediderim, faciem vitæ senectutem in iis, qui Baccho, & Venere indulserint aliisque deliciis; purum autem, & sincerum esse quiddam, in iis qui in juventute, & virili etate fragilissimi vixerint. Philosophus quidam centesimum annum agens doluit, quod tunc temporis mori deberet, postquam didicisset quomodo esset vivendum. Corporis atque animi vires eodem tempore vigere non possunt; non enim efflorescit virtus animi, nisi vis corporis deflorescat, agebat Plato, ac Heracliti dictum erat, lux sicca, anima sapientissima. Senes etenim mole corporea minus pressiptiores sunt ad sublimiora contemplanda, hinc manavit illud, facta juvenum, consilia senum. Sic Agamemnon dicere solebat, quod si decem homines Nestori similes habuisset, se brevi Troja potiturum fuisse. Non desunt exempla Scriptorum, qui in ultimo senio egre-

gia scripta ediderint, uti Sophocles, qui adipem suum recitando Theatri plausum promeruit, & filiorum calumniam diluit; sic Cicero jam senex librum de senectute edidit. M. Varro quoque de re rustica scripsit 80. annum agens. Octavius Ferrarius olim in Patavino Lyceo eloquentia Professor jam septuagenarius opera varia conscripsit; atque elegantissimam orationem de bono senectutis habuit. Recte igitur nobilissimus Scriptor nosse senectutem potiore fructum humanæ vitæ dixit; homo enim cupiditatibus solutus, atque expertus quantum sit in rebus inane, ceterorum inter tempestates, & procellas instantium calamitates, tanquam in portu respicit. Talem vero senectam, quæ progressu ætatis cum vitæ sobrietate exactis successerit, verum & potiore vitæ humana fructum esse, rationes quoque Medicæ palam faciunt; etenim in hujusmodi ætate sanguinis & aliorum fluidorum in orbem motus placidus est & compositus, ubi in juventute turbulentus est, & inæqualis; bilis ferocia ab humore melancholico, qui in hac ætate prævalet compescitur, unde est quod melancholici dicantur ingenioli: totius enim corporis temperamentum ad siccitatem vergit, sicque anima rationalis, ab humorum mole minus pressa, ad operationes suas obundas promptior est.

Dico ergo, infirmitates, quæ non solum initia in me dederant, sed etiam magnos progressus fecerant, causam mihi præbuisse relinquendæ intemperantiæ, cui multum eram addictus. Per hæc enim, & pravitate mei temperamenti (cum stomachus mihi esset frigidissimus, & humidissimus) incideram in varios morbos, nempe in dolorem stomachi, & sæpe lateris, initiaque podagræ, cum una febricula fere continua, & siti perpetua. Ex hac pessima dispositione non aliud mihi restabat expectandum, quam ut post multas vitæ molestias, ac dolores finem acciperem per mortem: cum tamen vita mea tantum per naturam adhuc abesset a termino, quantum per intemperan-

tiam, ei erat propinquæ. Cum igitur hîc modis affectus essem, ab anno trigésimo quinto usque ad quadragesimum ætatis meæ, adhibitis, & tentatis omnibus remediis absque fructu, dixerunt Medici, unam adhuc meis malis superesse medicinam, si velim ea constanter uti, & patienter continuare, nempe vitam sobriam, & ordinatam, hanc habere maximam vim ad sanitatem recuperandam, & conservandam, sicut ei contraria maximam vim habet, ad eam labefactandam, & extinguendam; ut ego jam experientia didiceram. Illa enim homines prævæ complexionis, & ætate decrepitos conservat sanos, hæc etiam ætate florentes, & perfectissime complexionis prosternit, & longissimo tempore in morbis detinet. Quod etiam ipsa ratio convincit. Nam contrariæ causæ, contrarias habent operationes & effectus: vitia naturæ sæpe arte emendari, terrasque steriles & malignas mangonio agriculturæ reddi fertiles, & fructíferas. Addebant, nisi tali remedio tunc uteretur, intra paucos menses me eo redactum iri, ut amplius juvari nequeam, & postea intra paucos alios moriturum. Auditis his rationibus, cum abhorrerem a morte adeo præmatura; & premerer assidue morborum doloribus, persuasus fui, ex temperantia, & intemperantia necessario supradictos contrarios effectus nasci debere, & spe bona vitandæ mortis, & emergendi e doloribus animatus, statui me dedere vitæ ordinatæ.

Itaque accepto ab illis modo, quem deberem tenere, intellexi me non posse comedere, aut bibere nisi e cibis, & vino, quæ vocantur infirmorum, idque in modica quantitate. Idem mihi antea mandarant, sed ego tunc temporis, cum modo neo vivere vellem, & tales cibos fastidirem, non acquiescebam, sed volvebar cibis palato gratis, & cum sentirem internos ardores, bibebam vina gustui amica, idque magna copia, nec tamen ea de re quidquam Medicis dicebam, ut passim moris est infir-

morum. Sed postquam statui sectari temperantiam, & rationis ductum, & videre non esse rem difficilem, sed propriam, & debitum hominis officium, ita me addixi huic vivendi rationi, ut nunquam a recto tramite defflesterem. Quod cum facerem, paucos intra dies cœpi cognoscere, tali modo me plurimum juvari, cumque continuando, intra spatium temporis minus anno (& si videri queat alicui incredibile) fui ab omnibus meis infirmitatibus prorsus immunis, & liber.

ANNOTATIONES.

Ingrua sane confessione, ut solent magni Viri, nobilissimus Scriptor errores suos, & difficultatem exponit, in deliberatione transitis a vita laeta, & opipara ad frugalem, & sobriam, non secus ac olim D. Augullinus, in Libro suarum Confessionum animi anxietatem, quam passus est, ab erroribus mentis, quibus involutum se agnoscebat, ad veram Religionem transferendo. Medicorum itaque consiliis, qui Cornelio suadebant nullam aliam spem a morte evadendi superesse, nisi totum sobrietati; ac continentia se dederet, auscultans, paucorum dierum spatio expertus est, quantâ vis esset in vitus moderamine, at minus anni decursu, se cum sanitate in gratiam rediisse cognoverit; ubi enim antea stomachi inbecillitate, renum passione, lenta febre, & podagra laboraret, integer, sanus factus est. Quid possit in arthriticis fluxionibus parcitas ciborum, & a vino abstinencia multa apud Scriptores prostant exempla; unum sufficiat referre quod legitur apud Galsp. A Reies in Campo Elyseo lucundarum questionum quæst. 87. & Drexellium in Gymnasio patientia; exemplum est Francisci Pechii Viri illustris, qui 19. annorum spatio solo pane & aquæ potu ab arthritide a qua male plectebatur liberatus est. Miserranda quidem, sed curiosa, & scite digna est hujusmodi historia, quæ apud laudatos Auctores fuisse describitur,

Vir iste nobilis Italus quinquagenarius, dum iter ageret, a Marchione quodam, cui magno odio erat, per insidias captus est, & in carcerem sædum & putidum detrusus est, custodia & cura servo commissa, ea lege, ut singulis diebus, nil aliud captivo suppeditaret, quàm frustulum panis, & aquæ pauxillula, in hunc finem ut non moreretur, sed solam, ut se quotidie mori persciteret, hoc victu in eo carcere detentus est, usque ad 19. annos, quo tempore Arce illa a Gallis capta, repertus est Vir ille in eo carcere inclusus, promissa barba ad patius, laceris vestibus, at larvæ potius, quàm hominis speciem referret; eductus itaque tanquam a sepulchro & libertati est restitutus, sed sanus, & a podagra omnino immunis, ad patriam rediit, ubi omnibus, qui illum viderant, magnæ admirationi fuit, dum illum spectarent gladio accipitum, ab arthritide integrum & sanum, cum antea vix baculo posset incedere. Tam grande beneficium a vitus sobrietate, licet constat, retulit Franciscus Pechius. Rationibus ergo, & exemplis satis patet quanta commendatione digna sit vita sobria, quare mirari subest, quomodo Spero Speronius Auctori nostro Epistolam scripserit, in qua variis argumentis, ingratissimum tamen, vitum hanc sobriam improbare contendit.

Sanus effectus cœpi considerare vim temperantiæ; & ita mecum reputare: si temperantia tantas habuit vires, ut tanta mea mala profligaret, & sanitatem adduceret; multo magis vim habebit, ut mihi sanitatem conseruet, & pravam meam complexionem juvet, & debilem stomachum corroboret. Quapropter diligentissime cœpi investigare, qui cibi proposito meo congruerent, qui adverterentur, & statui experiri, si illi qui gustui placeant, mihi commodum an noxam adferrent; & an proverbium illud, quo homines gulæ dediti, te tueri solent, Quod sapit, nutrit, & juvat, sit veritati consentaneum. Hoc cum facerem

rem deprehendi esse falsum: nam vina fortia, & frigidissima optime mihi sapiebant; similiter Melones, & alii fructus, lactuca cruda, pisces, caro porcina, tortulae, legumina, cibi ex pasta farinae, & similes; tamen ex his omnibus nocumentum sentiebam. Itaque experientia fretus, ciborum illa genera, & vina fortia, & potionem frigidam reliqui, assumpto vino, quod stomacho meo esset commodum, eaque mensura, quæ facile posset concoqui, idem feci in cibis quod ad qualitatem, & quantitatem attinet; simul ita assuescens, ut nunquam appetitu cibi potiusve satur a mensa discederem, sed possem amplius comedere & bibere: factus ea in re dictum commune, *se non satiari cibis; studium esse sanitatis.*

Hac ratione, submota intemperantia, me addixi vitæ sobriæ, & regulatæ, quæ primo in me operata est id quod dixi, nimirum, ut intervallo minore quam annus anni liberatus fuero omnibus malis, quæ tanto tempore me obsederant, & reddita erant quasi incurabilia; deinde ut imposte- rum non amplius quotannis in morbum inciderem, sicut antea solitus eram, cum sensibus, & appetitui obscurandem. Ab eo itaque tempore liberatus fui, & sanissimus effectus, idque mihi in hanc horam continuavit, eo quod a suscepta sobriæ vitæ ratione nunquam discederim, quæ suavi admirabili efficit, ut cibus & potus congrua mensura assumptus, vim suam corpori relinquat, & superflua sine difficultate exeant, nullo pravo humore in corpore generato.

Cum hac dicta, ab aliis quibusdam nocumentis mihi cavi, nimirum a nimio calore, frigore, fatigatione, vigilis, & ab excessu in opere venereos; itemque ab habitatione noxii aeris, a ventis, & solis ardore. Etsi enim in mensura cibi & potus, ratio valetudinis potissimum consistat; tamen illa quoque, quæ jam commemorata, suam vim habent.

ANNOTATIONES.

*A*SSERTIONI Scriptoris nostri, quæ dictum illud falsis vulgatum, quod sapit, nutrit, falsum esse pronunciat, non tam facile assentiri possum, siquidem etiam si aliquando id quod gustui pergratum est, stomacho noxium deprehendatur, & pro alimonia potius pravos humores suggerat, id probabilis acceptam referri posse crediderim intemperantia, dum perdifficile est, ut in re suavi, & jucunda, temperantia modus servetur, neque solum in ciborum genere; sed multis aliis in rebus voluptuosis, ut in aphrodisiaco negotio, quod si ratum sit, corpus excitat, si frequens dissolvit, ut ait Celsus; non frustra eadem lingua, & palato tam exquisitum sensum natura in- didit, ut mediante gustu non solum homines, sed bruta quoque dignoscerent quæ salutaria, quæ noxia. Plantarum virtutes proprias, gustu, & odore dignosci posse, passim tradidit Galenus in Libris de Sim- pl. Med. facultatibus. Curiosum est quod observatur in bobus, equis, aliisque ani- malibus, nam si illorum ori offeratur her- bae fasciculus, in quo aliqua sit planta ip- sis ingrata, solo odoratu eam cognoscunt, atque adversantur. Sic passim videmus, quod si naribus graveolentia offerantur, seu quidam aromata, aut acre gustetur, illico stomachus noxam sentit, & inversionem de- monstrat, in veris fibris ad anasem asquez hæc tamen intelligenda velim de corpori- bus sanis; in aegris enim res jucunda & suavior in fastidio sunt, & deteriora appetuntur, depravatis nempe fermentis partium, & ventriculi; modus itaque ser- vandus in iis, quæ gustui blandiuntur, non ibi tamen inficias, quin quædam sint, quæ sensus gustum pelliciant, & parum vel nihil nutrant, ac interdum graviter lædant, qualia sunt fungi, venenæ volu- ptuosus, ut illos vocat Plinius, quæ inter- gras interdum familias, & tota convivia sanestarent, ut plurimum tamen in huma- nis corporibus: quæ palato sapient luben-

ter excipit stomachus, & ex iis benefici-
cium, atque solamen experitur, ut exem-
pli gratia per astatem acida, quæ acide
appetantur, acidum ventriculi, ex bilis
prædominio depressum exaltant, per hye-
mem dulcia aromatica, vina meraca idem
f. timentum malto acore saturatum con-
temperant, & ad dulcedinem quandam
deducunt.

Non solum autem iis qui sanitati, &
longævitati student, necesse esse a ciborum
quantitate, & qualitate temperantiam, sed
a multis aliis cavendum esse, veluti nimio
exercitio, ab insalubrium locorum habita-
tione, a ventis, & insolatu, a quibus cavere
homini libero non admodum difficile esse
scribit Auctor noster. Multum autem refert
in quo loco quis vitæ majorem partem tra-
ducat; Bæotia olim male audiebat, Croton
vere bene, unde manavit Adagium Crotone
salubrior; ubi enim aer purus est, homines
longævi sunt, aer siquidē non solum in cu-
te, sed intus nostra viscera perlustrat, quare
Hippocrates in Libro de Flatibus aerem
auctorem, & dominum appellabat eorum
quæ in nostris corporibus accidunt. Exer-
citiū contrarias habet vires, modicam
implēt, immodicum extenuat, quod idem
de fritione scripsit Celsus. Ventus nihil
aliud est, quam aeris oceani tempestas, un-
de fieri nequit, quin tota humoralis massa
susque deque agitetur; insolatio vero æsti-
vo tempore præsertim capiti, ac universo
corpori valde noxia est. Observatione di-
gnum quod scripsit Hippocrates, Æstate
lente ambulandum, præter quam ad So-
lem, in promptu autem est ratio, quia mo-
to ac diverburato aere, solares sagittæ mi-
nus feriunt.

Servavi me quoque quantum potui
immunem ab odio, & melancholia, aliisque
animi perturbationibus, quæ magnam in
corpora nostra vim obtinent, Non tamen
ita potui me ab omnibus istis servare libe-
rum, quin subinde in quædam inciderem,
sed ea res mihi ad hoc adminiculo fuit, ut
cognoscerem per experientiam, illa non

magnam vim habere, nec magna posse
damna inferre in corpora, quæ moderatio-
ne cibi, & potus bene sunt disposita, ita ut
vere possim dicere, eos, qui in duobus istis
quæ per os intrant, congruam mensuram
servaverint, ab aliis excessibus parum no-
cumenti passuros. Confirmat id Galenus
cum ait, omnes alios excessus v. g. solis
ardorem, frigora, ventos, labores, parum
ei nocuisse, eo quod in duobus illis, quæ
per os intrant, nimirum in cibo, & potu
debitam moderationem servaret, ac proin-
de ab illis incommodis nunquam ægro-
tasse, nisi per unum diem, Id ita se habere,
per experientiam cognovi, sicut testari pos-
sunt multi qui me noverunt. Sæpe enim
passus frigora, calores, & alia hujusmodi
corporis incommoda, sæpe animi non mo-
dicas vexationes: sed parum hæc mihi no-
cuerunt, cum tamen alii, qui temperate
non vivebant, nocuerint plurimum. Cum
enim frater meus, & alii quidam de mea
familia viderent, motam mihi a viris po-
tentibus litem maximi momeni, & mo-
tuerent ne causa caderem, correpti sunt
humore melancholico, qui in corporibus
vitæ inordinatæ solet abundare, qui mali-
ginitate contracta, ita increvit, ut eis mor-
tem præmaturam attulerit. Ego vero cui
res maxime cordi esse debebat, nihil passus
sum incommodi, eo quod talis humor, in
me non esset superfluous, quin imo ut mihi
ipse animum adderem, conabar credere,
divina providentia hanc litem mihi excita-
tam, ut cognoscerem, quantam vim sobria
vita in corporibus animisque nostris ha-
beat, ac tandem me fore victorem, sicut
paulo post evenit. Nam in fine victoriam
reuli magno meo honore, & fructu rei fa-
miliaris. Unde percepi maximum gaudium,
quod tamen corpori nocumentum inferre
non potuit. Ex quibus perspicuum est, ne-
que melancholiam, neque alium animi af-
fectum nocere posse corporibus vitæ tem-
peratæ.

AN-

ANNOTATIONES.

Quid possint in humanis corporibus animi pathemata, qualia sunt amor, odium, timor, ira, spes, improvisum gaudium, & alia hujusmodi, vel ex hoc intelligi potest, quod in vultu hominum se prodant, & proprios in promptu habeant colores; qua de re legendus Cbamibrens in Libro de Passio-
num characteribus. Exstant apud Scriptores in hanc rem memoranda historia eorum, qui ex nimio ira impetu, timore, improvviso gaudio, repentina morte obiere. Inter Philosophos veteres inventi sunt, qui apathiam sibi procurarent, veluti Stoici, atque animum ita firmare solebant, ut nihil quae ex fortuitis casibus eveniunt, illorum pacem interturbare possent, unde Anacharsis, cum in mortuario tunderetur, tunsori suo dixit, corpus nō animū tundis. Epicurei, qui voluptatum cupidissimi, indolentia studebant, quotiescumque dolore aliquo afficerentur, ut refert Cicero de Finibus Bonorum, hoc unicum habebant solamen, dicendo dolor si magnus, brevis, si longus, levis. Non immerito damna-
bat Seneca Democritum omnia irriden-
tem, & Eracritam, humanas miseras de-
flentem; alienis malis torqueri aeterna mi-
seria est, aliorum mala ridere; inhumanitas
est, utraque igitur extrema evitanda, medio-
citas autem laudanda, neque solū in aliis,
sed in seipso quaeque, ubi quis infortunio
aliquo, vel animo, vel corpore afficitur; re-
ste propterea idem Seneca de Consolatione
ad Polybium protulit, nam & mala sua
non sentire, non est hominis, & non ferre
non est Viri. Modicam igitur habendum
in animi passionibus regendis, ne sanitati
officiant, seu quam minime laedant; recte
propterea scribit Auctor noster, iis qui sa-
briam vitam agant, non tam graves noxas
inferre animi pathemata, uti in iis qui
inter delicias & mensas opiparas vitam
traducunt, uti in se ipso expertus est lauda-
tus Scriptor noster, licet non levi vexa-
tione ob lites familiae suae intentatas

passus fuisset, eidem fato non succubuit,
ac illius Frater, qui animi morere con-
fectus interiiit, quale beneficium soli vitae
sobrietati acceptum refert.

Amplius dico etiam contusiones & lap-
sus, qui aliis periculum mortis adferre so-
lent & gravissime afficere, non posse nisi
modicum nocumentum. & modicum dolo-
rem talibus corporibus adferre. Hoc ita
esse, experientia probavi, cum essem se-
ptuagenarius. Cum enim rheda celeriter
procederem, accidit eam everti, & sic ever-
sam per aliquod spatium impetu equorum
raptari. Hinc graviter mihi laesum caput
& corpus universum, & insuper alterum
brachium, & altera tibia suis juncturis di-
vulsa. Domum relatus, cum a Medicis
viderer adeo male mulctatus, concluderunt
me intra triduum esse moriturum. Nihil
minus posse in omnem eventum ad-
hiberi duo remedia; sectionem venae, & me-
dicamentum evacuant; ut humorum af-
fluxus, & inflammatio, & febris (quae cer-
tissime mox putabatur secutura) impedia-
tur. Ego contra, cum scirem vitam meam
ordinatam tot annis continuatam, humo-
res corporis mei ita temperasse, & dispen-
sasse, ut non possent multum conturbari,
aut confluxum gravem efficere, reculavi
utrumque remedium & solum jussi ut ti-
biam & brachium suis juncturis restitue-
rent, & singulas partes congruis oleis un-
gerent: sicque absque alio remedio conva-
lui, nullo alio incommodo, nulla altera-
tione affectus, quae Medicis instar miraculi
visa. Unde concludo, eos qui vitam tem-
peratam colunt, parum mali ab aliis in-
commodis sensuros.

ANNOTATIONES.

Egregium porro documentum ad Medi-
cam Praxim suggerit casus, quem Scri-
ptor noster sibi accidisse refert, dum enim
curru veheretur, raptus in fugam equis,
& curru revoluta, annum agens 70. gra-
ves capitis percussiones, & luxationem
brachio, & uno crurum passus est, quam ob
cau-

causâ phlebotomiam a Medicis imperatam sibi noluit administrari, ac perfecte convaleuit. Hoc in re non leviter interdum a Medicis peccatur; nam in vulneribus, in casu ab alto, luxationibus, ossium fracturis, indiscriminatim venam secari jubent, ita ut piaculum videatur, si tale remedium omisum fuerit; siquidem si tempestive luxatum os fuerit repositum, & convenientes ligaturæ factæ fuerint, & Patiens sanus sit, ac ad temperantiæ leges degere solitus, a prudenti Medico omitti potest venæ sectio; Recte propterea sibi consulat Nobilis Scriptor, rejecta sanguinis missione, qui jam satis norat in suo corpore non adesse nec plethoriam, neque cacochimiam, ob prægressam vitæ sobrietatem, quæ in hujusmodi casibus utramque paginam absolvit. Multum autem refert, num qui ab aliquo externo casu leditur, uti ex vulnere, casu ab alto, articulorum luxationibus & hujusmodi accidentibus sit perfecte sanus, sive pravis humoribus scateat, fit enim persæpe, ut ex parvo vulnere, quis moriatur, alius ex magno convalescat, quod non nisi referendum ad malum apparatus latentem in primo casu, & in secundo ad bonâ humorum constitutionem. Aureus locus est Hippocratis in 5. Epidemiorum. Pulchra Nerei filia, a muliercula amica ludente, lata manu percussa est in sinu, & tunc quidem vertigine capta est, & sine spiritui erat, & cum domum venisset, statim febris ardens corripiebat, & caput dolebat, & rubor circa faciem erat, nova mortua est; legendus Vallesius in commento. De iis, qui ex levi vulnere seu contusione moriuntur. Hippocrates hæc scripsit verba in Libro de Cap. Vuln. His mors non contingit secundum justitiam, etiam si contingat, hoc est, non ratione vulneris, sed pravi apparatus pereunt, neque tanquam homicidæ culpandi sunt; qui tale vulnus inflixerint. Consulendus hac in re Paulus Zacchias in quæst. Medico-Legal.

Sed & hoc quoque per experientiam

cognovi, ordinatæ vitæ regulam diu observatam, non sine gravissimo incommodo violari. Quatuor jam anni sunt (accidit enim cum septuaginta octo essem annorum) cum Medicorum consilio, & meorum importunitate assidua inductus sum, ut aliquid mensuræ consuetæ adjicerem. Varias rationes adferebant: senilem ætatem non posse tam modico cibo & potu sustentari; neque solum dandam operam, ut natura utcumque sustentetur, sed etiam robur & vigorem habeat, idque nisi per cibum, & potum fieri posse. Ego contra, naturam paucis esse contentam, me tot annis modica illa mensura sanum perseverasse: hanc consuetudinem mihi versam in naturam: rationi consonum esse, ut crescentibus annis & viribus sensim decrescentibus, cibi potusque mensura minuatur potius, quam augeatur; ut patiens sit proportionatum agentis: stomachi vim sensim fieri imbecilliorē. Hu pertinerē duo proverbia apud Italos usitata. Alterum *Qui multum vult comedere, comedat parum*: nimirum quia parum comedendo protrahit vitam. Alterum, *plus plus juvat cibis, qui superest comedenti, quam qui ab illo comestus*. Ubi insinuat nocuum immoderati cibi assumpti majus esse, quam sit commodum ex moderato. Verum hæc omnia, illis assidue urgentibus, me tueri non poterant.

ANNOTATIONES.

Exactam victus rationem in statu morbo religioso observandam, ego quidem existimo, ac præsertim in acutis, ut ex paucarum unciarum adjectione, vel detractione, ingentia mala suscipi possint; in statu quoque neutro, cum quis est inter morbum, & sanitatem, veluti in æquilibrio, facile est ut ex liberiori victu, sublato æquilibrio, decidat in morbum. In statu sanitatis, tam rigidas leges servandas, durum, & asperum videtur, nec ad Reipublicæ bonum satis conveniens; detur hoc

is,

His, qui senium attigerint, jam emeritis, & rude donatis, postquam ad publicum bonū vitā meliorem exegerint. at juvenes & Vires præsertim nobiles, cōmoda sanitæ gaudentes, tam arctis vivendi legibus adstringere velle, æquum non est. Quomodo enim quis militia operam dare poterit, seu in legationibus longa itinera capeßere, quomodo in Patria variis fungî muneribus, quomodo Medicus quotidianæ agrorum visitationi addictus, quomodo Juri Peritus, qui professionem, cui se addixit exsecratur, ad galli cantum, consultor ubi ostia pulsat, tam ordinate, & ad libellam cibos captare poterunt, ut vires reficiant? recte igitur monuit Celsus, Qui sanus & suæ spontis est, nullis se debet obligare legibus; largiamur itaque e morbo evalescentibus, eoque magis iis, qui ex acuto morbo decumbunt, hujusmodi cautionibus exhibendum cibum, ac tempestive in pondere, numero, & mensura, ut dici solet, non ita vero in sanis corporibus. Elegans historia exstat in hanc rem notatu digna, 3. in primo Epid. Filia Philonis intempestive cœnavit, mortua est. Notatu dignum est, quod in curatione vulnerum observant cibum, qui cum accedunt ad vulneris curationem, ex largiori copia puris manantis ex vulnere, facile divinant, vulneratum a præscripta victus ratione aberrasse.

Itaque ne viderer obstinator, & ut amicis gratificarer, cessi tandem, & permisi mensuram cibi augeri, sed duabus dumtaxat unciiis. Cum enim antea mensura cibi diurni totius; nimirum panis, vitelli ovi, carnis & ferculi, esset unciarum duodecim exacte pensata, auxi adjectis duabus unciiis ad quatuordecim; mensuram potus, quæ unciarum erat quatordecim auxi ad sexdecim, duabus similiter unciiis adjectis. Hoc augmentum post decem dies, ita in me cœpit operari, ut ex læto & alacri factus sim melancholicus, & cholericus; adeo ut omnia mihi es-

Tera, II.

sens molesti, nec scirem quid dicerem, aut facerem. Duodecimo die invasit me dolor lateris, qui 22. horas duravit, deinde supervenit febris gravissima, quæ 35. dies & totidem noctes continuavit: etsi post quintum decimum diem semper minor evaserit. Accedebat, quod interea temporis, non possem capere somnum, vel ad unius horæ quadrantem, unde omnes judicabant me moriturum. Nihilominus (Dei gratia) me curavi sola regula illa vivendi, etsi jam essem annorum 78. & hyems esset, auraque frigidissima, & corpus extrema macie confectum. Mihi que certum est, nihil aliud post Deum me a morte liberasse, quam exactam illam vitæ regulam tot annis a me continuatam, quo tempore universo nihil mali sentî, nisi subinde aliquam indispositionem unius aut alterius diei. Tot enim annorum temperantia, consumptis pravis humoribus, non permiserat alios malignos subnasci, neque probos corrumpi, aut malignam qualitatem contrahere, sicut in senum corporibus, qui absque hujusmodi regula vivunt, evenire solet. Nulla in humoribus corporis mei senilis malignitas, quæ mortales occidere solet. Nova autem illa ex nova inordinatione, de qua dixi, introducta, vim non habuit (etsi malum esset gravissimum) ad me occidendum.

Ex his clare perspicui potest, quanta sit vis recti ordinis, & inordinationis, temperantiæ inquam & intemperantiæ: quarum illa tot annos me sanum præstitit, hæc etsi exiguus fuerit excessus, paucis diebus ita prostravit. Si mundus ordine constat, si vita nostra corporalis pendet ab harmonia & proportionē humorum, ac elementorum, mirum non est, si ordine certa regula debeat conservari, & inordinatione lædi, ac destrui. Ordo disciplinas reddit faciliores, exercitum efficit victorem; regna, civitates, & familias in pace retinet, & confirmat. Unde concludo, vitam ordinatam esse certissimam rationem.

D d

tio-

tionem, & fundamentum vitæ sanæ, & longævæ, ac veram, & solam medicinam morborum plurimorum. Neque id quispam negare potest, qui rem attentius inspexerit. Hinc Medicus cum infirmum visitat hanc ei primum medicinam præscribit, ut certa mensura cibum potumque sumat, eandem commendat jam curato, si sanitatem retinere desiderat. Neque dubitandum est, quin a morbis imposterum liber foret, si talem vitæ rationem teneret: quia omnes illas morborum causas refecaret & ita nec Medicis, nec medicamentis ei opus foret.

ANNOTATIONES.

Recte quidem ratiocinatur laudatissimus Scriptor, quod sicuti ordine, & iusto victus regimine relicto, sanitas pessum it, ita eodem restituto, salus pristina recuperetur, ut per eandem viam sit retrocedendum, unde quis aberrarat. Temperamentum nostri corporis nil aliud esse, quam humorum, licet variæ naturæ, consonantiam & moderationem, satis liquet, imo animam hominis nil aliud esse, quam harmoniâ veluti quandâ, opinio fuit Galeni. Sanitatem concordiam esse animæ cum corpore scripsit Plato, ita ut inter hæc duo adsit proportio quadam, nam si animus nimis excellens sit & vivax in corpore tenui, illud concutiat, & languoribus impleat, si vero corporis vires animum superent, istum obruant, ac turpentem reddant. De admiranda, & harmonica proportionem partium humani corporis, ut etiam in iis partibus, quæ pudenda dicuntur, atque ideo velantur, non minus sit decoris, quam utilitatis, multa scitu digna habentur apud Laetantium Firmianum, Cassiodorum. Quidnam autem erat illud, quod tantopere admirabantur Sculptores in statua illa Polycleiti, quæ Canon, & Regula vocata est, quam partium humani corporis harmonia quadam, & commensuratio? Longe vero

majorum esse pulchritudinem partium internarum, scripsit Divus Augustinus de Civitate Dei Libro 22. Si numeri, quibus coaptatio, quæ harmonia græce dicitur, noti esse possent, in interioribus quoque visceribus, quæ nullum ostentant decus, ita delectaret pulchritudo rationis, ut omni formæ apparenti, quæ oculis placet, ipsius mentis, quæ oculis utitur, præferretur arbitrio; pulchritudinis autem tum externarum, tum internarum partium conservatrix unica est, nunquam satis laudanda sobrietas.

Imo si animum ad ea quæ oportet, attendere velit, se ipse Medicum efficiet, & quidem perfectissimum. Nam revera homo non potest esse aliis perfectus Medicus, sed tantum sibi soli. Cujus rei hæc est ratio: Quivis enim diversis experientis potest cognoscere naturæ suæ conditionem, suasque occultas proprietates: qualis cibus, & potus, & quæ mensura naturæ congruat. Hæc tamen non ita possunt cognosci in aliis: quia opus longa experientia, & observatione exactissima, quam circa alios non facile habere possumus; præsertim cum major sit diversitas temperamentorum, quam vultuum. Quis credat, vinum vetus nocere meo stomacho, & novum juvare? me pipere minus incallescere, quam cinnamomo? Quis Medicorum has duas occultas proprietates mihi indicare potuisset, si ego longa experientia vix tandem, eas deprehendere potui? Itaque alter alteri non potest esse perfectus Medicus. Unde cum homo non habeat meliorem se ipso Medicum, nec melius medicamentum, quam sobriam vitam, perspicuum est hanc omnino amplectendam.

ANNOTATIONES.

Nullum adhuc repertum fuisse Medicum perfectum, nec spem esse, quod posthac reperiri possit, licet asserere. Hippocrates ipse in Ep. ad Demo. ingenue scripsit, se licet senem Medicinæ
fines

suam non attigisse. Galenus in 3. Methodi huius rei causam attigit, quæ alia non est, quam quod impossibile sit posse Medicum, cuiusque hominis naturam, & proprietates habere perspicere: ego enim si cuiusque privati naturam explorare ad unguem scirem, utique qualem fuisse Esculapium mente concipio: talem me esse putarem. Quotus enim quisque est, qui licet peritus, & præsertim ex iis, quos Poliatros vocant, continuæ Praxi addictos, qui possit agri cuiusque, interdum etiam antea non videri, naturam, & proprietates habere cognitas? Res propterea Celsus in Præf. agebat utiliore esse Medicum familiarem, quam extraneum. Ex hac naturarum diversitate non male inferit Operis Auctor, neminem perfectiorem esse Medicum aliorum, quam sui ipsius, ut qui longa experientia, & usu rerum cognoverit quid sibi prosit, quid noceat. Sic Tiberius Nero Tacito referente 6. Annalium eludere solebat Medicorum artes, & eos, qui post 30. annum non internoſcebant corpori suo utilia. Memorat porro particularem quædam in seipso idiosyncrasiam, nempe quod vinum vetus exacto anno sibi valde noxium esset, & recens perutile. Vilius itaque ratio rite instituta, tum in statu aegro, tum sano utramque paginam absolvet, Curatricis, & Præservatricis Medicinæ vices subeundo, neque alio remedio, quam exactissima vivendi norma usum fuisse crediderim Asclepiadem Prusensem ad corporis firmitudinem adeo integram usque ad extremum senium servandam, sponſione facti cum fortuna, ne Medicus crederetur, si unquam invalidus ullo modo fuisset ipse, ut ait Plinius Libro 7. Cap. 37. qui, ut idem Plinius Libro 36. totam veterem Medicinam turbavit, reſectis Medicamentis, nova instituta curandi ratione per cibi abstinentiam, alias vini, fricationes corporis, ambulationes, gestationes, & alia huiusmodi. Haec aliter Antiochus medicus, uti apud Galen. 5. De San. Tuem sobrietatis amantissimus longævitæ obtinuit, cum autem esset decrepitus, ad lampadem vitalem sustentandam, quæ continuam exigebat pabuli suffectionem, ter in die cibum capiebat, hora tertia, vel quarta panem sumebat cum melle attico cocto, hora sexta, vel septima lotus, mediocriter prandebat, primum iis sumptis, quæ alvum deſciunt, quæ posthac maxime piscibus, vel quos saxatiles vocant, vel qui in alto mari degunt, rursus in cœna a piscium esu sustinuit, sed boni succi aliquid, ac quod non facile putresceret capiebat. Cur autem contra veterum morem, liberalius pranderet, quam tanaxer Medicus ille, non apparet ratio, nisi forte ea sit, quam adfert lo: Lan-

gius Epist. Med. Libro primo Epist. 55. in qua postquam variis argumentis ostendit nostris etiam temporibus: largiorem esse debere canam, quam prandium, historiam hanc Antiochi Medici memorans, ait senectutem, & præsertim demorſam tanquam morbosum statum considerandam, ideoque contrario modo tractandam, quam in statu firmæ valetudinis.

Non tamen negaverim quin Medici sint necessarii, & magni pendendi, ad cognoscendos, & curandos morbos in quos sæpe incurrunt, qui vitam ordinatam non sectantur. Si enim amicus, qui te visitat in morbo & solum verbis solatur, & compatitur, rem tibi gratam præstat, quanto tibi carior debet esse Medicus qui instar amici te invilit, ut juvet, remedia adhibet, & salutem tibi promittit. Verum ut quis sanum se conservet, sentio deberi amplecti loco Medici vitam regulatam, quæ ut experientia constat, est medicina naturalis & nobis propria, quia etiam maligni temperamenti corpora conservat sana, & efficit, ut ad longum ævum etiam centum annorum & amplius vitam proferant, & tandem absque doloribus, & humorum perturbatione vitam finiant, ac per puram humoris radicalis consumptionem, instar lampadis exstinguantur. Multi putarunt id posse fieri auro potabili, & lapide philosophico (quem elixir vocant) a multis quæſito, & paucis invento, sed frustra sunt, si vita temperata absit.

ANNOTATIONES.

Seneca in Epistola 78. ad Lucillum summa gravem deſtillationem, qua laborabat, ad summam maciem deductus, memorans, magno solamini amicos sibi fuisse reſert. Multum mihi contulerunt ad bonam valetudinem amicis quorum adhortationibus, ac variis sermonibus allevabar; quidquid enim animum erexit, etiam corpori prodest. Ad sanitatem vero obtinendam, valde conſeret si Medicus, decumbentis sit amicus, & familiaris, nam ex eodem Seneca 4. Contr. Nihil magis ægris prodest, quam curari ab eo; a quibus volunt confidentia enim ægrorum plures sanari.

quam remedia. *Hac sorte tamen non fruuntur, nisi qui sui sunt juris, qui pro labitu possunt sibi Medicum deligere. Hinc apud Religiosos cetus, & praesertim apud moniales, quæ uni, vel alteri Medico sunt addictæ, persape audiuntur quarimonia, quod sibi non licent, pro genio Medicum habere curantem. Profecto nihil agro est perniciosius, quam si Medicus illi sit parum gratus, interdum etiam odiosus. Cum ergo tam variæ sint hominum temperaturæ, ac effectus, Medici sagacis, ac industrii erit, si ad genus, & mores aegrotantis se componat, ut agri effectum lucretur. Medicorum non pauci hoc pacto versutia magis, quam peritia, non modicam auctoritatem, & fortunam sibi conciliant. Doctissimus Gaspar a Reyes in suis quaestionibus, hanc habet satis curiosam, & elegantem: Quare Medici indocti, et rudes empirici, & pseudomedici, non raro vulgo magis placeant, quam docti, et sapientes.*

Verum homines sensuales, & intemperantes (quales plerique sunt, volentes suos appetitus satiare, & gulæ indulgere) et si videant ab intemperantia se male subinde tractari, nihilominus vitam sobriam refugiunt; quia inquirunt, *melius est obsequi appetitui, & decem annos minus vivere, quam naturam suam assidue frangere*, sed non considerant, quanti momenti sint homini decem anni vitæ, & sanæ vitæ in ætate matura, qua maxime perficitur & viget prudentia, & sapientia, & omne virtutum genus, quæ nisi in illa ætate perfectæ esse nequeunt. Et ut de cæteris taceam, nonne omnes pene eruditissimi libri quos habemus, a suis Auctoribus ætate matura, & illo decennio, quod illi præ gulæ suæ voluptate nihili æstimant, conscripti sunt?

Præterea dicunt isti sensuum servi, vitam ordinatam rem esse adeo difficilem, ut servari nequeat. Ad hoc respondeo. *Galenum* illam servasse, & loco optime medicinæ habuisse: *Platonem* quoque & *Isocratem*, & *Ciceronem*, aliosque plurimos veterum, & nostra ætate *Paulum Tertium*, & *Cardinalem Bembum*, qui idcirco tamdiu vixerunt, & e nostris *Ducibus Landum*, & *Donatum*, aliosque plu-

rimos inferioris conditionis, non solum in urbe, sed etiam in vicis, ac pagis. Itaque cum multi olim illam tenuerint, & modo adhuc teneant, non est res, quæ non a quolibet præstari queat: præsertim cum hic non sit opus multis, aut exquisitis rebus, sed tantum ut quis incipiat, & sensim adsuescat.

Nec obstat quod *Plato* dicat, eos qui in Republica versantur, non posse vitam ordinatam tenere, quia sæpe opus est calores & frigora, & ventos, & imbres, & nives ac varios labores perpeti, quæ non conveniunt vitæ ordinatæ. Respondeo enim huiusmodi incommoda, non esse magni momenti (ut supra ostensum est) si vitam sobriam agas in cibo & potu, quod facile est iis, qui in Republica versantur, & maxime conveniens, tum ut a morbis, qui functiones publicas impediunt, se præsentent immunes, tum ut mente in omnibus, quæ occurrunt, negotiis magis vigeant.

ANNOTATIONES.

*Nemo fere est, quodcumque vitæ genus elegerit, qui senectam animo non præsumat, eamque facilem, vegetam, operosam, qualem Hesiodum habuisse ferunt, non exoptet, at perpauci sunt, qui vitam, quæ ad huiusmodi senectam spectandum, velint capeffere; idcirco in qualibet civitate, non paucis spectantur senes, sed quales describit *Juvenalis* Satyra 10.3 at per pauci sunt, qui forti & valida senecta ad publicum bonum apta perfervantur: *Plato* præterea senes a Republicæ administratione removendos volebat, quia ut plurimum morbosus sint. Qui merent in castris ob varium vitæ genus, aliquando lautum sapius tamen inter famis ac sitis tolerantiam tractatum, per raro facilem senectam assequuntur, sic pariter qui in agris exercentur, & qui in urbibus, mechanicis artibus, & laboribus sunt addicti. Forsan soli, qui *Palladis* studiis se devoverint sortem hanc assequi possunt, si iustum vitæ regimen servare velint, ut tale senium possideant, in quo ad publicam utilitatem opera edant, doctiora, ingeniosiora ex quibus vitam posthurnam adipiscantur. *Hippocrates* jam senæ opus conscripsit aphorismorum, seu potius oraculorum, *Galeni*, quoque opera senilia,*

via, clariora sunt, Vallesius Filippi II. Hispaniarum Regis Archiater, in extremo senio librum composuit de Sacra Philosophia, Sanctiorius noster aureum opusculum de Medicina statica longævus consilavit, Harveius Angliæ Doctor, ad senectam vergens, divinum illud opusculum de moru sanguinis continuavit, atque edidit, & annum habens septuagesimum tertium libellum de generatione animalium conscripsit. In aliis quoque facultatibus idem evenisse erudito cuique satis constat. Secus autem evenit iis, qui cæco quodam impetu rapti opera juvenilia edere voluerint, peritæ enim sit, ut eos in maturiori ætate peniteant, ac tristes animi morsus sentiant, ubi interdum suos juveniles ausus revivunt, aut illorum subit recordatio, sic olim de suis Carmibus Ovidius:

Cum relego scripsisse pudet, quia plurima cerno,

Me quoque qui scripsi iudice, digni
lini.

Vita igitur sobria suo tempore ac loco suscepta fructus iucundissimos est senecti, sed præcipue illa, quæ videtur, & truda appellatur, quam senes non expectant literati homines mensurarum frugalium observare, qui enim inter viuarum lætæ, ac simul inter Bacchi, & Veneris delicias juveniam, & virilitatem traduxerint, postea vetris vitæ, senex veterinosus, colore mustellino, uti Comicus in *Eunuchs*, in præmortuo corpore, mortem potius, quam vitam producet.

Obijciunt aliqui, qui vitam agit regulatam, comedendo semper infirmorum cibos, & exigua quantitate, quid faciet in morbis? qualem dietam capisset, cum eam ætate paræ sumus?

R. spondeo primo: natura quæ hominem nititur conservare, quantum potest, nos docet quomodo in morbis debeamus, nos gubernare, nam subito tollit appetitum, ut non comedat nisi parum, ipsa enim parvo est contenta. Unde infirmus sive antea vitam regulatam tenuerit, sive non, cum infirmus est, non debet veti nisi cibus morbo congruentibus, idque multo minore mensura, quam cum esset sanus. Si enim priorem mensuram servare vellet, naturam, quæ jam morbo gravata est, ac debilitata, opprimeret.

Secundo respondeo & melius, cum qui vitam sobriam sectatur, non posse in morbo

bum incidere, imo raro, & exiguo tempore se sentiet indispositum, quia ratio illa vivendi sustulit mali causam. Causa sublata, tollitur quoque effectus, nempe morbus

ANNOTATIONES.

Nostros quoque temporibus non desunt qui frugalitatem, ac temperatam vitam degant, & facilem longævitatatem obtineant, cuius veritatis testes sunt, quidam Religiosi cæti, in quibus homines eodem sacco obducti nudipedes incedunt, & super stramenta angustis in cellis, vel furente Siro somnum captant, ex iis non paucos visere est, septuagenarios, octogenarios, fortis, & robustos, qui non nisi juvenis frequentibus ac percitati victus, licet non semper laudabilis, felicem senectutem acceptam referunt. Perdoctæ autem operis Auctor difficultatibus occurrat, quas in senectute adducunt, qui sobriam vitam cane pejus, & angue odio habent, corrumpit enim illorum rationem ajunt, iis, qui tam artis temperantia legibus se addiderint, ubi agrotant, ob viri linguam medicamenta administrari non posse, ideoque magis periclitari, nam ut recte ait Scriptor noster, vel non tam sæpe agrotant, vel non tam gravibus morbis plectuntur, in illorum enim corporibus, neque plethorica, neque cachectica diathesis existit, ut morbi in iis non reperiant, in quo malitiam suam exercent, addam ego illorum fortunam adscribendam, quod ob fractas vires usurpata remedia non possint; Hippocrates in primo aphorismo, scripsit, senes febribus non adeo acutis corripi ut juvenes, cum frigidum sit illorum corpus, neque inflammationibus adeo obnoxium. Rarius itaque, & minus graviter a morbis afficiuntur, qui sobrietatis leges servant, quam qui alicuius student, quibus nempe extra naturæ lineam longe abducta est humorata temperies, quod aliquando a causis externis, aut ab ære, & suis viis est indispensabilis, in quibusdam constitutionibus Epidemici, & ipsi læduntur, non adeo graviter tamen afficiuntur, ut qui laetæ, & optare solent, in quorum corporibus morbi epidemici reperiunt, unde feritarem suam exerceant, quod idem quoque in pestilentia evenit, quæ & pinguiores, victimas sibi præcipue exoptat.

Senes pestilentiam minime sentire scripsit Pilinus Lib. 7. H. N. Cap. 6. quod non aliam ob causam fieri putamus, quam quod corpora senum sicca sint, nec easdem vires, quibus laetæ obta-

ut juvenilia corpora, quæ laxiora sunt; rationem aliam affert Julius Cæsar Zayottus de Medicæ Martialis interpretatione, putat enim pestilentiam morbum calidissimum esse, ideoque senum corpora minus afficere. Exstat apud Martialis Libro tertio Epigramma facetissimum in mulierem quandam nomine Vetustinam, quæ licet vetula, & rugosa catulicibat, gestiebatque ut nubere; dum itaque in illam variis scommatibus jocatur, hosce habet versus:

Cum bruma Mensem sit tibi per Augustum,

Rege ære nec te pestilentia possit,

Audes ducentas nupturire post mortes.

Partis rationibus contendit Interpres, quas hic referre non vult; offendere pestilentiam morbum esse calidissimum adeoque ex mente Martialis ipsam pestilentiam ineptam esse, ut favinam illam ob senilem ætatem perfrigidam, possit calescere; ingeniose quidem Interpres, sed cui non tam facili assensum largiri quis possit, pestem morbum calidum esse, cum sæpius paucam febrem habeat adjunctam, ut Medicis etiam imponat, sed pestem senes minus corrumpere, seu minus afficere, eo quod senilia corpora squallida sint, & secca. Id ipsum quoque in pestilentia, quæ animalia interdum corripit, observare est. Vidimus annis elapsis in gravi epidemia, quæ Bovino generi bellum ad internecionem usque indixit, in tota continenti Serenisfimi Veneti Dominii, (quod morbi genus hoc anno quoque magno populum damno, per totam fere Italiam acriter cepit, ac potissimum in Agro Romano) vidimus inquam Boves pinguires, & magis torosos a morbo pestifero promptius corripì, quam Boves vetulos, & Argios, ut in Dissertatione, quam in patavino Lyceo habui, & publici juris feci, inter cætera phænomena adnotavi.

Quare cum vita ordinata adeo sit utilis, adeo virtuosa, pulchra & sancta; digna est quam omnes amplectantur, præsertim cum facilis sit, & hominis naturæ maxime consentanea. Nemo qui illam sequatur, adstringitur, ut tam parum comedat, aut bibat quam ego, nemo vetatur vesci fructibus, pisce, & aliis, quibus ego non vescor. Ego parum comedo, quia tantillum satis est parvo & debili meo stomacho. Abstineo fructibus, pisce, & similibus cibis, quia mihi nocent: qui verum talibus juvantur, possunt, imo debent illis uti; tantum abest, ut sint vetandi.

Cui libet tamē cavendū, ne majorē quantitatem etiam commodissimi cibi, vel potus assumat, quam ventriculus ipsius facile possit concoquere. Unde qui nullo cibi, vel potus genere offenditur, ei sola quantitatis regula, non qualitatis est servanda, quæ res factu est facillima.

Nemo hic mihi obiiciat, multos reperiri qui etsi inordinatissime vivant, sani tamen ad ultimos vitæ terminos perveniunt; quia cum hæc res sit incerta, periculosa, & rarissime accadat, non debet ejus fiducia nos inducere, ad vitam inordinatam. Non est prudentis, tantis se exponere morborum, & mortis periculis, ac incommodis, spe eventus felicitis, qui rarissimis obtingit. Magis securus est vitæ, lenex præva complexionis, tenens vitæ regulam, quam juvenis robustissimus absque regula vivens; qui tam prohi est temperamenti, potest cum recto vitæ ordine longius producere vitam, quam qui est pravi. Et potest interdum fieri, ut homo sit tam boni, & firmi temperamenti, ut etiam absque tanta regula possit vivere sanus annos plurimos, & mori in extrema senectute per puram resolutionem, sicut Venetiis accidit Procuratori Thoma Contareno, & Padua viro Nobili Antonio Capodi vacca. Sed talem vix unum invenias intercentum millia. Unde quod ad alios attinet, si quis ex illis diu sanus vivere exoptat, & absque dolore, & molestia mori per resolutionem: Hoc enim modo, non aliter, potest frui fructibus talis vitæ, qui sane sunt plurimi, & singulorum maximi æstimandi.

ANNOTATIONES.

Si quis me consuleret, quo ciborum genere, qua quantitate, quoque tempore uti debeat, ut sanitatem quantum fieri possit factam tactam conservet, ego suaderem, ut potius stomachum suum consuleret, a quo nimirum saniora consilia pos-

*set referre. Sic Quintilianus, ut dig-
nosceret, num Oratio, concinna, & ac-
commodata futura esset audientibus, di-
cere solebat, aures meas consulo. Re-
gula itaque Polycleti erit stomachus, ut
qui sobria vita se dederit, secum pen-
sit, quid ferre recusit, quid valeat sto-
machus, ac praesertim in id incumben-
dum ne nimio onere gravetur, licet quod
assumitur optima sit nota, satis vulga-
tum est illud, quod omnis repletio sit
mala, panis autem sit pessima. Non mi-
nus quoque contra sobrietatis leges pec-
catur ab iis, qui famis tolerantia putant
sanitati, & vita longeva velificari, fer-
mentum enim stomachicum, plerique ven-
triculi insitum, chylo ad vias suas ab-
legato, sabbatum nullum agnoscit, sed
continuo agere vult, & in ipsas ventri-
culi tunicas, rabiem suam exercit, at-
que ex toto corporis humores allicit, in
quos agat. Sic Hippocrates Ventricu-
lum mari assimilabat, quod dat omnibus;
& accipit ab omnibus, praeterea fames
bilem exacerbat, & hominem morosum
reddit, unde Plautinum illud in prover-
bium cessit; fames, & morosa bilem in
nasum conciant. Hanc ob causam ani-
mam comestionem in die naturali dam-
nabat Hippocrates, cum ex huiusmodi
abstinentia corpus excitetur, & alimen-
ta postea non satis commansu avidius de-
vorentur, atque ulterius alvus sistatur;
in corpore igitur sano vitanda est fa-
mes, & fermento cibum exposcenti au-
sultandum.*

Primo, quia efficit ut humores in cor-
pore sint puri, & benigni, quo fit ut non
permittat fumos e ventriculo ad caput
efferr. Unde ulterius sequitur, ut tali
homini cerebrum sit purum instar spe-
culi, & mente ubique vigeat. Itaque
facile ex infimis istis, & terrenis ad divi-
narum rerum sublimes adscendit confi-
derationes, cum summa animi voluptate,
& consolatione; eaque cognoscit, quae
alias nunquam potuisset cogitare, nimi-

rum quanta sit Dei potentia, sapientia, &
bonitas. Hinc descendit ad naturam
corporalem, eamque cognoscit esse opus
di vinum. Videt, & manu tangit ea quae
in alia aetate, & cerebro minus purgato
non potuisset unquam videre, vel tange-
re. Tunc videt turpitudinem vitii, in
quod cadit is, qui affectus humanos ne-
quit domare. Tunc cognoscit triplicem
illam cupiditatem, quae nos ab incun-
tate comitatur, carnalis voluptatis, ho-
noris, & divitiarum, quae in senibus vi-
tae intemperatae crescere solet. Hanc is,
qui non sensum, & appetitum, sed ratio-
nis ductum longo usu consuevit sectari,
facile temperat, & cohibet; ita ut ab ea
non magnopere infestetur. Deinde cum
se videt ad terminum tendere, & resolu-
tioni propinquum, non concipit inde ani-
mo moerorem, quia cum sciat Dei bene-
ficio, relicto vitio sectatum virtutem,
operat per Christi Redemptoris nostri
merita, mori in ejus gratia, & aeterna si-
bi beatitudine. Accedit quod videat se jam
ad id aetatis pervenisse, ad quod paucissi-
mi pertingunt, & mortem propinqua-
re non cum impetu, & ex improvviso
cum acerbis doloribus, sed leni, & beni-
gno passu, solius humidi radicalis, quod
instar olei lucernae sensim minuitur con-
sumptione; quo fit, ut ipse suaviter sine
dolo, ab hac vita terrena, & mortali, ad
coelestem, & aeternam transeat.

O Sanctam & vere felicem vitam ordi-
natam, meritoque ab omnibus colendam:
O infelicem, & detestandam vitam inordi-
natam, quae tantis malis genus replet hu-
manum? Pulchra vox & amabilis, Vita
ordinata, sobrietas, temperantia: sicut e
contrario foeditatem sonat, Vita inordina-
ta, crapula, intemperantia. Et tale di-
scrimen inter haec cernitur, quale inter
vocem, Angelus, & Diabolus.

Hactenus explicui causas, per quas
me ab intemperantia vindicavi, & vitam
sobriam addixi, & modum quem in ea re-
tenui, & quid inde mihi acciderit: & con-
mo-

ANNOTATIONES.

Summa in temperantia in victu, sanitatis, & longævitatis basis est, & mimentum, ex qua postea tot beneficia obtinentur, quæ vitæ sobria. Autem hoc in loco refert, qualia sunt prudentia, sapientia, utque etiam eusthanasia, ubi enim quis vitæ lineam intra moderationis cancellos rectam, & irrevertam produxerit in extremo senio, cum necesse sit satis concedere, nullam violentiam patietur, & anima placida e suo ergastulo, in quo conclusa erat, ad superos evolabit, si valere vita est, non vivere. Profecto eorum, qui temperantia leges rite observant, & procul a Medicis, & Pharmacopæis degant, vita vere appetenda est, non ita vero, qui ab intemperantia in symposiis, commensationibus, sive lectulo affixi, sive continua sessioni addicti vitam precariam duxerint.

Præter dicta incommoda, unica commensio in diæ naturali, & crebra jejunia, id quoque habent, ut oris graveolentiam inferant. Quam ob causam ora hominum, qui nihil ederint, sed jejunarint graveolens, quasvit Aristoteles Sectione decima tertia, Problemate septimo, cujus rei rationes quilibet videre potest apud eundem Aristotelem, Apbrodisæum, Septalium, & alios. Satis lepidum Martialis Epigramma exstat in Bassam mulierem, cui graviter fætebat anima, referens eam variis graveolentia differentiis, cum memorat, quæ olent jejunia Sabatariorum, atque malle se Bassam omnes illos odores odire, quæ eam quæ olebat. Cur autem Poeta Judæos suggillet mentione facta de illorum jejuniis, id effecisse crediderim, eo quia nulla natio ex Religione instituto severiora servet jejunia, dum a qualibet re esculenta, & potulentis, ultra viginti quatuor horas omnino abstinent, unde magis ipsis, quam aliis

graveolet spiritus, & præsertim per æstivum. quando solemnia jejunia instituta, & canicularibus diebus servant, arant enim illorum lingua & ventriculus præ fervore bilis, & aliorum succorum, unde balitus, quos ab ore exspirant, non possunt, quin male oleant, & eo magis in picrocolis, quam ob causam Balloisius Conf. Libro secundo, Conf. 16. iis, qui abundant amara bile, jejunia vitanda esse jubebat; tempore autem Martialis multi Hebræi Romæ degabant, & illorum instituta erant nota; Longam itaque inedia, & protracta jejunia, graveolentiam oris adferre, satis perspectam erat, unde etiam Ovidius Libro tertio de Arte amandi,

Cui gravius oris odor, nunquam jejunia loquar.

Sed quidam sensibus dediti, & parum rationi obsequentes obiciunt, non esse optandam longam vitam, eo quod post sexagesimum quintum ætatis annum, non possit dici Vita viva, sed vita mortua. Verum hi errant graviter, ut nunc ostendam ex me ipso, narrando mea oblectamenta, & voluptates, quas in hac mea ætate 83. annorum capio, quæ tales sunt, ut passim me homines felicem judicent.

ANNOTATIONES.

Condonandam quidem esset iis, qui post 65. annum, satius esse ajunt e viventium statione eximi, quam vitam producere ad miseriam inter varia morborum genera, iis inquam condonandum esset, si juventutem ac virilitatem, ab iis affectibus, qui luxui, & intemperantia deditos comitantur, immunem traduxissent; & quam male plectantur, qui genio suo indulgent, & quam raro sexagesimum annum attingant nemo non novit, potior, ergo condonandum est.

ditio eorum erit, qui temperantia, & sobrietatis legibus se dederint in ipso iuventute florere, ut omnes ætatis annos irretito cursu percurrant. Septuaginta anni dies hominis, in potentatibus autem octoginta, sic legimus in Psalmo, a quo dicto non multum ablatit, quod de annis climactericis apud Philosophos scriptum habemus, quos annos scalares appellant, inter quos sunt septenarii, & novennarii, unde 63. annus, utpote productum septem, & novem, magnæ dignitatis & contemplationis est; natura enim progenio numerum septimum sibi eligit, unde sicuti morbi die 7. 14. & 20. in acutis crises suas moliantur, in chronicis die 40. & 80. ita in cursu vitæ per septenarios procedit, idcirco annus septuagesimus, ut plurimum mortalis est vitæ finis, & inter climactericos recensendus, octogimus vero primus, qui productum est numeri novennarii, si in se ipsum multiplicetur, & ipse climactericus est, sic Platonem ajunt 81. anno completo obiisse. Scio equidem non deesse, qui vim numeris non inesse dicant, cum in veram naturam non sint nisi individua, numeri autem sint mentis nostra simplex opus, non esse tamen neglegendam numerorum rationem, prudens consilium est, quando ipsemet Deus omnia in pondere, numero, & mensura disposuit, & senarium esse voluit, quod Mundum conderet, & septimo ob opere conquieverit. De numero sexto, qui inter numeros perfectos habetur, egregie scripsit Divus Augustinus lib. 11. de Civ. Dei, cum numerus senarius compleatur suis partibus, hoc est sexta sui parte, ex tertia, & dimidia, quæ sunt unum, duo, & tria, quæ in summam ducta faciunt sex, sunt enim partes quatuor. Numerum itaque senarium, hoc est sex dierum, Divinam Sapientiam elegisse ait Vir iste Doctissimus, ut machinam hanc, quam Mundum appellamus conderet, est autem numerus senarius radix, & origo cæterorum numerorum, qui perfecti dicuntur extra centenarium. Summus itaque rerum

Tom. II.

Conditor, Mundum tanquam rem perfectam; numero perfecto conditum esse voluit, ipse perfectissimus.

Prospera utor continue valetudine, & ita sum agilis, ut ex plano facile equum concendam, & altos gradus, & colles sublimis pedibus subeam. Deinde semper sum alacris, jucundus, & bene contentus; liber ab animi turbellis, & omni molesta cogitatione, quorum loco gaudium, & pax in corde meo suam fixere stationem. Non me tædet vitæ, quam ego magna mea voluptate tranfigo. Sæpe offertur occasio colloquendi cum Viris præstantibus, qui ingenio, moribus, literis, aliisque virtutibus excellunt. Cum talium deest copia, trado me lectioni alicujus libri eruditi, & postea scriptioni, id in omnibus inquirens, quo possim juvare alios, quantum vires meæ permittunt. Hæc omnia facio pro meo commodo, & congruis temporibus, & in propriis ædibus, quæ præterquam quod sint in pulcherrima hujus eruditæ Civitatis (Paduæ inquam) regione, sunt valde pulchra, & commodæ, quales paucæ hac ætate; secundum rationem architecturæ ita a me fabricatæ, ut non minus adversus æstum, quam frigus serviant. Fruor simul meis hortis, iisque diversis, aquarum currentium rivis, ad latus derivatis, in quibus magna sane oblectatio. Fruor aliquot mensibus per annum oblectatione collis in montibus istis Euganeis, ubi & fontes habeo, & hortos, & domum commodissimam.

ANNOTATIONES.

Satis fuse refert Scriptor noster, qui huius oblectamenti senectutem suam traduceret, legendo nempe, scribendo, venando, edificando, modo in Urbe, hoc est Patavii, modo ruri apud colles Euganeos, ubi villam amenissimam construxerat, sic senex ille Terentianus in Eunucho actu 5. Ex meo propinquo rure hoc capio commodi, neque agri, neque Urbis odium me unquam percipit, ubi facias cœpit fieri.

E e

ri

ri, commutato locum. *Non poterat sane Vir ille sapientissimus campos, & colles amœniores, quales sunt Euganei, ac Urbem clariorem, Musarum, virtutumque omnium domicilium sibi diligere, ubi cum Viris omnigenæ doctrinæ peritissimis colloqueretur, & genium suum pasceret. Satis elegans ac lectu digna est Seneca epistola 83. in qua Lucilio suo narrat, quid ageret jam senex, & quali tenore vitæ uteretur, nempe, inter varia studia, & honesta, tam corporis, tam animi, sed cum summa semper victus sobrietate; Panis siccus, aiebat ille, & sine mensa prandium, post quod non sunt lavandæ manus. Exstat in hanc rem elegans Martialis Epigramma.*

Rure morans, quid agam, respondeo
paucæ rogatus,

Luce Deos oro, famulos post, arva
reviso,

Partibus atque meis justos indico la-
bores,

Inde lego, Phœbumque cio, Musam-
que laceſso,

Hinc oleo corpus frico, mollique pa-
llastra

Stringo libens animo gaudens, ac fe-
nore liber

Pondero, potō, cano, ludo, lavo, co-
no, quiesco

Dum parvus lychnus, modicum con-
sumit olivi,

Hæc dat nocturnis mox lucubrata
cancenis.

Fruor alia villa mea in plano sita, quæ est pulcherrima, quia plurimæ viæ sunt ita dispositæ, ut in mediam quamdam aream bene amplam concurrant: in hujus areæ medio Ecclesia satis honorata, pro loci conditione. Interluitur hæc area fluvio Brenta, utrinque magnis campis adjacentibus, qui fertiles, & bene culti, multisque habitaculis ornati. Antea non sic erat, quia locus erat paludosus, & male sanus, bestia quam hominibus aptior: Sed ego aquas deduxi, terram siccavi, & aerem bo-

num effeci, unde homines eo concurrerunt, & ædibus ædificatis habitare cœperunt, felici successu. Hoc modo locus ad eum statum, multiplicatis plurimum incolis, perductus est, quem hodie videmus, ut possim vere dicere, me Deo dedisse templum & Altare, & animas quæ ipsum adorent, cujus rei recordatio maximum mihi adfert gaudium. Excurro etiam quotannis ad aliquam e civitatibus vicinis, ut amicorum fruar adſpectu & colloquio, & præterea Artificum præstantium in architectura, pictoria, sculptoria, musica, & agricultura, qualium hoc ævo magna copia. Inspicio eorum opera, confero ea cum antiquis, & semper disco aliquid, quod gratum nosse. Lustro palatia, hortos & antiquitates, loca publica, templa, & munitiones, nec quidquam omitto, unde possim discere, & voluptatem capere. Oblector quoque plurimum cum proficiscor, in itu & reditu considerando pulchritudinem locorum, & eorum situm, quorum alii in plano, alii in colle, vicini fluminibus vel fontibus, multis structuris & hortis exornati. Neque hæc oblectatio mihi sensuum obtusione redditur minor, quia omnes mihi sensus perfecte vigent, præsertim gustus; ita ut simplex cibus quovis loco magis mihi sapiat, quam olim, cum sensibus & vitæ inordinatæ deditus, omnes delicias. Lectorum mutatio non mihi molesta, quovis loco bene, & quiete somnum capio, somnia pulchra, & jucunda. Sed in primis oblectat, quod videam felicem exitum fortiri conatum illum, huic Reipublicæ utilissimum, quo tanta locorum incultorum spatia reducuntur ad culturam, meo suggestu, & consilio inchoatum. Fui ego unus ex deputatis ad illius operis directionem, & mansi in locis illis palustribus, duos menses continuos in fervore æstatis, nec tamen inde sensi aliquid noxæ aut incommodi, tanta vitæ sobriæ, quæ semper & ubique me comitatur, est vis & efficacia.

ANNOTATIONES.

Plaudis hic sibi Scriptor noster, beneficia referens, quæ in extrema senectâ, quam alii vita facem appellant, contulerit in rem propriam, & publicam, at enim agricolationis studio, ea damna reparasse, quæ suâ ipsius domus ob lites, & alia infortunia passa fuerat, ac præcipue multa loca inculta, & palustria ad bonam frugem deduxisse, illa exsiccando, & cultoribus implendo, templis quoque tibi constructis. Paludosa loca, quæ hyeme aquas habent, æstate vero tetram mephitim exhalant prorsus exsiccare, aquas alio avertendo, opus sane dignum est, & apud Romanos quoque fieri solitum, ut memorat Livius de Pontina Palude a Marco Lepido exsiccata, nam præter aeris sulubritatem, annonam quoque & frugum abundantiam infert; at nihil est, quod sit penitus utile, quod sua quoque non habeat incommoda; etenim si hujusmodi refectio fiat per deductionem aquarum in aliquod proximum flumen, non raro magna sequuntur eluviones, sublati nempe aquarum hujusmodi receptaculis, ac veluti diverticulis; fumina etenim, cum tantum aquarum pondus sustinere nequeant, fractis aggeribus, ingentia terrarum spatia inundant. Olim Rhenus noster Italicus, qui in Padam ferebatur, disruptis aggeribus, per Bononiensem, Ferrariensem agrum, & Ravennatum quoque ad mare sibi viam fecit, qualem & jam nunc tenet, cum postea inflorent Bononienses, & Ravennates, ut Rheno antiquus alveus in Padam restitueretur, Hercules secundus Dux Ferrariæ ad id operis assentiri noluit, ne majori aquarum pondere Padam oneraret, contentus fuviarum regem minori fastu in mare procurrere, alienas & veterum Romanorum ambitione, qui, cum in Senatu ageretur de avertendis variis fluminibus, quæ in Tyberim aquas deferrebant, decrevere, nolle se Tyberim, præcipis undique

ramis, minori gloriam fieri.

Præterea certo speramus videre inchoatam, & finitam aliam molitionem non minoris momenti, quæ conservetur nostrum Æstuarium maximum, & admirabile munimen charæ Patriæ, cujus conservationis ratio & modus a me (absit vere jactantia) est excogitatus, & sæpius huic Reipublicæ suggestus tum viva voce, tum scriptorum meorum lucubrationibus.

ANNOTATIONES.

Merito sane Æstuaria isthæc, quæ Adriæ Reginam coronant, illius munimenta laudatus Scriptor appellat, licet fluida, solidiora tamen, quam alta mania Romæ: hæc enim Urbs sola nunquam traces hostium vultus excidium minitantes adspexit, uti olim Roma, ac postremo Vienna. Quod si aliquando Fortuna Veneta sfors, illam convellere percontantur, non nisi a longe, & irrito conatu id agere aggressi sunt. Quod conjecturas, quas nonnulli ratiocinando offerunt, nihil moror, idem scilicet Venetiis eventurum, quod olim Ravenna, nimirum fore, ut longo seculorum defluxu continenti jungantur, sed forsitan id fiet cum omnia.

Exirio dabit una dies, multosque per annos

Sustentata ruet moles, & machina Mundi.

Quidam autem egerit, quidve agendam proposuerit pro sustentanda Æstuarii profunditate, pro commercio, & commoda navigatione ad vicina loca, Scriptor non memorat, facile tamen putarim nihil aliud fuisse, quam averfionem aquarum, & fuviarum ab iis fluminibus, quæ navigationi inserviunt, ne scilicet ob nimiam arenæ copiam obstruantur portus, seu derivationem per canales arte factos ab iisdem fluminibus, sic in hanc finem in Medoaco flumine Anno 1611. ex decreto Magistratus, qui præsidet aquis, cepta est fieri constructio ampli canalis in locis dicto la Mi-

ra, procul Patavio duodecim millia passuum, & protenditur ad viginti quinque millia passuum circiter. Talem autem revulsionem, sive derivationem aquarum, habitam pro securo remedio ad preservandos portus, ne obstruantur, non solum non approbat, sed perniciosam ostendit D. Benedictus Castellus Brixienfis, Urbani VIII. P. M. Mathematicus in Opere suo doctissimo de Aquarum fluentium mensura, validissimis enim rationum momentis demonstrat, flumina cum minore velocitate, & impetu feruntur, prope ostia cum in mare influunt, majorem arenosa materia copiam deponere, ac satius esse immittere aquas in hujusmodi flumina, ut majori impetu in mare procurrant, sic enim sibi canale in maris arena construere, & obicem illum percurrere, quem mare suo fluxu, arenam ad littus promovendo solet efficere. Præter hæc magna flumina id ipsum testantur, quæ post longos terrarum tractus emensos magno aquarum agmine in campos marinos irrumpunt, talis est Eridanus, quo ut Virgilius in 4. Georgicorum:

Non alius per pingua culta

In mare purpureum violentior influit amnis.

et eleganter Torquatus Tassus:

Che con più corna Adria respinge,
e pare

Che guerra porti, e non tributo al mare.

Hæ sunt oblectationes & solatia meæ senectutis, qualis plane senectus multum præferenda est alterius juventuti & senio; eo quod per vitam sobriam, Dei gratia, ab animi perturbationibus, & morbis corporis sanata, non sentiat ea incommoda, quibus infiniti juvenes, & totidem languidi senes misere conflantur. Sed & ex hoc, quo modo corpore & animo sim dispositus, cognosci queat, quod hæc ætate nempe annorum 83. composuissim lepidissimam Comædiam, plenam honestis jociis, & verborum salibus, quod

genus poematis solet esse partus juventutis, cui ob varietatem & jucunditatem maxime congruit sicut tragœdia senectutis, cui ratione gravitatis & tristium eventuum quos proponit est accommodata; nunc si Græcus Poeta laudetur, quod anno 73. ætatis tragœdiam conscripsit, & idcirco sanæ mentis & prudens judicatus, cur ego minus videar felix aut sani judicii, cum 10. annis illo senior confecerim Comædiam?

ANNOTATIONES.

Ad commendandam sobriam vitam redit Auctor noster, eo nomine, quod ab animi passionibus hominem præservet, quod equidem rationi congruum est, ubi enim quis sobrietati vitæ assueverit, habeat necesse est humores ita ad invicem temperatos, bilem præsertim, & melancholicam ut non tam facile in perturbationes, & tumultus inter se cieri possint. Quam graves noxæ ex animi pathematibus humanis corporibus obveniant, jam superius dictum. In hanc rem legendus D. Gumbertus Christophorus Schelamerus in Academia Kiloniensi Professor Primarius, in laudatissimo Opere De humani Animi Affectibus. Postmodum vero transit Scrip-
tor noster ad referenda oblectamenta, quibus senectutem suam traduceret.

Ne qua vero desit meæ senectuti oblectatio, intueor assidue speciem quamdam immortalitatis in successione meorum posterorum. Cum enim domum redeo, invenio undecim nepotes, omnes unius patris, & matris filios, omnes sanissimos, omnes, quantum conjicere licet, literis pariter ac bonis moribus aptissimos, & valde deditos. Recreor illorum cantu, & bonis moribus, & ipse canto sæpenumero, quia clariora mihi nunc, magisque sonora vox, quam unquam antea.

Ex quibus perspicuum est, vitam, quam ego vivo, in hac ætate non esse vitam mortuam, tristem, morosam, sed vividam, lætam,

tam, jucundam. Neque si mihi optio detur, velim mutare ætatē, & corporis mei statum cum juveni i eorum qui sectantur suos appetitus, etsi optimi sint temperamenti, & naturæ robustissimæ: quia tales quotidie sunt expoliti mille morbis, & mortibus, sicut quotidiana experientia docet, & ipse in me sum expertus, cum juvenis essem. Scio quam illa ætas sit inconsiderata, & propter caloris abundantiam animosa, & sibi ubique præsidens, spe bona in omni re, tum propter defectum experientię, tum quia se putant ad omnia satis firmos, & validos. Unde audacter se periculis quibuscumque exponunt, & abacta ratione, traditoque rationis imperio in manibus concupiscentię, quærunt ubique satisfacere suis desideriis, nec advertunt miseri, se hac ratione multos morbos, ac sæpe mortem præmaturam sibi accersere, quorum malorum alterum est toleratu acerbum, alterum intolerabile & tremendum. Mors enim apparet intolerabilis omnibus sensuum, & carnis mancipiis, & potissimum juvenibus, quibus summum malum videtur, mori ante tempus. Eadem tremenda illis, qui peccata sua, quibus vita ista mortalis est plena, & vindictam divinę justitię in penarum æternitate considerant.

Ego vero contra ab utroque hoc malo sum immunis, a morborum metu, quia certus sum, non facile me posse in morbum incidere, morborum causis per sanctam medicinam sobrietatis excisis, a mortis anxio metu, quia tot annorum usu didici locum dare rationi. Unde non solum mihi turpe videtur, timere id quod vitari nequit, sed etiam spero, cum ad illud puniendum venero, non modicam, gratia Jesu Christi, sentire consolationem.

Præterea finis iste adhuc procul abest. Scio enim me (fortuitis eventibus se positus) non moriturum, nisi per puram resolutionem, eo, quod per vitę meę regulam omnes alios aditus mortis occluserim. Pulchra & desiderabilis mors, quam natura

nobis affert via resolutionis. Cum enim natura vinculum vitę nostrę effecerit, facilius invenit modum illius solvendi, & dat majores inducias, ut lenissime solvat. Talis mors non obvenit nisi post longissima ætatum spatia, & vi summę debilitatis, quia sensim longo temporis tractu, eo rediguntur homines, ut non possint amplius ambulare, nec etiam, nisi difficulter, ratiocinari, fiuntque cæci, surdi, curvi, a quibus malis, per gratiam Dei, video me adhuc procul abesse, & credo animam meam, quę in hujus mei corporis statione nihil invenit, nisi pacem & concordiam, tum inter humores, tum inter sensum, & rationem, non facile ab ea recessuram, & multis annis opus fore, ut ab ea expellatur. Unde videor mihi cetero posse concludere, me multos adhuc annos victurum prospera valetudine, fruendo hujus mundi adspectu, & pulchritudine, & sperando idem me facturum per gratiam Dei in altero, idque totum adminiculo virtutis, & sanctę sobrietatis, cui me addixi, amicum me constituens rationi, & inimicum sensui, & appetitui, quod omnino cuilibet, facile est factu, qui vult vivere, prout decet hominem.

Superest ergo, cum vita sobria res sit adeo felix, & nomen delectabile, possessio adeo facilis, conservatio ita certa & firma, ut omnes, qui ingenio præditi, ex animo moneam, hortor, deprecor, ut hunc opulentissimum vitę thesaurum, obviis ulnis amplectantur. Qui thesaurus sicut omnes alias opes hujus mundi superat (adfert enim nobis vitam longam & sanam) ita dignissimus est, quem omnes ament, inquirent, & possideant semper.

Hic thesaurus, est sancta illa sobrietas, grata Deo, amica naturę, filia rationis, soror virtutis, socia vitę temperatę, modesta, nobilis, elegans, paucis contenta, ordinata, & suis functionibus distincta.

ANNOTATIONES.

Quid hoc rei est unquam, quod Avi
vehementius suos Nepotes diligant, ac
foveant, quam parentes ipsi, eoque ma-
gis, quo etate sunt proventus, quibus-
cum lubenter saltant, ludunt, plorant,
& erga eosdem sunt indulgentiores, si-
quid committant castigatione dignum.
An quia, ut dici solet, senes repuera-
scent, an potius quod ii, qui Nepotes
habent, curis soluti, & rei familiaris ad-
ministratiōe relictā, domi plurimum
manere cogantur, illos ad spectando, atque
amplexando, in spem successiōis, & dura-
tura familia. Magnam sane oblectamen-
tam se percepisse ait Nobilissimus Scri-
ptor, ex undecim Nepotibus, iisdem pa-
rentibus prognatos, quos ex fratre habe-
bat, ipse caelebs, quibuscum ludebat sal-
tabat, aliosque pueriles gestas agebat, di-
recte solitas, pueros usque ad quintum an-
num esse veluti mimulos. Curiosam est,
quod apud Ptolomæum Commentariorum
Libro 8. legitur de Masinisa Rege, qui
pro smitis, & catalis, in Aula sua educa-
bat complures puellulos, quos postea triennio
exacto ad parentes suos remittebat, alios-
que denuo capiebat. Non exigua mebercle
voluptatis, & sola tibi illi esse debent, cu-
tam illorum puerorum, ejusdem fere
etatis inter se ludantium, clamantium pu-
gnantium interdum contemplari iis horis,
quibus alii Principes Mimos, & Morio-
nes, & alia propudia accersunt, ut horas
ac radiū fallant. Socratem Philosophum
ades celebrem, cum pueris ludere non eru-
buisse, refert Seneca de Tranquill. Ani.
non solum autem ad simplex animi deca-
men, id egisse ajunt, sed eodem tempore
philosophabatur, mente concipiens ac di-
vinans, quale futurum esset huius vel il-
lius pueri ingenium, & mores. Idem quo-
que egisse summa voluptate persusum se
scribit Lædovicus Cornelius, dum unde-
cim suis Nepotibus mensam coronatam
adspiceret, ex illorum vultibus, dictis, re-

sponsis conjectans, quis ex iis ad arma
trahenda, quis ad Rempublicam admini-
strandam, quis ad Insulas, & sacram mi-
litiam natus,

Ex ipsa tanquam radice nascitur vita
sanitatis, alacritas, industria, rerum ho-
nestarum studia, & omnes actiones dignæ
animo bene morato, & composito; ei fa-
vent leges divinæ, & humanæ, prout ab
illa, tanquam nebulae a Sole, fugiunt re-
pletio, satietas, crapula, humores su-
pervacanei, vapores noxii, intemperies,
febres, dolores, mœrores, & mortis pe-
ricula. Sua pulchritudine alticit animos
generosos, securitate sua promittit omni-
bus amicam, & longam vitæ conserva-
tionem, sua facilitate invitat quemlibet
cum exigua molestia ad obtinendas ejus
victorias. Denique promittit se fore be-
nignam custodem vitæ tam divitis, quam
pauperis, tam maris, quem foemina, tam
senis, quam juvenis. Divitem docet mo-
destiam, pauperem parsimoniam, virum
continentiam, foeminam pudicitiam, se-
nem qua ratione mortem a se defendat,
juvenem ut firmiorem spem vitæ habeat.
Sobrietas sensus reddit purgatos, corpus
agile, intellectum vivacem, motus expe-
ditos, actiones promptas, & faciles. Per
illam anima veluti terreno pondere exor-
nerata, experitur magna ex parte luam
libertatem, spiritus suaviter discurrent
per arterias, sanguis blande per venas dis-
funditur, & calor temperatus, ac blan-
dus, facit temperatos, & blandos effe-
ctus. Denique nostræ potentie pulcher-
rimo ordine servant gratissimam harmo-
niam.

ANNOTATIONES.

Varia hic enumerat bona, qua vitæ
sobrietas pariat, & mala, qua arceat.
Unum hic observo, quod Medicorum do-
ctrina non congruit: ait enim in iis cor-
poribus qui in vitiu sobrietatem servant,
spiritum suaviter discurre per Arte-
rias,

rias, & sanguinem blande per venas diffundi, Erasistrati opinioni hærrens, qui putabat spiritus vitales contineri in arteriis, sanguinem autem in venis, quem acriter redarguit Galenus in eo Tractatu, cui titulus, Quod sanguis in Arteriis natura contineatur, non solum enim in Arteriis continetur sanguis, sed perpetuo, ac rapido motu per illas fertur, solusque est qui partes nutrit, qui vero & nutritione refectus est, per venas redux ad cor remeat, si circulationis lex vera est, uti verissima, & ipsis sensibus obvia, sed vetustati prorsus ignota, quam Mundo patefecit Harvejus Angliæ Democritus, qui hujusce arcani in omnibus animalibus prima rudimenta hausit. Potavii ab Aquapendente, & Paulo Sarpa.

O sanctissima, & innocentissima sobrietas, unicum naturæ refrigerium, benigna mater humanæ vitæ, vera tam animi, quam corporis Medicinæ! quantum te mortales laudare, quanto affectu, & promptitudine amplecti deberent, quia præbes illis modum, quo maximum hujus vitæ bonum, vitam inquam, & sanitatem tueantur! Utinam ipsis tua bona perspecta forent, præsertim iis, qui vitæ sanctæ, & spirituali dediti, in Monasteriis contemplationi & orationi vacant. Quanto & ipsi, & eorum actiones summo Deo gratiores forent, si totos se ad te colendum conferrent. Quantum hanc Mundum, & Ecclesiam Christi exornarent. Nam in terris æstimarentur ut vere Patres Sancti, sicut olim habiti fuere antiqui Heremitæ, Religiosi, & Episcopi, qui præter vitam spiritualement, etiam hanc sobriam servabant. Sicut hi vivendo hoc modo ultra 100. annos sæpenumero ætatem extenderunt, & multa miracula patrarunt, ita & illi facerent, eandem duceem secuti. Essent præterea sani, contenti, alacres, ubi modo magna ex parte sunt morbidi, melancholici, inquieti, sua forte non contenti. Et quia aliqui dicunt, ista illis a Deo immitti, ut exer-

ceat illorum patientia, & ipsi pro peccatis poenitentiam agant, ego puto illos decipi, quia non possum credere, Deo placere ut homo opus & imago ipsius, quem tantopere amat, vivat infirmus, melancholicos, male contentus, quin potius illi placet, ut vivat sanus, alacris, bene contentus. Sic enim vivebant Sancti Patres, & ita melius serviebant Divinæ Majestati, orationibus, & sanctis operibus vacando. O quam pulcher esset hic Mundus, si tales essent Religiosi hujus temporis, quia nunc sunt plures Religiones, & plura Monasteria, quam olim erant, in quibus si regula sobriæ vitæ servaretur, magnus esset venerandorum, solum, doctrinæ, & sanctitate eminentium numerus, quos Orbis suspiceret. Neque idcirco deessent vitæ, ordinis, & regulæ vivendi, quam Religio vel Monasterium statuit, sed potius hanc redderent perfectiorem. Nam in omni Religione concessum vefci panem, & bibere vinum, & interdum vefci ovem, & in quibusdam permiffa etiam caro; præterea variorum sorbitiones, acetaria, fructus, & ovorum tortulæ; qui cibi sæpe illis nocent, & aliquibus vitam adimunt, sed quia ab ordine concessi, illis utuntur, cogitantes forsitan se peccaturos, si aliquid ex illis relinquerent. Verum non peccarent, imo magnum bonum præstarent, si ubi trigésimum ætatis annum excessere, illos relinquerent, & inciperent vivere pane, & vino, cum panatella ex pane, & ovis cum pane. Hæc est vera ratio conservandi hominem a pravis succis & humoribus, malæque complexione, estque multo laxior, quam illa Sanctorum Patrum antiquorum in desertis, qui solum fructibus silvestribus, & herbarum radicibus vescabantur, & aquam hibeant, & nihilominus divitissime sani, alacres, & bene contenti vivebant.

Idem evenire Religiosis hujus ætatis, quibus etiam hac ratione facilius esset adscensus in cælum, quod omni fidei Chri-

stia-

stiano semper patet, postquam Dominus noster, sparso pro nostra redemptione suo pretioso Sanguine, illud semel nobis aperuit.

Possent hic plura alia in commendationem vitæ sobriæ in medium adferre, sed quia non est mihi propositum conscribere panegyricum, finem facio, ut & ipse sim sobrius in hac causa, reliquis in aliam occasionem dilatis.

ANNOTATIONES.

Absolvit tandem Tractatum suum Auctor noster, elogium vitæ sobriæ conscribens, ac beneficia referens, quæ ex illa vite servata, hominibus proveniunt, inter quæ potissimum longævitatem refert, exemplo Eremitarum, qui solis herbis, plantarum fructibus, & simplici aquæ potu ad in-

gra fere secula vitam sanam producebant, quod idem ait nostris quoque temporibus venturum Religiosis Viris, qui intra claustra vitæ spiritali se addixerint, si sobriam vitam rite servarent, quæ neglecta morbidæ, ut plurimum, sunt, melancholici, inquieti, & sua sorte non contenti, neque excusandos ait, dum dicunt Deum se velle illorum patientiam exercere, sed recte dicit Auctor, Deum velle homines esse sanos, ut illi serviant in latitia, ideo non custodita sobrietatis pœnas luere. At Religiosos Viros, qui vitæ spiritali se devoverint, secularibus vitæ commodis ob opes, quibus affluunt, liberaliter uti, novum non est; observavis id olim & doluit D. Hieronymus, adspiciens nonnullos ditiores Monachos, quam fuerant seculares, uti videre est apud eundem in Epistola ad Nepotianum de vitæ Clericorum, & Sacerdotum.

LUDOVICI CORNELII²¹⁷

AD REVERENDISSIMUM D.

D. BARBARUM.

AQUILEJÆ PATRIARCHAM ELECTUM

EPISTOLA

Reverendissime Domine.

Humano intellectui divini aliquid inesse, multa quidem palam faciunt, sed præ cæteris modus, quo homines per Epistolas didicere amicis absentibus, sensa sua communicare, ut inter se quodammodo videantur colloqui, ad ingentem quoque locorum distantiam, uti modo tecum facio. Hac igitur Epistola de rebus jucundis, & magnæ utilitatis verba faciam, quamvis hac de re alias coram sermo habitus fuerit, non in hac tamen ætate, qua nonagesimum primum annum ago, quando nihil mihi detrahunt anni, imo quo magis procedunt, prosperitatem augent, quod multis summæ admirationi est, non ita mihi, qui causam novi, & demonstrare tencor, post 80. annum, posse hominem in terris summa felicitate perfrui, qualis obtineri nequit, nisi nunquam satis laudata vitæ sobrietate Deo quoque gratissima, ut quæ sensum comprimat, & rationem eleve. Modo, ut exordiar, scito me convenisse hisce diebus multos in hoc Patavino Lyceo Professores, tum Medicos, tum Philosophos, quibus longævitas mea erat perspecta, & satis notum, quomodo tam perfecta valetudine, & animi lætitia, memoria, intellectu, voce gauderem, & qua ratione in singulos dies octo horas impenderem, ut manu mea Tractatus ad publicum bonum conscriberem, multis horis deambulando, canendo, sicque diem traducendo. O Reverendissime Domine; si me preces meas ad Deum canentem, & Davidis exemplo chelym pulsantem audires, magnam sane perciperes voluptatem. Mirabantur sane paulo ante laudati Professores, quomodo de tot rebus diversi generis, & quæ multam exigent attentionem, hac ætate possem scribere. Potes itaque mente concipere, quanta animi voluptate perfundar. Unanimiter itaque pronunciarunt, me jam senem in dies juvenescere, dum cæteri homines, qui annum attigerint 80. ad omnes fere operationes sint inepti, & omni morborum genere male plestantur, ac si quis forte nullam patiat corporis ægritudinem, memoria & intellectu, ut plurimum careat. Non omni tamen ex parte felix esse potest vita quam duco, quin aliquid incidat, quod illam perturbet. Quinquaginta ab hinc annis affectione quadam laborare cœpi, quam non nisi ad occultam proprietatem referre possum, qualis affectio est, ut quotannis ineunte Luglio, per totum Augusti mens-

Tom. II. Ff scm

sem abstemius fiam, ut nullum vini genus sine gravi noxa potare valeam, huiusmodi enim tempore, vinum mihi prorsus hostile est, ac præfert in stomacho, quo alimento destitutus, quando ex aquis licet rite paratis alimonia nulla suppetit, magnam virum prostrationem patior. Cum itaque sine vini potu nullum cibi genus mihi sapiat, circa medium Augusti mensem summa macie conficior, & ad lustandum cum morte pene deducor, cui malo ut occurrerem, curabam ut ex uvis præcoccibus maturescen-
tibus, vinum recens mihi compararem, quo mirifice trium dierum spatio recreari mensentio, mirantibus non parum Medicis, quomodo vinum recens non defæcatum, loco remedii esse posset, & proclamantibus non posse ultra unum, aut alterum annum vitam protendi, cum tamen ab huiusmodi prædictione jam anni 10. effluerint: idcirco cum se delusos viderent, & me in singulos annos in melius proficere, magna eloquentia, sed parum firmis rationibus, tam singulare munus, mihi vela natura, vel ab occultis siderum influxibus concessum asserabant. Magnam equidem esse vim eloquentiæ ultro fateor, sed persuaderi non poteram, ut crederem aliunde id proficisci, quam a suscepta, & observata victus ratione. Alia quoque voluptate perfundi me cognovi, mecum animadvertens longævitatē cum experientia vix pol-
lere, ut indoctum hominem doctum faciat, cum experientia verum & stabile Scientiarum omnium sit fundamentum, certus quippe tale Medicorum assertum, esse omnino falsum. Vide quæso Reverendissime Domine, quam facile hominum ratiocinia cadant, ubi falsis fundamentis fuerint superstructa. Demonstrare siquidem mihi perdifficile esset, non esse hoc peculiare donum, mihi a natura concessum, cum a cæteris nullatenus differam, & iisdem humoribus sim confectus, imo, cuique felicitatem hanc appetenti, non magnus est labor, illam assequi, si velit, homini enim præter sensum, rationem, ac in-

tellektum, Deus Optimus Maximus im-
partitus est, quorum ope se ad extremos usque vitæ fines factum tactum servare possit, & quia quisque cum juvenis, est sensui, & voluptati totum se tradere pro more habet, sciat propterea, ubi 40. annum attigerit, se juventutis favore, & stomachi nativo robore medium iter exegisse, postmodum autem descensum, & declinationem ad senectam sibi superesse, quare necessariam esse in victu mutationem, tum in qualitate, tum in quantitate, ac meliorem ordinem servandum; fieri siquidem nequit, ut qui appetitui, & voluptati indulgere velit, errata non committat, quæ mala ut caverem, sobriæ vitæ me totum mancipavi. Fateri tamen licet, huiusmodi transitu a voluptuosa vita ad sobriam, me non parum laborasse, quare, ad difficultatem tollendam, continentiam quæ Divinum Dei donum est, suppliciter ab ipso Deo oravi, sicque paulatim ad frugalis vitæ castra me contuli, quæ postea mihi non admodum molesta fuit, quamvis non adeo validum temperamentum a natura sortitus essem. Quicumque igitur huic vivendi generi se velit adicere, si firmo corporis habitu sit præditus, mo exemplo non tam arctis legibus se debet obstringere, sed liberalius ad vires sustentandas nutrire se poterit, Medici itaque qui sermones hosces meos, & rationes audierant me a veritate non aberrare ingenue confessi sunt, junior tamen ex his Medicis, protestatus est rationem evincere, proposita mea vera esse, sed sibi rem fore difficillimam, cui ego reposui, mihi quoque rem perdifficilem fuisse, sed ubi honesti ratio sic exigat, opera, quæ Deo pergrata sunt, licet ardua esse suscipienda, novit enim ille hominem, ubi 80. annum attigerit, a sensuum tyrannide liberum esse; constituit enim Deus humanæ naturæ longos vitæ fines, ac voluit eum, qui ad naturales vitæ terminos devenit, sine labore, & anxietate, ab hac vitæ ad aliam immortalem per solam resolu-

RERUM, & MATERIA RUM.

- à** corruptione diu immunes, aluminosa qualitate participes *ibid.*
Mutineses nunquam putrescunt t. 1. p. 233.
 in quibus cito coquuntur legumina, male præferuntur cæteris aquis *ibid.*
Aqua Nili teste Alpino longævus homines facit *tom. 1. p. 23.*
 erumpens in prima perforatione multam eructat glaream & sabulum, postea clarescit t. 1. p. 187.
Aqua horum fontium in situ urbis devexiori assurgunt supra planum t. 1. p. 188.
 horum fontium in eadem sunt altitudine *ibid.*
Aqua lateralis pressio manifesta est in iis, qui in aqua usque collum se immergunt t. 1. p. 195.
Aquarum aversio a fluminibus, ne arenæ nimiam copiam in mare deferrent, & portus obstruerent a nonnullis improbatum t. 2. p. 19.
Aquarum emersionem non posse fieri a terræ pressione ostenditur t. 1. pag. 143.
Arabes artem Medicam obscurarunt t. 1. p. 10.
Arborum trunci interdum in horum puteorum fundo reperiuntur t. 1. p. 189.
Archiatri Principum t. 2. p. 49.
 requisita *ibid.* & seq.
Arenam usque ad centrum terræ protendi credidit Helmontius t. 1. p. 211.
Arenæ proprietas est aquam sorbere t. 1. p. 210.
Argilla oleum absorbet a vestribus t. 1. p. 22. & 23.
Armenta solo odoratu herbas bonas & malas dignoscunt t. 2. p. 205.
Ars plastica Mutinæ olim præclara t. 1. p. 219.
Arthritidis prophylaxis t. 2. p. 191. & 192.
 causa *ibid.*
Arthritis & calculus sunt affectus cognati t. 2. p. 191.
Ars texendi olim nobilis, nunc plebeja t. 2. p. 124.
Arthritis, & Nephritis binæ sorores, & vitæ sedentiæ filia t. 2. p. 111.
Ars texendi antiquitas duplex t. 2. p. 124.
 typographica seculi 14. inventum, num utilior, an damnosior fuerit t. 2. p. 110.
Turcicum Imperium illam non admittit t. 2. p. 120.
Artium omnium, & sapientiæ quoque magistra paupertas t. 2. p. 109.
Artifices in censu Romanorum olim descripti in Præf. t. 2. p. 3.
Artificum Collegia a Numa Pompilio Romæ instituta in Præf. *ibid.*
Artifices Statarii quibus morbis obnoxii t. 2. p. 80.
 sedentarii quibus morbis tentari soleant t. 2. p. 81.
 agiotantes in parte, quæ magis exercetur, decubitus pati solent t. 2. p. 82.
Astlepiades totam medendi rationem turbavit sola victus ratione instituta t. 2. p. 211.
Astma obesorum unde? t. 2. p. 189.
 montanum quid sit: ejus remedia t. 2. p. 7.
Athletis usus venereorum interdicebatur t. 2. p. 94.
 iisdem aliquando permittabatur ad hilaritatem conciliandam *ibid.*
Atmosphæræ pressio diversa quid in corpore humano efficiat? t. 2. p. 155.
Atramenti species observata ex solutione v. trioli, & solutione Chinæ Chinæ t. 1. p. 181.
Avium carnes quæ salubriores t. 2. p. 162.
Avi cur nepotes suos ament, magis quam parentes ipsi t. 2. p. 222.
Autor Operis undecim nepotes habebat ex iisdem parentibus natos, quorum consuetudine certis horis maxime delectabatur t. 2. p. 220.
Autoris opinio de usu Chinæ Chinæ varia secundum diversas suas ætates t. 1. p. 171.
Autoris opinio de hydrophylacio in visceribus Appennini, quod cum mari communicet, & aquam his fontibus suggerat t. 1. p. 210.
Autor in horum puteorum fundo pluries descendit ante perforationem, ut aquæ fluentis murmur perciperet t. 1. p. 188.
Aura e puteis ubi triticum reponitur perniciosa t. 2. p. 72.

B

B *Alnea* antiquitus Artificum solamen pro munditie, & latitudine tollenda t. 2. p. 35.
 remedium præservatorium ab herniis t. 2.

P. 2. p. 46.
Bjuli vasorum sanguinis in pectore ruptioni obnoxii, iidem asthmatici, ac herniosi sunt *t. 2. p. 91.*
 quare super humerum pondus gestantes curvi incedunt *t. 2. p. 92.*
Barometrica Ephemerides *t. 1. p. 263. & seq.*
Barometrorum phaenomena explicata *t. 2. p. 155.*
Bella, & seditiones Principe existente valetudinario ortae *t. 2. p. 148.*
Bombycis sordes pessimae, aerem inquinantes *t. 2. p. 76.*
Boves quando facile luxentur *t. 1. p. 118.*
Bononiensis Schola laudatur *t. 1. p. 180.*
Borelli de adscensu, & de censu mercurii in barometro sententia *t. 1. p. 265.*
Botanica excolitur *t. 1. p. 15.*
Burnetii opinio de statu mundi ante diluviano *t. 1. p. 203.*

C

C *Advera* in Templis tumultandi consuetudo aerem parum salubrem reddit *t. 2. p. 45. 46.*
Cacochymia ab esu leguminum *t. 1. p. 145.*
Calcis decoctum in diabete *t. 2. p. 26.*
Calculi in bobus, equis frequenter reperiuntur *t. 2. p. 74.*
 à causa externa per os suscepta produci *ibid.*
 causa *t. 2. p. 185.*
Calculus renum ex vini abusu *t. 2. p. 166.*
 & arthritis sunt affectus cognati *t. 2. p. 100. 191.*
 prophylaxis *ibid.*
Calor blandus hyeme in horum puteorum fundo persentitur, ac dimisso thermometro liquor attollitur *t. 1. p. 217.*
Caloris virtus *t. 1. p. 150. & 151.*
Calx oleo perfusa non effervescit *t. 2. p. 26.*
Calvities est probrosa *t. 2. p. 185.*
Camera optica, quemodo fiat visio, egregie ostendit *t. 2. p. 65.*
Canalis ductus, *il Taglio*, factus ad avertendum aquam à Medonco, ne arenam nimiam in mare inferret, & portum obstrueret *t. 2. p. 219. 220.*
Canabis & lini maceratio aerem pestilentem reddit *t. 2. p. 100.*
Cadaverum hominum epidemia contagiosa existit eorum dissectio & inspectio *t. 1. pag. 88.*
Calor non confert ad adscensum vel des-

censum mercurii in barometro *t. 1. p. 217. & 218.*
Candelarum sebasearum nidor capiti & stomacho valde noxius *t. 2. p. 41.*
Canicularibus diebus aquae paratae ex acidis valde utiles *t. 2. p. 226.*
Canis, & aliorum astorum ortus varius *t. 1. p. 123.*
Cantharides toto corpore sunt armatae, & totae sunt ulcerativae *t. 2. p. 28.*
Cantores, & Phonasci quibus morbis obnoxii *t. 2. p. 96.*
Caput capillitio munire consuetudo salutaris *t. 2. p. 115.*
Carbonum vis pestifera *t. 2. p. 123.*
Cardiaca acida quo tempore utilia *t. 1. p. 150.*
Caries ex frugibus Pulmonibus valde noxia *t. 2. p. 71.*
Carmen seculare quid *t. 1. p. 9.*
Carminatores cannabis, lini, & sericearum placentarum asthmatici *t. 2. p. 75. 76.*
Carnes animalium domesticorum salubriores sunt quam ferinae *t. 2. p. 163.*
 leves ad stateram Hippocrati quid? *ibid.*
 dure sunt flagellandae *ibid.*
Carnium esus oris scrotoe patrat *t. 2. p. 162.*
Cero ex porculo l. & ante in sputo sanguinis salubris observata *t. 2. p. 90.*
Casae nequitia à Lotichio descripta *t. 2. p. 41.*
Cassia in alvi obstructione non convenit *t. 2. p. 176.*
Castrense proverbium qui Patriam quaerit, mortem invenit *t. 2. p. 107.*
Castrensibus febribus Chinae Chinae usus noxius *t. 1. p. 179.*
In Castris constituto Principi quid tenendum? *t. 2. p. 194.*
 mundities sit *ibid.*
Castrorum mundities apud Israelitas ex praecepto observata *t. 2. p. 105.*
Casus Comitum Torricini exponitur *t. 1. p. 181.*
Catarri generatio *t. 1. p. 137.*
 causa non est caput *ibid.*
Catarri materia, locus &c. *ibid.*
 quo ad senes observatio *t. 1. p. 141.*
Causa morborum Epidemicorum *t. 1. p. 110.*
Cerevisarii dum parant cerevisiam temulentum fiunt *t. 2. p. 65.*
Cervia Civitas salis promœcondus *t. 2. pag. 78.*

I N D E X

R E R U M & M A T E R I A R U M,

Quæ in omnibus Operibus BERNARDINI RAMAZZINI

Continentur.

A

- A** *Effessus* aliquando morbus, modo non
tom. 1. pag. 147.
- Abstemius* quotannis fiebat Auctor mense Ju-
lio, & Augusto magno vitæ periculo
t. 2. p. 227. & seq.
- Academia* Mutinensis plures nutritiv Viros
eruditos, *t. 1. pag. 6.*
- Academiæ* in plerisque regionibus insti-
tutio *t. 1. pag. 3.*
- Academiarum* utilitates, & usus *t. 1. pag. 2.*
- Academiæ* sunt firmissimæ Civitatum colu-
mina *t. 1. pag. 5.*
- Aetum* corpulentiam imminuit *t. 2. p. 190.*
- portionem aliquam spiritus ardentis con-
tinet *t. 2. pag. 62.*
- Acidum* latens in sulphure obscuratur a pin-
guetudine, *t. 2. p. 61. & seq.*
- vini an ebrietatis causa *ibid.*
- volatile morborum castrensis causa
t. 2. pag. 106.
- volatile in uvis maturitatem nondum af-
fecutis prævalet *t. 2. p. 226.*
- Ægyptus* Nilii donum *t. 1. p. 207.*
- Aer* num levior sit imminente pluvia, gra-
vior vero serenitate restituta inquiritur
t. 1. p. 272. & 282.
- Aer Australis, & Borealis* cujus indolis *t. 1.*
p. 163.
- calorem sanguinis adnit *t. 2. p. 154.*
- fermentationis auctor est *ibid.*
- fodinarum quomodo emendatur *t. 2. p.*
9.
- Morborum Epidemicorum, ut plurimum
causa *t. 1. p. 119.*
- Qualis ad bonam respirationem *ibid.*
- Crassus & partibus, volatilibus, quæ a sole
emanant, destitutus, bilem languidam
efficit, & succum pancreaticum acio-
rem reddit *t. 1. p. 120.*
- Qualis circumfusus, tales humores, &
spiritus *t. 2. p. 8.*
- Aer* Quis eligendus sit in Castris, *t. 2. p. 194.*
ejus natura & effectus *t. 2. p. 8.*
- tenuis sanitati non semper confert,
t. 2. p. 54.
- vitæ, & morborum auctor *t. 2. p. 46.*
- salubris multum confert longævitati, &
sanitati *t. 2. p. 206.*
- in his puteis hyeme dum construuntur
est quietus, ut lumina perflent accen-
sa, sub verno tempore ob fumosam
exhalationem exstinguuntur, *t. 1. p.*
218.
- Aeris* malleatores oculorum morbis nun-
quam obnoxii *t. 2. p. 126.*
- Æstas* cur lente ambulandum, præter
quam ad solem, ratio redditur *t. 2. pag.*
206.
- Æstuarium* Venetum fortissimum a suis
hostibus munimentum *t. 2. p. 218.*
- Ætas* puerilis minus apta ad Chinæ Chi-
næ usum ob errata in victu *t. 1. p.*
172.
- Agricola* morbis pectoris, ut plurimum
obnoxii *t. 2. pag. 68.*
- Agriculis* agrotantibus magis confert
purgatio quam venæ sectio. *t. 2. p.*
101.
- Agricultorum* pueri sub Equinoctium my-
driasi laborant, ac sponte sani fiunt
t. 2. p. 99.
- Agrorum* sterporatio ab Hecodo damnata
t. 2. p. 100.
- Algida* febres esse sunt, quæ ab initio usque
ad sui finem perpetuo comitantur
frigore, suum tamen typum servantes
t. 1. p. 279.
- Alkalia* cum alkalicis interdum efferve-
scunt *t. 2. p. 62.*
- Allia,* & cæpas agricolarum theriacen ap-
pellat Galenus *t. 2. p. 102.*
- Akermatio* operationum, naturæ gratissi-
ma *t. 2. p. 82.*
- Alvus* adstricta clysteribus emollientibus
Ff 2 non

non est referenda, t. 2. p. 176.
Alvi adstrictio ut corrigenda *ibid.* in senibus ut præcavanda? t. 2. p. 184.
 laxitas ut corrigenda? t. 2. p. 176.
 obstructio casta non est reseranda, *ibid.*
Anilum habet vim corrosivam: contra quam creditur t. 2. p. 71.
 parantes tussicoli, asthmatici t. 2. p. 70.
Anatemia per mortes animalium plurima detexit inventa t. 1. p. 12.
Animalia in fodinis degentia, lucifuga dicta t. 2. p. 8.
Anima. & corporis fida societas valetudinis fundamentum t. 2. pag. 112.
Animum a lectione, & vocis exercitio moveri quid intellexerit Hippocrates t. 2. pag. 97.
Animi affectus in Principibus morborum sunt auctores t. 2. p. 178. & 179.
 affectus sunt modera di *ibid.*
 affectuum vis in corpus *ibid.*
 Ad *Animi* affectus propensio dicta ut corrigenda? *ibid.*
Animi pathemata morborum causa præcipua t. 2. pag. 207.
 pathemata sobriam vitam servantibus non adeo noxia quam iis qui intemperantes vivunt t. 2. pag. 207.
Anni climatici per septenarios & novennarios procedunt t. 2. p. 217.
 unius spatium a variis malis veteribus sola victus sobrietate sanatus est *Auctor* t. 2. pag. 205.
Antiochi Medici jam senis qualis esset vivendi ratio t. 2. pag. 211.
Antiperikasis veritas ex his fontibus, demisso thermometro ostenditur t. 1. p. 217.
Astrum prope pagum Vulsiniensium, unde aura frigidissima per æstatem exspirat t. 1. p. 217.
Apes quando steriles & infirmæ t. 1. p. 118.
Apoplexia, Catarrhi, Cachexiæ, Hydropes acidi prædominium significant t. 1. p. 123.
Apoplexia multiplex *tom.* 1. p. 143.
 aliquando deperditur loquela, non vox *ibid.*
 quid conferat ad prognosim & curationem t. 1. p. 144.
 quando exigit V. S. t. 1. p. 179.
Apbonia in maligna febre alia convulsiva, alia exsolutoria t. 1. p. 144.

Aqua quomodo perstrata arenosa occulte effluat t. 1. pag. 210.
 descendens per loca arenosa, si detur hiatus, resilit t. 1. pag. 211.
 istorum fontium a maris cum appenninis montibus commercio deducitur t. 1. pag. 210.
 horum fontium quomodo a mari deducta, a suo hydrophylacio descendens resiliat, per figuram secundam explicatur t. 1. pag. 211.
Aqua destillata plantarum sudores dicuntur t. 2. pag. 12.
Aquæ marinæ quomodo suggerere possint humorem his fontibus, varæ referuntur opiniones t. 1. pag. 213.
Aquæ horum fontium non possunt habere hydrophylacium in jugis Appennini t. 1. p. 214.
 istorum puteorum mobiles sunt, & post perforationem cursum proseguuntur t. 1. pag. 220.
 istæ cur in altum adscendant *ibid.*
 fluens per fistulam licet sint parva foramina, nihil aquæ ab illis effluit, si vero obex apponatur, per foramina effluit, per figuram secundam demonstratur t. 1. pag. 221.
Aquæ puteales ex nimia illuvione censes, & semiputridæ t. 1. pag. 121.
Aquæ pluviales pro potu communi ceteris prætulit Hippocrates t. 1. pag. 229.
Aquæ subterraneas unde fontes, isti emanant non esse stagnantes, sed currentes, multis rationibus ostenditur t. 1. pag. 192.
Aqua non convenit in febritus ab acido exortis, t. 1. pag. 129.
Aqua quæ mercurio naturaliter inest confert ad ejus adscensum vel descensum in barometro t. 1. pag. 280.
Aqua nivis plus habet nitri quam aqua fontis, idque experimento probatur t. 1. pag. 281 & 282.
Aqua Nili pro potu optima, utpote longo cursu exercita t. 1. pag. 230.
 simplex, quæ ceteris præfertur, aeri sereno debet esse simillima *ibid.*
 Virginis Romæ aeri sereno persimilis *ibid.*
 Levis ea est quæ nullum affert in hypochondriis gravitatem t. 1. pag. 231.
Aqua fontium Mutinensium æstate valde frigida, hyeme tepentes t. 1. pag. 232.

lutionem migrare, ut mihi spes est Sanguine Sacratissimo Salvatoris nostri, quem ipse fudit, ut animas ab huiusmodi poenis eximeret. Dictis meis annuit Medicus ille juvenis, dixitque sobriæ vitæ se devovere velle & experiri aliquando, in senectute, hanc animi quietem, & solatium. Desiderium quo flagrabam Vir Reverendissime tecum colloquendi, me prolixiorē fecit. Ajunt nonnulli, me oleum, & operam perdidisse, homines ad vitam sobriam amplexandam adhortando ac hosce meos tractatus Platonice Reipublicæ, cujus existentia non nisi idealis fuit, speciem referre, & si rationibus meis fidem non habent, credant saltem Experientiam, quæ palam facit, me vitam multos annos hoc pacto servasse, antequam tractatum istum conscriberem, neque illum publici juris fecissem, nisi a quolibet servari posse fuisset expertus, jamque a non paucis accepi, quosdam, Tractatu hoc meo perlecto, huiusmodi vivendi generi, nec sine fructu se addixisse; quod igitur de Platonis Republica obtrudunt, in hoc Tractatu de Vita sobria locum minime habet, sed huiusmodi hominibus, qui sensibus, & voluptatibus potius, quam rationibus auscultant, iusta punitio est, si gravissimos morbos, atque interdum etiam intempestivam mortem sibi accersant.

ANNOTATIONES.

Duo admiratione digna, quæ vix fide mereantur, observasse ait, Nobilis Scriptor, nisi in se ipso fuisset expertus, unum quod ab usu cinnamomi, quam piperis si magis incallescere persentiret, alterum quod quotannis Julii, & Augusti mensibus a cujuscunque vini genere, tali aversione corripere, ut abstemius omnino fieret, & hanc ob causam succedente anorexia, in summum languorem, & vitæ discrimen deduceretur, iis autem mensibus exactis, a vino recenti prodigii ad

instar, cum sanitate in gratiam rediret. Cinnamomum vi pollere calorem acriorem excitandi, quam piper, non admodum miror: piper enim est substantia nimis dura, & compacta, ut a stomachi fermento non tam facile dissolvi possit, si enim integram assumatur, tali redditur, neque ex illo olei quidquam obtinetur, cinnamomum vero multam habet oleositatis, quæ naturæ amica subit venas, & lampadis vitalis pabulum est. Vulgaris autem observatio est, piperis modice contusi, & fracti, quam in pulverem tenuissimum reducti scuriam esse asum. Mirari autem magis licet, quomodo vinum vetus depuratum ac defacatum prædictis mensibus, Cornelii nostri stomacho adeo hostile esset, recens vero Septembris mense paratum adeo amicum, ut remeati loco esset, quando cines, qui sapiunt, nisi cogat necessitas, a vinis recentibus, quantum possunt, abstinent; qui veteri utuntur vino sapientes puto, agebat Plautus in Cassina; locus existat in hanc rem apud D. Lucam cap 5. ubi de vino veteri hac dixit Servator noster; Nemo bibens vinum vetus, statim vult novum, dicit enim vetus melius esse. Experiamur itaque an quidquam in medium proferre liceat, quod probabilitatis specimen aliquod habeat. Hujus itaque a universarii affectus gravis, ac insolentis, causam potissimam in habitum liccum, & squallidum, quem a vitæ sobria usu Vir Nobilis contraxerat, referri posse existimo. Cum enim a primordiis valde imbecillem corporis constitutionem fuisset sortitus, & transitu a lautiori vivendi genere, ad vitæ sobriæ castra, omnino exsuccus, & juncus factus est, qualis siccitas postea per æstatem, sole dies referente sicca ita augetur, ut major esse non posset; in huiusmodi autem statu ac tempore, vinum ex sua natura, ob partes spirituosas, quas habet, calorem vitalem, & fermentum stomachum depascere potius aptum est, quam fovere, & pascere; sic ex Celsi monito ætate dilutius, hyc-

me meracius bibendum, hinc latrante Syrio omnes qui sapiunt a vini usu sibi temperant, ac ad tabernas confluant, ubi pitiusana, & aqua ex acido limonum, aurantiorum, cerasorum, fragorum satis elegantibus parantur, ubi liberaliter, & forsane etiam nimis se proluant. Quod autem vinum recens in hoc Nobilissimo Viro, praeter ceteris exhausto praesidii loco esset, ac tam cito stomachi robur instauraret, in acidum volatile, quod in uvis maturitatem nondum assecutis praeipollet, referendum existimo. Scire autem oportet, non soli Patavini, quibus Nobilis Patiens attribatur, id peculiare habere, quod ex sua natura multum acidi volatilis obtineant, ac in tinis citissime summo fervore ebulliant, & paucos post dies facta despumatione, & partium praecipitatione clarescant, unde non solum plebs rusticana, sed urbana vinis novis Augusti & Septembris

mensibus paratis, sine noxa utitur; id in hisce vinis recentibus observavi, quod ubi in dolis ad quindecim fere dies ebullierint, ab ebullitione, & murmure omnino cessent; atque foramine concluso, suavitati ibi relinquuntur, quod in ceteris regionibus non evenit, ubi vina per totam fere hyemem in dolis perstreperet percipiuntur, antequam perfectam depurationem assequantur. Instaurato itaque a grata vini novi aciditate ventriculi fermento, quod a vino veteri in habitu corporis ceteroqui squalido & magis astuosis anni mensibus fuerat exustum, mirum esse non debet, si corpus postea renutrirur inciperet, ut fit in iis, qui postquam longis levitatibus intestinorum laborarint, rursus acido superveniente, qui prius non aderat, licet macie confecti, sua sanitati, & pristino nitore reduntur.

RERUM & MATERIARUM

- Ceryia* civitas pene deserta, Summorum Pontificum privilegio, omnium exulatum tutum est asylum t.2.p.79.
- Chymicorum* morbi t.2.p.15.
- China China* vim febrifugam licet potius admirari quam intelligere t.1.p.171. nihil e sua natura a corpore educit *ibid.*
- China China* abusum esse, illam exhibere quacumque ætate, regione, sexu, tempore, temperamento t.1.p.172. virtus opio assimilatur t.1.p.182.
- China China* in constitutione sicca, feliciorum habet usum, quam in humida t.1.p.169.
- China China* decoctum ad usum clysterium adhibitum t.1.p.181. energia in stomacho præcipue, in aliis partibus, aut parva, aut nulla *ibid.*
- Christiani* ad metalla olim damnati t.2.p.6.
- Cbyli* venus cursus a Pecqueto detectus t.1.p.11.
- Cibi* attritio in stomacho apud Galenum quid? t.2.p.159. debiliores Hippocrati quid? t.2.p.162.
- Ciborum* varietas nocet t.1.p.19.
- Ciborum* varietas vitanda t.2.p.158. copia vitanda *ibi.*
- Cicadarum* natura, nutritio. t.1.p.125. si fileant malum *ibid.* quodam anno aphonæ, non sic Rana t.1.p.114.
- Cinnamonum* cur Auctorem Operis magis calefaceret, quam piper t.2.p.227.
- Circulatio* aquarum in Geocosmo describitur t.1.p.216.
- Citra* vel tarda aquarum corruptio, num sit bonitatis argumentum quaeritur inter Medicos t.1.p.232.
- Civitates* quæ in Via Æmilia sunt, non longe a montium radicibus erant posite t.1.p.209.
- Civitatum* in plano hoc est fatum, ut temporis progressu maneant semi-sepulta t.1.p.216.
- Civitatum* illarum, quæ in montibus sunt, ut fundamentis denudentur t.1.p.216.
- Cloacarum* odor quare oculos præcipue lædat t.2.p.30.
- Cloaca* Romanæ Urbis inter magnifica Edificia recensentur t.2.p.32.
- Cloacarum* expurgatio antiquitus inter pœnalicia opera *ibid.*
- Clyster* nutriendi per 66. dies sustentavit Monialem cœsophagi paralyti affectam t.1.p.145.
- Clysteres* acres multo sale referti improbantur t.2.p.104. emollientes in alvo adstricta non conducunt t.2.p.176.
- Cucitas* ex cloacarum purgatione t.2.p.30.
- Celi* nomine ex Hippocrate aer intelligendus t.2.p.106.
- Cena* num liberalior prandio esse debeat t.2.p.211.
- Cogitatio* est animæ deambulatio t.2.p.113.
- Colica* causa t.2.p.190.191. prophylaxis *ibid.*
- Colica* à ventris compressione sedata t.2.p.102.
- Colica* remedium ex emplastro chamæpitii *ibid.*
- Colirium* ex are ophthalmiæ a fumis metallicis facta remedium t.2.p.9.
- Comædia* opus juvenum, Tragedia senum t.2.p.229.
- Comarum* adscititiarum usus t.2.p.185.186.
- Comestiva* in die improbatum t.2.p.215.
- Commodus* Imperator quomodo a Galeno curatus t.1.p.18 & seq.
- Confidentia* agrorum in Medicum quem elegerint plures sanat quam remedia t.2.p.211. & seq.
- Conjectoris* boni munus t.1.p.210.
- Constitutio* pluviosa & humida anni 1689. t.1.p.114. sicca duobus annis in Cispadana & Transpadana Regione observata t.1.p.212.
- Consuetudinis* potestas t.2.p.200.
- Constitutio* Utratislaviensis in qua multi à China China potione obiere t.1.p.178.
- Contagiosa* epidemia quæ in agro Patavino, & tota fere Veneta ditione in boves irrepsit t.1.p.85. & seq.
- Contagiosa* epidemiæ quæ in boves irrepsit signa t.1.p.86. & seq.
- Contagiosa* epidemia qua boves fuere effecti est febris pestilens *ibid.*
- Convivium* Augusti t.2.p.160.
- Coriarii* & fidicinarii omnes fere cachectici t.2.p.30.
- Coriarii* ad hydropem facile propendunt, *ibid.*
- Cornarius* Patritius Venetus quomodo diu vixerit t.1.p.19.
- Corpulentia* incommoda t.2.p.187.
- Corpulentia* ut præcavenda? t.2.p.189.

ut arte iaducatur? t. 2. p. 188.
 Principum difficilis curatu t. 2. p. 189.
Corpulentia Principum unde? t. 2. p. 187. 188.
 eius causa *ibid.*
 nimia probrosa t. 2. p. 189.
 hereditaria t. 2. p. 187. 188.
 in quale temperamento cadat? t. 2. p. 187.
Cortex Peruvianus divinum remedium t.
 1. p. 16. & 20.
Cortex Peruvianus vim habet fixativam
 t. 1. p. 180.
 quando nocuit, & quando profuit t. 1.
 p. 159.
 malum in quibusdam febribus t. 1.
 p. 129.
 non est remedium universale t. 1. p.
 169.
 in frigidis, & humidis constitutioni-
 bus primum salutaris *ibid.*
 in calidis, & siccis e contra salubris
ibid.
Corticis Peruviani usus tertianis malignis
 convenit, uti remedium empiricum
 & cætera alexipharmaca t. 1. p. 176.
Corticis usus tutior viris & mulieribus
 exercitis, quam Nobilibus t. 1. p. 173.
Corticis nucum virtus, præsertim in in-
 flammatione t. 1. p. 125.
Crapula peste ipsa perniciosior, dum tot
 homines, e vita surripit t. 2. p. 201.
Crapula pro vitæ elegantia habetur, so-
 brietas vero pro re sordida t. 2. p. 200.
Creta figularis olim credita terminus
 fodiendi puteos, sed male t. 1. p. 212.
 Mutinensis pro opere figulino a Plinio
 laudata t. 1. p. 219.
Crocus Martis non est aperitivus, sed ad-
 stringens, nisi acidum superfluum re-
 pererit in ventriculo a quo solvatur
 t. 1. p. 131.
Crua crassa fiunt equitatione t. 2. p. 159.
Cucurbitula scarificatæ an convenient
 in febre maligna t. 1. p. 155.
Cursus majorem exigit inspirationem,
 quam expirationem t. 2. p. 87.
Cursus ut plurimum anhelosi, & hæ-
 moptoici *ibid.*
Cursus supra 40. annum, ut plurimum
 ad cursum impotentes fiunt *ibid.*
Cursus longi reversi, circulares, inde-
 finiti quam potestatem habeant t. 2.
 p. 89.
Cursus circularis quare tantam defati-
 gationem affert *ibid.*

D

D *Eambulationis* necessitas t. 2. p. 170.
Deglutitio propter Oesophagi pa-
 ralytim periculosa t. 1. p. 144.
Democritus & *Heraclitus* utrique repre-
 hensione digni t. 2. p. 207.
Descriptio fontium Petrolei in agro
 Mutinensi t. 1. p. 214.
Descriptio circulationis aquarum in ter-
 reno corpore t. 1. p. 216.
Destillationes ac fluxiones in pectus ab in-
 temperantia studiorum t. 2. p. 113.
Destillatores vini ex solo odore temulenti
 fiunt t. 2. p. 60.
Damunculi fodinarum incolæ t. 2. p. 8.
Deus mundum numero perfecto condidit
 t. 2. p. 217.
Diatæ regulæ in Artificibus a Platone
 deridentur t. 2. p. 102.
Diluvi universalis veritas in his puteis
 quæ sita sed male t. 1. p. 219.
Disciplina liberales morum asperitatem
 emolliunt t. 1. p. 2.
Divinum Hippocratis in morbis non so-
 lum, sed etiam in remediis reperitur
 t. 1. p. 171.
Divinum Hippocratis quid sit t. 2. p. 106.
Dolia pro vino recondendo, in Germania
 sulphurari solent t. 2. p. 22.
Dysenteria aliquando minus malum diar-
 rhœa t. 1. p. 118.
Dysenteria castrenses, & illarum causæ
 t. 2. p. 705.
 remedium ab opiatibus t. 1. p. 160.
Dyspnœa metallurgis familiaris t. 2. p. 5.
Dysuria & urinæ cruentæ cantoribus fa-
 miliares t. 2. p. 98.

E

E *Ebrietas ænopœis* ex solo vini odore
 familiaris t. 2. p. 60.
 num a parte vini acida an sulphurea
 alkalica t. 2. p. 61.
Ebrietatis remedia ex alkaliorum fami-
 lia *ibid.*
Ebrietas levis quæ commoda valetudini
 præstat t. 2. p. 64.
Ebrietatem remedia præcaventia t. 2. p.
 66.
Eclipsis infirmis valde noxia t. 1. p. 156.
 casus insignis *ibid.*
 magna alteratio est in aere *ibid.*

Epicur.

R E R V M, & M A T E R I A R U M.

Epituroorum solamen in doloribus t. 2. p. 207.
Epidemia bovinæ curatio, & remedia t. 1. p. 91. 92. & seq.
Epidemia bovina num humanis corporibus labem aliquam affricare valeat, disquiritur t. 1. p. 89. & seq.
Epidemia contagiosæ quæ in boves anno 1711. irrepsit causa occasionalis t. 1. p. 87.
Epidemia omnes causam habent communem *ibid.*
Epidemica constitutio Fullonum t. 2. p. 24.
Epidemici morbi causæ communes, sunt præsertim aer infectus ex inferioribus, sive ex superioribus, communia alimenta mali succi, & aquæ corruptæ t. 1. p. 119.
Epidemici morbi a Principe arcendi t. 2. p. 157.
Epidemici morbi non tam facile corripunt qui vitam sobriam servant, quam qui intemperanter vivunt t. 2. p. 213.
Epilepsia tentari solitus, & a quaterna sanatus, fugata quaterna per febrifugum, rursus fit epilepticus t. 1. p. 178.
Equifones mariscis infestari solent t. 2. p. 89.
Equitantes libidinosi *ibid.*
Equitatio quæ commoda afferat, & quibus morbis salutaris t. 2. p. 90.
Equitatio Principibus necessaria t. 2. p. 168.
Equitationis utilitas *ibid.*
 damna t. 2. p. 169.
Equi in circulari cursu quare adeo defatigantur t. 2. p. 89.
Equorum fimus in aulis non est servandus t. 2. p. 155.
Experimenta multa facta permiscendo chinam cum variis succis t. 1. p. 181.
Eridanus magno impetu in mare procurrit quia multis aquis abundat t. 2. p. 220.
Exercitatio vocis animum movet, & totum corpus facit inclescere t. 2. p. 97.
Exercitationes Gymnicæ quanti fierent apud Antiquos t. 2. p. 86.
Exercitium membra amplificat t. 2. p. 67. 68.
Exercitium, & usus frictionum contrarias habet vires juxta varium illarum usum t. 2. p. 206.

F

Fabri ærarii fere omnes surdastrî & gibbi t. 2. p. 126.

Fabri ærarii quibus morbis obnoxii *ibid.*
Fabri ferrarii ut plurimum lippitudini obnoxii t. 2. p. 28. & 29.
Fabri ex Platone expeditam a Medico exigunt curationem t. 2. p. 28. 29.
Fabri lignarii qui ad tornum se exercent oculorum morbis obnoxii t. 2. p. 127.
Fabri lignarii qui arbores in tabulas secant quibus affectibus premantur *ibid.*
Fallopium opinio de stratorum in montibus generatione t. 1. p. 219.
Febres castrenses malignæ t. 2. p. 104. & 105.
Febres malignæ ex halitibus cannabis macerata t. 2. p. 99. 100.
Febrim lentam augere an liceat, ad eam curandam t. 1. p. 29.
Febricitantibus num indusia, & lintea mutanda t. 2. p. 35.
Febres quæ septimo die sudore erumpente judicabantur t. 1. p. 151.
Febris morborum est Princeps & Comes t. 1. p. 27.
Febris natura nondum plane innotescit *ibid.*
Febris natura secundum Hippocratem t. 1. p. 28.
Febris natura secundum Galenistas *ibid.*
Februm vera theoria & praxis adhuc considerantur t. 1. p. 26. & seq.
Febris tertiana, etiam duplex, famelica t. 1. p. 116.
Febres tertianæ ex fermento salinoacido in legitimis magis volatile & activo; minus autem volatile, & subjecto acido irretitum in nothis t. 1. p. 120.
Febres familiaræ *ibid.*
Febres contumaces, & ad recidivam pronæ t. 1. p. 117.
Februm intermittentium causæ internæ ubi stabulentur t. 1. p. 121.
 an conveniat in ipsis V. S. t. 1. p. 127.
 quanam sit febris gastrica, quanam venosa *ibid.*
Febris petechialis natura t. 1. p. 161.
Febris petechialis t. 1. p. 156.
 mutationes lunares observandæ in tali febre *ibid.*
Febris peticularis Auctorum opiniones t. 1. p. 161.
 talis febris signa t. 1. p. 157.
 die quarta vel septima erumpebant peticulæ *ibid.*
 quibus primis diebus erumpebant mors sequenda

sequebatur *ibid.*
 alvi fluxus funestus t.1.p.158.
 singultus feralis *ibid.*
 Febris peticularis: qui vermes per os emi-
 serunt mortui sunt *ibid.*
 Febris stupiditas, læsio memoriæ, surdi-
 tas *ibid.*
 agricolæ sine ullo remedio, ut pluri-
 mum vim morbi eludebant *ibid.*
 remedia qualia t.1.p.159.
 purgatio levis conferabat t.1.p.160.
 Febris peticulis natura unde proveniat t.1.
 p.165.
 opinio Auctoris ad fluorem sanguinis
 inclinans qua ratione, & experientia
 probetur *ibid.*
 juvenes & fortes invadebat, non senes
 valetudinarios *ibid.*
 in corporibus denatis dissectis obser-
 vabantur maculæ adscendere ad eun-
 tem istar fumi lampadis nuper
 extinctæ t.1.p.167.
 Febris lenticularis natura t.1.p.168.
 Febris maligna modo in coagulatione
 sanguinis, modo in dissolutione
 consistit t.1.p.164.
 in hac febre alvum ducere, & venam
 secare periculosum t.1.p.166.
 Febris essentialiter continuis, & inflama-
 toriis noxius est Chinæ Chinæ
 usus t.1.p.177.
 Febris Apoplexiæ superveniens V. S. pro-
 hibet t.1.p.197.
 Febris parvæ adaugendæ *ibid.*
 Febris intermittens post Chinæ Chinæ
 usum nunquam ad perfectam apyre-
 xiam pervenit t.1.p.177.
 Febris excitatio necessario post corticem
 Peruvianum assumptum, si vigeant
 dolores Abdominis t.1.p.164.
 fit excitatio per salem Armoniacum
ibid.
 magis luxuriabatur ubi patulæ erant
 viæ, & humiliora tecta ætate transa-
 cta t.1.p.150.
 Feces alvinæ cur coacerventur & aliquan-
 diu retineantur t.2.p.157.
 Ferrariensis ager Padi donum t.1.p.207.
 Ficus Pharaonis, & spiritus salis Armo-
 niaci laudatur ad Chinæ Chinæ dam-
 na auferenda t.1.p.170.
 Figuli ut plurimum vertiginosi, & paraly-
 tici t.2.p.18.
 Figuli ischiadi obnoxii *ibid.*
 Figuli qui ad rotam præconficiendis vasis

sedentes exercentur, vertiginosi fiunt
ibid.
 Flumina quo magis aqua abundant dum in
 mare procurunt, viam & canalem in
 maris fundo sibi faciunt t.2.p.220.
 Flumina quo magis lente in mare currunt
 plus arenæ deponunt *ibid.*
 Fluminis subterranei, unde hi fontes emer-
 gunt, opinio omnino improbabilis t.
 1.p.198.
 Fluxum & refluxum cur non patiantur isti
 fontes, si a mari habent originem t.1.
 p.216.
 Fumineus sexus quare minus aptus ad Chi-
 næ Chinæ beneficia quam virilis t.1.
 p.172.
 phlebotomia quando infelix t.1.p.139.
 Fator oris ex carniū esu t.2.p.163.
 Fontium Mutinensium admiranda scaturi-
 go t.2.p.130.131.
 Fontes Mutinenses, tam in constitutioni-
 bus siccis, quam humidis, semper il-
 dem t.1.p.218.
 qui a pluviis originem ducunt aug-
 mentum & decrementum, patiuntur
 t.1.p.211.
 varii referuntur in eodem semper aquæ
 tenore t.1.p.212.
 isti supra planum non multum assur-
 gunt, unde fluxu temporum aquæ
 stagnabunt t.1.p.216.
 Fontium origo a mari controversa t.1.p.
 212.
 Fontium ipforum aquæ, cura mari potius
 quam a fluviis educantur, ratio asser-
 tur t.1.p.211.
 Fontium omnium eadem est bonitas, &
 aquæ puritas t.1.p.191.
 Fontes isti sine situs delectu tam extra, quā
 intra Urbem possunt haberi t.1.p.186.
 Fons abyssus prope Ducale Palatium præ
 cæteris commendatur, cujus aqua cre-
 tam usque delata, ad nativum fontem
 incorrupta reventa est, quod aquæ
 Nuceriæ non contingit t.1.p.191.
 Fontium Mutinensium aquæ facile perme-
 ant, & per urinā redduntur t.1.p.221.
 Foricarii omnes pene cæci t.2.p.30.
 Fossore si mense maio puteos excavare ve-
 lint pene suffocantur t.1.p.218.
 hujus rei redditur ratio *ibid.*
 Fossorum vestes in chalcanthi sodinis in
 pulverem solvuntur t.2.p.8.
 Fossorum in sodinis quanta sit cura haben-
 da *ibid.*
 Fossorum morbis remedia *ibid.* Fe-

RERUM, & MATERiarum.

Possoris imago ex Pignorio t.2.p.6.
Possoris a damunculis percussi cito intereunt t.2.p.8.
Francisci Patritii narratio de statu antediluviano a Philosopho Abyssino credito t.1.p.203. & 204.
Franciscus Tonanus laudatur, ac testis adducitur t.1.p.180.
Frigeris virtus t.1.p.150.
Frigus non confert ad adscensum, vel descensum mercurii in barometro t.1.p.270.
Fructus parce comedendi sunt t.2.p.154.
 horae quid? ibid.
Fragilis cibus sanitati convenit t.1.p.19.
Fragum pulvis pulmonibus quam noxius t.2.p.72.
Fruentis in lolium credita conversio t.1.p.115.
Fullones vestes sordidas antiquitus purgabant & de lababant t.2.p.33.
Fullones pedagra non laborant ibid.
Fullones urina veteri utuntur ad oleum pannis expugandum ibid.
Fullonum epidemica constitutio t.2.p.34.
Fulla Mutinensi populo gladiatorum spectaculum exhibuit t.2.p.36.
Fulmen Agricola percussit mirabili effectum t.1.p.150.
Fumus ex oleo nucum expirans caput laedit t.2.p.38.39.
Fumus ex lixivio pulmonibus noxius t.2.p.75.
Fungi voluptuosum venenum dicuntur t.2.p.205.

G

Galenus artem Medicam ornavit & auxit t.1.p.7.
Galenus in calchanti fodinas descendit t.2.p.7.
Galenus palaestra se exercens, humeri luxationem passus est t.2.p.94.
Galenus lcoma contra Q. Serenum circa urinarum iudicium t.2.p.33.
Galenus vitae sobriae fuit observantissimus, & raro aegrotavit t.2.p.106.
Galenus Liber de consuetudine, est inter ea quae desiderantur t.2.p.200.
Gallian Cisalpinam maris Adriatici sedem fuisse, ex his quae reperiuntur in puteis Mutinensibus, probabilis opinio t.1.p.207.
Gallia Transpadana status antiquus ibid. t.

1.p.109.
Gallina vinacea calida comedentes temulitate sunt t.2.p.60.
Gasparis Bartholini de fontium a solis pluviis origine opinio improbat t.1.p.212.
Gens popularis felicius curatur a Medicis quam Principes Viri t.1.p.17. & seq.
Germanicus Romano populo perquam charus fuit t.1.p.148.149.
Glarea, quae ab his fontibus erumpit, non a montibus descendit, sed generatur in hac planitie t.1.p.210.
Grauidis mulieribus, & eo magis si vicinae sunt partui salubrius est Chinae Chinae usus t.1.p.173.
Guaiaeci decoctum noxas a mercurio illatas emendat t.2.p.12.
Gypsici ut plurimum anhelosi ac tabidi t.2.p.24.
Gypsi admiranda vis elastica t.2.p.25.
Gypsi natura calci contraria ibid.
Gypsum in loco humido marcescit, in sicco fere aeternum ibid.

H

Habitatio circa loca pratensia insalubris t.2.p.100.
 prope muros civitatis morbos accersit t.2.p.39.
Harmonica proportio in omnibus corporis partibus in ipsis etiam pudendis est admiranda t.2.p.210.
Harveus Auctor circulationis sanguinis, cuius tamen prima rudimenta hausit Patavii ab Aquapendente t.2.p.223.
Heremicola olim longevitatem a sola sobrietate acceptam referebant ibid.
Hellmontius a carbonibus accensis male mulctatus fuit t.2.p.223.
Hellmontii opinio de statu mundi antediluviano t.1.p.206.
Hemorrhoidum ex tabaci infusu provocatio t.2.p.43.
Hemoptoici in Aegyptum olim mittebantur t.2.p.97.
Hepatis structura detegitur t.1.p.1.
Heredicula a Platone irritus, quod Artificibus diæticae regulas praescriberet t.2.p.102.
Hippuris apud Hippocratem morbus ex equitatione t.1.p.89.
Hypochondriaca affectio Literatis familiaris t.2.p.110.

Hip-

Hippocrates de bonis morbis verba fecit
t. 1. p. 86.

Hippocrates fuit primus artis Medicæ conditor t. 1. p. 10.

Histericis affectibus nutrices persæpe obnoxia t. 2. p. 50.

Hypocausa & angustæ cellæ Literatis elucubrantibus noxiæ t. 2. p. 117.

Horatii Augenii opinio, quod aqua quo sincerior sit, minus utilis t. 1. p. 223.

Hortorum cultores cachectici, ac hydropi obnoxii sunt t. 2. p. 100.

Humorum maturatio impeditur ab usu Chinæ Chinæ t. 1. p. 179.

Hydrophylacium unde hi fontes originem ducunt in Appennini radicibus esse creditur t. 1. p. 214.

Hydrastatica legibus non repugnat huiusmodi aquas esse mobiles, & ulterius progredi, ac eodem tempore per hos puteos in altum ascendere t. 1. p. 144.

Hyeme meracius, æstate dilutius bibendum t. 2. p. 206.

Hyemis anni 1709. constitutio algidissima t. 1. p. 62. & seq.

Hyeme tota serena t. 1. p. 153.

Mitissimis frigoribus *ibid.*

Hygiea & *Panacea* *Æsculapii* filia t. 1. p. 168.

I

Jacobus Carpus unctionis mercurialis Auctor t. 2. p. 13.

Jacobus de Grandis nunquam scripsit de his fontibus Mutinensibus, sed solam mentionem habuit t. 1. p. 215.

Jatraliptarum morbi t. 2. p. 14.

Jejunantibus cur ora graveoleant t. 1. p. 216.

Jejunia picocolis adversa *ibid.*

Ignis febrilis ad humores concoquendos efficacia t. 1. p. 179.

Ignis non semper venenorum domitor t. 2. p. 13.

Ignis non semper rerum corruptor, sed interdum etiam auctor t. 1. p. 20.

Inauratores omnes fere vertiginosi & paralytici t. 2. p. 10.

Inauratores sine febris vestigio pereunt t. 2. p. 11.

Incohibilitas leguminum potius solo, in quo fuerint, quam aquis tribuenda t. 1. p. 222.

Infulatio Athletis fieri solita, ne venere solverentur t. 2. p. 94.

Inflammati non indicat majorem ad par-

tem humorum influxum t. 1. p. 137.

humores non feruntur majori impetu ad partem inflammata *ibid.*

curatur per laxantia non per adstringentia t. 2. p. 126.

In *Puteorum* fossione multa res curiosa ac scitu digna observantur t. 1. p. 191.

Insula natantes in Comaclensi *Æstuario* observata t. 1. p. 280.

Intercipientia revellentia reprobantur t. 1. p. 139.

Joannis Baptistæ Aleotti de Argenta opinio de Pado, qui flumina supra Placentiam Urbem reciperet, non autem quæ infra t. 1. p. 207.

Ira phenomena t. 2. p. 177.

Italica mensæ lautiores sunt t. 2. p. 164.

Judæi antiquitus Romæ in Transiberina regione habitabant t. 2. p. 40.

Judaica gens quibus morbis obnoxia t. 2. p. 84.

Jurisperiti & principum ministrifere semper valetudinarii t. 2. p. 113.

Juvenalis ignem cur luteum appellavit t. 2. p. 23.

Juvenum consortia vitam protrahunt t. 2. p. 186.

L

Lac asinum magis ad purgandum, bubulum ad reficiendum laudatur t. 2. p. 57.

Lac e coctione dulcedinem acquirit, mel autem deperdit t. 1. p. 151.

Lassantes mulieres num arcendæ a virili concubitu t. 2. p. 53.

Lassantes mulieres quibus morbis obnoxia t. 2. p. 51.

Lactis generatio in puerperis a ventris compressione t. 2. p. 54.

Lactis generatio juxta leges mechanicas controversa t. 2. p. 53.

Lacus varii cum mari communicantes t. 1. p. 212.

Lacus Vulsiniensium immensæ profunditatis, quemodo cum mari habeat commercium *ibid.*

Lacus Albanus ex improvviso in magnum tumorem elatus, cum antea nullæ cecidissent pluviae *ibid.*

Lana Mutinenses a Columella laudata t. 2. p. 38.

Lapidæ calculis pulmonum obnoxii t. 2. p. 74.

Laudani virtus t. 1. p. 160.

Late.

- Laternarii* quibus morbis obnoxii t. 2. p. 120.
Legio pedestris febre castrensi correpta, & a Chirurgo China China potior nata tota fere hydropica facta t. 1. p. 178-179.
Lepturgi temporis progressu t. 2. p. 94. & 95.
Leucophlegmatia sale, & sole curatur t. 1. p. 126.
Levitas aquæ non est argumentum sufficiens ad ejus bonitatem probandam t. 1. p. 270. & 271.
Levitas aquæ dignoscitur ex corporum in eadem immersione *ibid.*
Lienis structura detegitur t. 1. p. 13.
Linguarum cultura Principibus necessaria t. 2. d. 182. 183.
Literati vitæ stataræ incommodis obnoxii t. 2. p. 110.
 quibus morbis teneri soleant t. 2. p. 110. III.
Literati cur melancholici *ibid.*
 ut plurimum myopes sunt *ibid.*
Literati in hypocautis & museolis operantes, graves noxas sibi accersunt t. 2. p. 117.
Literati ut plurimum arthritici & nephritici t. 2. p. 111.
Literati ventriculi imbecillitate laborant t. 2. p. 111.
Loebiorum suppressio mensum suppressione deterior t. 2. p. 48.
Lolium tritici soboles corrupta, quare magis longæum quam triticum t. 2. p. 73.
Longævitæ & experientia sunt potissimum Scientiarum omnium fundamentum t. 2. p. 226.
Lotrices dyspnœæ & hydropisii obnoxie t. 2. p. 74. & 75.
Lucanus finxit hydrophylacium in visceribus Appennini, unde omnia flumina fluere in mare superum & Inferum t. 1. p. 215.
Lusta inter acidum stomachi, & alkali fixum China t. 1. p. 181.
Ludi seculares quid t. 1. p. 9.
Lues venerea facilius curatur in gente rusticana quam in Viris nobilibus t. 1. p. 27.
Lumbicos in aqua ubi dissolutum fuerit mel & saccharum citius mori, quam in amarissimis, quorundam opinio t. 1. p. 131.
Luna descretentia quare infirmis obnoxie t. 1. p. 168.
Lympha detegitur t. 1. p. 12.

M

- M** *Asbina* spirales ab Arigola descriptæ ad aerem in fodinis recensendam t. 1. p. 218.
Magliabechius Vir celeberrimus laudatur t. 1. p. 214.
Malpighius satis moderatus in usu China t. 1. p. 180.
Mammæ cum utero miris consensus, sed modus adhuc ignotus t. 2. p. 56.
Mammæ contrectatio veneris irritamentum t. 2. p. 57.
Mamma cur ante partum & post partum lacte turgere t. 2. p. 53-54.
Marsus togatis & Principum ministris familiaris t. 2. p. 113.
Martiani opinio de permittendo nutrimentis virili concubitu t. 2. p. 53.
Martium corpora antiquitus sola condebantur in sacris ædibus t. 2. p. 46.
Maffinissæ Rex parvos pueros alebat in sua Aula, quos postea ad suas domos remittebat ubi triennium exegissent t. 2. p. 221.
Maturatio humorum impeditur ab usu China China t. 1. p. 179.
Mechanica structuræ potestas Hippocrati non ignota t. 2. p. 54.
Medica ars navigatoriæ arti est similis t. 1. p. 32.
Medicamentorum copia noxia t. 1. p. 21.
Medici munus plebejos curantis est interrogare quas artes exercent t. 2. p. 5.
Medici Mutinenses olim temperati in usu China China t. 1. p. 179.
Medici tyrannis in Principem t. 2. p. 152.
Medicina infusoria t. 1. p. 13.
Medicus antiquitatis & novitatis studio perhæsit t. 1. p. 44.
Medicus Practicus noscere debet communem hominum de se opinionem t. 1. p. 39.
Medicus avarus t. 2. p. 152.
Medicus num fortunatus potius quam eruditus sit eligendus? t. 2. p. 151.
Medicus perfectus sui ipsius quilibet esse potest, si observet quæ profunt, quæ noceant t. 2. p. 211.
Medicus familiaris utilior est quam extraneus

- transiens *ibid.*
Medici indocti & rudes empirici cur vulgo magis placeant, quam docti t. 2. p. 212.
Medici priorum temporum cum rationem reddere nescirent, ad occultas proprietates & siderum influxum confugiebant t. 2. p. 226.
Medicamenta aliquando magis exasperant morbos, sicuti & venæ sectiones, præsertim quando mala aeris diathesis morbum alit t. 1. p. 226.
Medicamenta amethysta ea sunt quæ a crapula præservant, vel factam discutiunt t. 2. p. 201.
Medicamenta per os assumpta varias mutationes subeunt juxta varias conditiones ventriculi t. 1. p. 131.
Medicorum auctoritas apud Reges Gothorum t. 2. p. 151.
Medicorum error, qui in vulneribus, ligationibus, aliisque casibus externis semper venæ sectionem fieri volunt t. 2. p. 208.
Medicorum multitudo noxia t. 1. p. 20.
Medicina incrementum t. 2. p. 149.
Medicina progressus seculo decimo septimo t. 1. p. 10. & seq.
Medicina Theorica supra Practicam dominatum affectare non debet t. 1. p. 56. & seq.
Medico futuro peregrinatio necessaria est t. 1. p. 107. & seq.
Melancholici cur ingeniosi t. 2. p. 202.
Melancholici ingeniosi, & ingeniosi melancholici sunt t. 2. p. 110.
Melancholicis temperamentis usus Chinæ Chinæ parum salubris t. 1. p. 173.
Mensurarum secundarum noxæ t. 2. p. 164.
Menstruus sanguis num qualitate peccet t. 2. p. 47. 48.
Menstruus sanguis floris nomine ab Hippocrate appellatur *ibid.*
Mercurii altitudo in barometro eadem pene est sub zona torrida ac sub zonis temperatis t. 1. p. 283.
Mercurius in barometro circa æquinoctia modo ascendit modo descendit t. 1. p. 270. & 281.
Mercurio inest aliqua aquæ portio ex sua naturali constitutione t. 1. p. 280.
Mercurius inauratoribus quas noxas pariat t. 2. p. 11.
Mercurius quare febrem non solum excitet, sed potius sopiat *ibid.*
Mercuriales purgationes ad febrile miasma tollendum salutare *ibid.*
Mercurius infusus, vel in aqua decoctus vernæ exterminat t. 2. p. 12.
Mercurius an quid febrifugi contineat t. 2. p. 11.
Metallurgia cerebro, pulmonibus insensissima t. 2. p. 10.
Metalla in metallurgorum cadaveribus reperta t. 2. p. 7.
Metallurgi effigies ab Hippocrate descripta t. 2. p. 10.
Mixtio rerum quantum possit ex pulveris pyrii compositione dignoscitur t. 1. p. 181.
Mixtura rerum quantæ efficaciam, & quam facile incautis imponat t. 2. p. 20.
Monachos divitiis, & bonis secularibus affluentes arguit D. Hieronymus t. 2. p. 224.
Monialibus cur raro salubris Chinæ Chinæ usus t. 1. p. 172.
Montes prope Mutinam flammam cum strepitu eructantes, de quibus mentionem habuit Plinius t. 1. p. 214.
Montes, maria, flumina ante diluvium nulla fuisse finxit Thomas Burnetius t. 1. p. 203.
Morbi, Apoplexiæ, Pleuritides, Peripneumoniæ, catarrhi suffocativi, Anginæ, Erysipelata t. 1. p. 136. causæ talium morborum *ibid.*
Morbi castrenses semper quid divini in se habent t. 2. p. 106.
Morbus castrenses cognoscere, cuilibet Professori necessarium t. 2. p. 107.
Morbi omnes tam continui, quam intermittentes circa vespertas exacerbari solent t. 1. p. 81.
Morbi peculiare sua habent tempora t. 1. p. 27.
Morbus per sapientiam mori ex Plinio quid sit t. 2. p. 112.
Morbus frugum rebigalis dictus quid sit t. 1. p. 106.
 variae circa hoc dictum Scriptorum interpretationes t. 2. p. 112.
M. Antonium & Pansam in obsidione Mutinensi inter harundinetæ & paludes pugnasse refert Appianus Alexandrinus t. 1. pag. 208.
Mors subita obeforum unde? t. 2. p. 188.
Motus tonicus musculorum non est causæ defatigationis, sed actio continuata t. 2.

RERUM, & MATERIARUM.

t. 2. pag. 81.

Motus corporis sanitati conducit t. 2. p. 167.

utilitas t. 2. p. 167. 168.

regimen in senibus t. 2. p. 185.

Mulieres pica & malacia laborantes ex vi consuetudinis res absurdas consequuntur ac dissolvunt t. 2. p. 200.

Mulieres rusticanae rectius nutriunt lactantes filios, quam urbanae t. 2. p. 59.

Mulieres prope loca, ubi candelae sebae fabricantur, habitantes, de uterinis affectibus conqueruntur t. 2. p. 41.

Mulieres textrices facile abortiunt ex nimio labore t. 2. p. 124.

Mulieres textrices menstruas purgationes habent faciles t. 2. p. 125.

Murmur, quod in horum puteorum fundo persentitur, causa est expansio aquarum per sabulosam planititem t. 1. p. 220.

Munditia vestium spiritus animales exhilarantur t. 2. p. 35.

Mutationem in victu ex 40. anno necessariam esse ad vitam longevam t. 2. p. 226.

Mutinam antiquam multo profundioram quam in statu praesenti, ex litrativiarum & tabernis dignoscitur t. 1. p. 208.

Mutina Urbs antiquissima Populi Romani colonia t. 1. p. 186.

Mutina situs antiquus longe depressior quam nunc sit t. 1. p. 191.

Mutimensis agri encomium t. 2. p. 166.

Mutimensis quisque civis potest pauca impensa in propria domo fabricari sibi fontes aquae purissimae t. 1. p. 187.

Myopia quid t. 2. p. 95.

Myopia obnoxii ut plurimum sunt litetrati t. 2. p. 111.

Myopia senibus familiaris *ibid.*

N

Natator cur per lineam rectam vult ad fundum descendere, certo quodam motu manuum utitur, ac alio contrario, quando per eandem lineam vult ascendere t. 1. p. 195.

Natura in homine incrementum usque ad 40. annum solet esse, reliquum tempus vitae ad descensum vergit

t. 2. p. 226.

Navigantes in mari sunt edaciores, & alvi stypticitate laborant t. 2. p. 123.

Navigantibus remedia debent exhiberi validiora quam iis, qui sunt in terra t. 2. p. 122.

Nautarum morbi qui *ibid.*

Nauticus panis fluxus remedium t. 2. p. 122.

Navis ante usum magnetis cur ars esset labriosior t. 2. p. 122.

Navigatio saubris est prope littus 437.

Nervosus latex detegitur t. 1. p. 55.

Nepiritides artes statarias exercentibus familiares t. 2. p. 81.

Nicotiana fumus, masticatio, & pluvius improbatur t. 2. p. 167.

Nili donum Aegyptus t. 1. p. 207.

Nilum per arenas discurrere Plinii opinio t. 1. p. 208.

Nitrum lippitudinis remedium t. 2. p. 9.

Nives labentes mercurium in barometro deprimunt t. 1. p. 272. 281.

Nivis usus in potationibus t. 2. p. 164. 165.

Nobilibus Viris, ac Principibus febre laborantibus non admodum tutum remedium China t. 1. p. 172.

Nobilium vivendi ratio plurimum ad eorum morbos confert t. 1. p. 2.

Nosce te ipsum, quomodo ex Platone sit intelligendum t. 2. p. 31.

Nubes ac nebulae qua ratione effingantur t. 1. p. 278.

Nutis cortex, suaeque virtus t. 1. p. 126.

Numisma Adriani Imperatoris Mutinae in pedum Romanorum 18. profunditate repertum t. 1. p. 208.

Nutrices ut plurimum scabiosae t. 2. p. 50. 51.

Nutrices facilius purgationes tolerant, quam vena sectiones t. 2. p. 51. 52.

Nutrices ob nimiam lactationem ad talem interdum deducuntur t. 2. p. 50.

Nutrices in suos alumnos corporis atque animi vitia transferunt t. 2. p. 58.

Nutricum officium in nuptiis apud veteres t. 2. p. 53.

Nutrices tam frequenti lactatione se ipsas & infantes perdunt t. 1. p. 59.

Nutrices num a virili concubitu arcere expediat t. 2. p. 52.

RERUM, & MATERIA RUM.

monum t. 2. p. 226.
Piscatorum morbi t. 2. p. 103.
Piscatoribus ulcera fiunt in cruribus .
ibid.
Pisces majori vi motrice indigent ad na-
tatum, quam aves ad volatum t. 1.
p. 195.
Pisces meliores qui t. 1. p. 131.
Pisces quando abundant t. 1. p. 114.
Agricolis quare noxii t. 1. p. 121.
Piscium esus plus panis exigit t. 2. p. 103.
Pistrinis antiqui utebantur ad fruges te-
rendas t. 2. p. 69.
Pistores tussi, raucedini, & lippitudini
obnoxii t. 2. p. 66. & 67.
Pistores nocturni Artifices t. 2. p. 66.
Pistores pororum cutis adstrictionibus ob-
noxii t. 2. p. 67.
Pistores ut plurimum valgi fiunt ibid.
Pistoribus os sudario obvelandi mos pe-
rantiquus ibid.
Planum unde scaturiunt hi fontes non
multum distare a superficie maris
Adriatici ostenditur t. 1. p. 209.
Plebs cur facilius peste corripitur, quam
Viri Principes t. 1. p. 81.
Pluvii locus de insulis natantibus in Mu-
tinensi agro t. 1. p. 208.
Plinius aquas pluviales improbat t. 1. p.
229.
& fontanas præfert ibid.
Plumbi aqua macerati halitus Figulos
paralyticos reddunt t. 2. p. 16.
Pluvia ultra decem pedes terram non
penetrat t. 1. p. 211.
Podagra verum remedium vitæ sobrietas
exemplo Francisci Pechii ostendi-
tur t. 2. p. 204.
Podagra ex vini abusu t. 2. p. 204.
rusticos & opifices raro invadit t. 2. p.
102. 103.
Podagricis minus noxia vina generosa
modice sumpta, quam tenuia t. 2. p.
116.
Polypi plurimi in cadaveribus, & unde?
t. 1. p. 142. 143.
A Pomorum esu noxæ t. 2. p. 103.
Populi ex solis piscibus victitantes t. 2. p.
107.
Porculi lactantis caro hæmoptoicis salu-
taris t. 2. p. 90.
Præcantiones ad pestem arceantur t. 1. p. 105. 106.
Pressio lateralis aquæ non potest æquare
pressionem lateralem aeris t. 1. p. 105.
Principes ut polymathiam acquirant
t. 2. p. 182.

quo vino utantur t. 2. p. 166.
a vino abstinentes t. 2. p. 165.
arthritidi, calculo, & colicæ potissi-
imum sunt obnoxii t. 2. p. 191.
Literis imbuti sint t. 2. p. 179.
eruditi parum fortunati t. 2. p. 181.
vino abutentes t. 2. p. 165.
Medicos tanquam familiares conside-
rant t. 2. p. 151.
habeant barometros, hygrometros, &
anemometros t. 2. p. 156. 157.
Principibus febre laborantibus China
non est tutum remedium t. 1. p. 172.
Pro Principis sanitate vota publica sunt
nuncupanda t. 2. p. 148.
Principis valetudo singulariter custodi-
enda est t. 2. p. 147. 148.
quantum faciat ad publicam felicitatem
ibid.
Principum corpulētia unde? t. 2. p. 187. 188.
victus sanitati adversatur t. 2. p. 158.
Problema mechanicum cur bajuli curvi
incedant, cum pondus aliquod sur-
per humeros gerunt t. 2. p. 92.
Prophylaxis in genere quænam vera sit
t. 1. p. 182.
Proportio altitudinis aquæ adscendentis
in fistula perpendiculari, a teri ho-
izontali inserta ad suum hydrophy-
lacium, per figuram tertiam inve-
stigatur t. 1. p. 221.
Proverbium castrense qui patriam quatit,
mortem invenit t. 2. p. 107.
Pudendi inflammatio ex ari contactu
t. 2. p. 28.
Pueri magno numero extincti t. 1. p.
118.
hujus rei ratio t. 1. pag. 132.
Fuerperia virulentiam aliquam semper
adjunctam habent t. 2. p. 48.
Palmomares epidemica a rusticana gente
exordiri solent t. 2. p. 99.
Pulmonum structura detegitur t. 1. p. 12.
Pulsus obscuratio cur magis in morbis
stomachi & intestinorum quam pecto-
ris t. 1. p. 160. 161.
Purgationes præservatoriæ t. 2. p. 193.
Purgationes in quibus periculosa t. 1. p.
145.
Purgationes leves salutares ab initio in
quibusdam febribus t. 1. p. 168.
Putei aquæ salis e quibus sal. elicitur in
agro Placentino t. 2. p. 79.
Putei Petrolei in agro Mutinensi duorum
generum t. 2. p. 130.

Putei in quibus repositæ fuerint fruges auram venenatam expirant t.2.p.72.
Putei cum exstruuntur, in summa profunditate calorem habent æqualem hypocaustis t.1.p.189.
Putei isti non tam facile fieri possunt estate quam hyeme *ibid.*
Puteorum profunditas est usque ad pedes Romanos 63. ubi in strato arenoso facta perforatione aqua magno impetu erumpit t.1.p.137.
Puteorum fossiores quos morbos patiantur t.2.p.130.

Q

Qualis sit numeri perfecti conditio t.2.p.216.217.
Quæ commoda antiquitus ex balneis perciperent artifices t.2.p.129.
Quartana febris cur pomeridianis horis accessione habeat t.1.p.177.
Quilibet sui ipsius Medicus perfectus esse non potest t.2.p.211.
Qui phlebotomos & novaculas ad cotem acunt quibus morbis obnoxii t.2.p.128.
Qui saccharo apud aromatarios condiunt plataram semina quibus morbis obnoxii t.2.p.144.

R

Radia Chinæ Indiæ Orientalis olim in magno pretio t.1.p.180.
Ramapazini responso ad primam Epistolam Schelhameri de motu mercurii in tubo Torricelliano t.1.p.293.
Raucedo cantoribus familiaris t.2.p.96.97.
Regionibus humidis minus securus Chinæ Chinæ usus, quam montanis t.1.p.174.
Regnum minerale varia præbet remedia t.1.p.14.
Religiosi Viri, & monachi cur plurimum variis morbis obnoxii t.2.p.223.
Remedia habent sua fata, ut radix Chinæ Indiæ Orientalis, cuius usus pene obsolevit t.1.p.180.
Remedia simplicia, remediis operosa compositionis anteponenda sunt t.1.p.50. & seq.
Remedium quo ad vermes t.1.p.131.
Remedium vini quo ad febres t.1.p.117.
Remedia calida utilia etiam in morbis in

quibus symptomata caloris apparent t.1.p.149.
Renum & lumborum dolores Artificibus statariis familiares t.2.p.81.
Revulsiones impugnata t.1.p.139.
Rex Mailinissa parvos pueros alebat in sua Aula, quos postea ad suas domos remittebat, ubi triennium exegissent t.2.p.222.
Rhenus Bononiensis ab Hercule primo Ferrariae Duce permissus Padum ingredi, sub Hercule secundo aggeres dirupit, & in Padum ingressus denegatur t.1.p.208.
Riehardus Lover, & Schort aulo post assumptam Chinam mortui sunt t.1.p.178.
Romani populi pietas erga Germanicum t.2.p.148.
aeris conditio *ibid.*
Romani togis albis utebantur, quas Fullo-nibus emaculandas tradebant t.2.p.22.
Romani veteres nolere Tyberis ramos præscindi t.2.p.219.
Roris natura & virtus t.1.p.123.
Rubigo a rodendo vel quasi urendo *istid.* a quo oriatur, & quo tempore *ibid.* quid sit & quomodo operetur *ibid.*
Rubigo in foliis mororum apparens, sterilitatis prodroma t.1.p.153.
Rustici quibusdam morbis minus subiecti t.1.p.146.

S

Sabulum terram originalem, & aquæ sedem vocat Helmontius t.1.p.210.
Saltationis utilitas t.2.p.169.170.
Salurina nullum habet salem sibi similem t.2.p.27.
Salem fabricantes quibus morbis obnoxii t.2.p.78.
Sal quare calcem arrodit, iis in locis, ubi asservatur t.2.p.79.
Sanguinis circulatio geminam morborum theoriam & praxin docuit t.1.p.14.
Sanguinis circulatio ab Harveio Anglo detecta t.1.p.11.12.
Sanguinis circulatio vetustati ignota, ab Harveio detecta t.2.p.223.
Sanguinis missio tertianam simplicem in duplicem convertibat t.1.p.116.
Sanguinis transfusio t.1.p.12.
Sanguis arteriosus solus est qui nutrit partes, venosus autem nequaquam; res-duus

RERUM, & MATERIARUM:

- duus est enim a nutritione t. 2. p. 223.
Sapilas in commodatione quadam inter
 animum & corpus posita est t. 2. p.
 112.
Sapo Antiquis cognitus t. 2. p. 137.
Saponaria herba luis venereæ remedium t.
 2. p. 138.
Saponaria medicamentorum virtus in quo
 consistat *ibid.*
Saponarii acutis morbis ob constipationem
 cutis obnoxii *ibid.*
Saponi Veneti compositio artificiosa t. 2.
 p. 137.
Scabies copiosa quo tempore t. 2. p. 146.
 quid sit, curatio ejus *ibid.*
Scaturigines horum fontium a mundi pri-
 mordiis non existisse probabile est,
 cum inibi reperiantur arbores t. 2. p.
 215.
Scaturigo ista non nisi post magnas illuvio-
 nes potuit habere initium *ibid.*
Scaturigo harum aquarum ad 4. millia pass-
 sum extenditur, longitudo ad 7. t. 2. p.
 216.
Schelhameri Epistolæ de motu mercurii in
 tubo Torricelliano t. 2. p. 286. 207.
 Opus de humani animi affectibus lau-
 datur t. 2. p. 200.
Schola Bononienfis laudatur t. 2. p. 380.
Scribarum & Notariorum morbi t. 2. p.
 121.
Scriptores de morbis metallurgorum t. 2. p.
 6.
Sebum cum oleo epotum inedia facilem
 tolerantiam reddit t. 2. p. 41.
Sedentarii artifices quibus morbis obnoxii
 t. 2. p. 82. 83.
Sectio venæ non confert, quando ab acido
 morbus est t. 2. p. 127.
 quando conferat & pateat t. 2. p. 128.
 quando infelix t. 2. p. 141.
Semina contagiosa facile sobolescent
 t. 2. p. 87.
Senibus præsertim t. 2. p. 142.
Senectus in sano corpore melior viæ fru-
 ctus est t. 2. p. 210.
Senectus num sæx vitæ dici possit *ibid.*
Senectutis regimen in Principe t. 2. p. 187.
Senes decrepiti cur sæpius & liberalius
 prandere debeant quam coenare t. 2. p.
 211.
Senes morbofi a Reipub. administratione
 removendi t. 2. p. 212. seq.
Senes pestilentia raro laborant t. 2. p. 213.
Senes quando de repente moriebantur t. 2.
 p. 216.
 Pestem difficiliter sentiunt t. 2. p. 266.
Sennarius numerus, primus numerus perfe-
 ctionis in centenario, & radix aliorum
 numerorum qui perfecti dicuntur t. 2.
 p. 217.
Servi & rustici cur difficiliter ferant ma-
 gna remedia, quam gens libera & ur-
 bana t. 2. p. 101.
Servi, & servæ ad pistrina, & molas trusa-
 tiles olim erant addicti t. 2. p. 69.
Servi pistrinis addicti, ut a vertigine mi-
 nus infestentur, solebant excæcari
ibid.
Similitudines parere errorem etiam bonis
 non sic causam t. 2. p. 127.
 in siccitatibus omnia meliora t. 2. p.
 113. 114.
Sol vitæ leges nimis arctæ ad bonum
 Reipub. non conferunt t. 2. p. 209.
Socrates cum pueris saltabat, ludebat, obser-
 vans illorum genium t. 2. p. 222.
Socrates per totam diem naturalem stabat
 immotus t. 2. p. 81.
Sol febricitantes sublevebat t. 2. p. 116.
Solis occasus malus, ac ortus bonus in qui-
 busdam febribus t. 2. p. 126.
Somni necessitas unde? t. 2. p. 173.
 comoda *ibid.*
 & vigiliarum order inversus est in Aula
 t. 2. p. 171.
 regimen in senibus t. 2. p. 186.
Somnus in amplo & frigido conclavi uti-
 lis t. 2. p. 51.
Somnus quamdiu capiendus t. 2. p. 173.
 in frigore cooperto Hippocrati quid?
 t. 2. p. 174.
Spasmodici non secus ac insauratores paraly-
 tici, & apoplectici fiunt t. 2. p. 20.
Spero Speronius sobriam vitam variis ra-
 tionibus improbare contendit t. 2. p.
 204.
Spiritus volatiles de cælo defluunt, a terra
 utpote succis mineralibus referta
 continuo acide particule effervunt
 t. 2. p. 120.
Statarias artes qui morbi comitentur t. 2.
 p. 80. 81.
Statio brevis curare majorem defatigatio-
 nem inferat, quam ambulatio longa,
 & cursatio t. 2. p. 81.
Statio longa sanguinis ad superiora recur-
 sum remorando varices inducit *ibid.*
Stellarum influxus incerti sunt, quia incer-
 tum est, qua ratione materia subiecta
 influ-

influxum recipiat t. 1. p. 122.
Sterilitas in obesis unde? t. 2. p. 189.
Sterilitatis signa t. 1. p. 153.
Studia animi aegritudines propulsant t. 1. p. 2.
Studiorum intemperantia quantum noceat? t. 2. p. 180.
Studiosi legendo ac scribendo, ventriculū & pancreas sibi comprimunt t. 2. p. 111.
Strata varia alternatim reperiuntur modo cretacea, modo paludosa cum foliis arborum t. 1. p. 102.
Sublimati fabrica in Finalensi oppido magnæ litis causa propter vitrioli exhalationem t. 2. p. 15.
Subterranea temperies varia est pro diversitate salium mineralium t. 1. p. 217.
Sudoris provocatio castrensiū morborum remedium polychrestum t. 2. p. 106.
Sulphurarii artifices ut plurimum lippi & anhelosi t. 2. p. 22.
Sulphur pulmonum balsamum, si suo acido fuerit spoliatum t. 2. p. 23.
Suppuratio tollit timorem recidivæ t. 1. p. 170.
Syracusana & Italica mensæ lautiores sunt t. 2. p. 164.

T

T *Abaci* masticati usu peregrinantes famem & lassitudinem non sentiunt t. 2. p. 42.
Tabacopi vertiginosi t. 2. p. 42.
Tabaci fumus pulmones exsiccat, & ad marasimum deducit t. 2. p. 43.
Tabacum hæmorrhoidas provocat t. 2. p. 42.
Tabaci decoctum ad empyematicos sanandos salutare compertum t. 2. p. 42.
Tabaci masticatio nimiam salivam eliciendo marasimum inducit t. 2. p. 43-44.
Tabes ex nimia lactatione t. 2. p. 57.
Tempestas humida lutuienta t. 1. p. 114.
 sicca frigida t. 1. p. 135.
Temperamentis melancholicis, pituitosis China China insalubris t. 1. p. 172.
Temperamentis biliosis tutior China Chinæ usus t. 1. p. 174.
Temperum mutationes observandæ ut in illis nec medicamenta, nec venæ sectiones celebrentur t. 1. p. 122.
 sic Solstitia, Equinoctia, Canis, Arcturionis exortus, Plejadum occasus: istis temporibus morbi maxime judicantur, alii perimunt, aut in speciem aliam con-

vertuntur *ibid.*
Temulentia num a parte vini acida & alkalica & sulphurea, opiniones variæ t. 2. p. 61.
 pro parte sulphurea decernitur *ibid.*
Terræmotus interdum novos fontes producit, & veteres obstruunt t. 1. p. 215.
Terræmotus pravas exhalationes inferunt, quæ aerem inficiunt t. 1. p. 211.
Tertiana simplex in duplicem conversa, & quare t. 1. p. 128.
Tertiana, & quartana febre majori visciditate differre, quorundam opinio t. 1. p. 130.
Tertiana intermittentes malignæ Hippocrati nothæ t. 1. p. 176.
Thea infusum ad corpulentiam prodest. t. 2. p. 150.
Thelæsi opinio de mari, quod sit fons interioris oceani in centro terræ t. 1. p. 211.
Thomas Burnetii Angli de statu mundo anteluviano, & terræ intra cavernas scissione opinio t. 1. p. 202.
Tibicines hæmoptoici facile fiunt t. 2. p. 98.
Transpiratio ut consideranda in senibus t. 2. p. 180.
 insensibilis saniores, sed debiliores reddunt homines t. 2. p. 173-174.
Transiberiana regio antiquitus habebat officinas fordiores t. 2. p. 40.
Tributum super urinam quares Vespasiano impositum t. 2. p. 26.
Triticum cur pulverem semper a se dimittat t. 2. p. 72.
Triticum non adeo longævum ut aliæ fruges t. 2. p. 72.
Triumviri in Insulâ Labinii fluminis prope Mutinam horrendam proscriptionem firmanunt t. 1. p. 208.
Typographi imbecillitati visus obnoxii t. 2. p. 120.
Typographi qui ad toreular exercentur in pleuritides, peripneumonias facile incurrunt t. 2. p. 121.

V

V *Valentinianus* ad negotia publica ineptus est t. 2. p. 148.
Valetudinis conservandæ regulæ quibus scriptæ t. 2. p. 140.
Vallis Padusa a mari Placentiam usque exporrigebatur t. 1. p. 207.
Vallis Padusa a M. Scauro in uterrimos campos

RERUM, & MATERiarum:

- campos traducta t. 1. p. 208.
Vapores, seu vaporosa effluvia num aerem leviores reddant inquiritur t. 1. pag. 274.
Varia strata in puteorum profunditate varias eluvione diversis temporibus significant, nequaquam vero cataclysmum t. 1. p. 209.
Varia ac diversa strata in montibus observantur t. 1. p. 215.
Variola ex sanguinis stagnatione ab acido luxuriante t. 1. p. 125.
Variola post ingentem ætatis calorem erumpere solent t. 1. pag. 152.
Venatio & aucupium exercitii genus laboriosum t. 2. p. 135.
Venatio exercitium inæquale *ibid.*
Venatio Principibus olim familiaris t. 2. p. 158.
Venationis utilitas *ibid.*
Venatio varia morborum genera sibi adsciscit t. 2. p. 136.
Venatoribus qui ex arte quæstum sibi procurant caute magna remedia administranda *ibid.*
Vena lactea ab Asellio inventa t. 1. p. 11.
Vena festio agricolis repetita parum felix t. 2. p. 100.
Vena festio in morbis castrensibus suspecta t. 2. p. 106.
Vena festio quando infelix t. 1. p. 136.
Vena festiones præservationis t. 2. p. 193.
Veneris usus commoda t. 2. p. 170. 171.
Veneris usus sit modicus *ibid.*
Venena num particularem habeant cum variis corporis partibus antipathiam t. 2. p. 30.
Venter artium magister in *Præf.* t. 2. p. 3.
Venti australes mercurium in barometro deprimunt t. 1. p. 271. 283.
Venti australes & boreales quid præsentent t. 1. pag. 154.
Venti boreales mercurium in barometro attollunt t. 1. p. 274. 283.
Venti solis radios hebetant, nec discutuntur vapores terrei; hinc aer inficitur t. 1. p. 120.
Venti propriis qualitatibus aerem afficiunt t. 1. p. 138.
Ventriculus mari similis t. 2. p. 215.
Verminationis causa t. 1. p. 131.
 curatio per Chinam Chinam *ibid.*
Vermes quandoque excitant singultum t. 1. p. 116.
Vespillones malignis febribus obnoxii t. 2. p. 46.
Vespillones parce sanguis detrahendus t. 2. p. 47.
Vespillones raro senescunt t. 2. p. 46.
Vesuvius mens eodem tempore duos torrentes peperit, unum ignis, alterum aquæ t. 1. p. 215.
Vitus simplicitas vitam longam efficit t. 2. p. 160.
 regimen in senio t. 2. p. 183.
 Principii sanitati adversatur t. 2. p. 159.
Vigilia nocturnæ nocent t. 2. p. 172.
Vinacea multum spiritus ardentis continent t. 2. p. 60.
Vina cur autumnino facile acelescant t. 1. p. 128.
Vini abusus vitandus t. 2. p. 165. 166.
Vini spiritus in paralyfi t. 1. p. 145.
Vini spiritus rectificatio sine distillatione per alkalia infusa t. 2. p. 61.
 demonstrat temulentiam fieri a vini parte sulphurea t. 2. p. 63.
Vina recentia magis diuretica, quam vetera t. 2. p. 64.
Vina generosa modice sumpta arthriticis minus noxia, quam vina tenuia largæ epota t. 2. p. 62.
Vini spiritus sanguini recenti permixtus non semper ebullitionem excitat t. 2. p. 61.
Vina quid percolatio conferat? t. 2. p. 165.
 abutentes Principes *ibid.*
Vinorum varietas vitanda t. 2. p. 159.
Vinum sanat eas dispositiones quas facit t. 2. p. 64.
Vinum ethicum Aristoteli quid t. 2. p. 166.
Vinum magnum cardiacum, & remedium in quibusdam febribus t. 1. p. 117.
Vinum in febribus ab acido optimum remedium t. 1. p. 129.
Vinum recens cur interdum quosdam recreet a vino veteri afflictos t. 2. p. 227.
Vinum sanguis terræ t. 2. p. 64.
Vinum tenue acorem induit, ideo non bonum t. 1. p. 129.
Vinum vetus Auctori vitæ sobriæ erat valde hostile æstivis mensibus, novum vero valde salubre t. 2. p. 227. 228.
Viperina medicamenta quando utilia t. 1. p. 149.
Viperæ temperies *ibid.*
Virginitalis signum t. 2. p. 171.
Vis consuetudinis ad ipsas quoque plantas

I N D E X

- tas* extenditur t. 2. p. 200.
Vita longa a victus simplicitate t. 2. p. 160.
Vita sobria hominum præservat ab ani-
 m' passionibus t. 2. p. 206.
Vita sobrietas observari solita interdū vi-
 caria venæ sectionis t. 2. p. 207. 208.
Vitra colorata suos artifices necant t. 2.
 p. 10.
Vitriarij soli sapientes, qui ubi 40. an-
 num attigerint artē suam dese-
 runt ibid.
Uteribus piscatorum aqua marina reme-
 dio est & quam ob causam t. 2. p. 103.
Vacis exercitatio quos morbos pariat
 t. 2. p. 96.
Vocis exercitatio uti cantus, lectio, quo-
 modo ex Hippocrate animum mo-
 veant t. 2. p. 97.
Vocis asperata remedia t. 2. p. 98.
Vomitus sanat febres intermittentes t. 1.
 p. 127. 128.
Vota publica pro Principibus de sanita-
 te sunt nuncupanda t. 2. p. 148.
Vox acuta unde t. 1. p. 144.
Urbes nullæ, nec oppida erant prope Pa-
 dum usque ad mare infra Brixillum
 cum apud Scriptores nulla sit men-
 tio t. 1. p. 209..
Urbs Venetiarum sola nunquam vidit
 cruces hostium vultus, uti aliæ urbes
 t. 2. p. 210. 220.
Urinator in fundo maris cur. aquæ pres-
 sionem non sentiat t. 1. p. 196.
Urina veteris usus ad purpureum colo-
 rem lanis conciliandum t. 2. p. 33.
Urina epota mulieribus menses revocat
 t. 2. p. 36.
Urina cadaverum prope ædes alienas
 vetita t. 2. p. 46.
usus Chinæ Chinæ in larga dosi in Ger-
 mania adhibitus t. 1. p. 180.
Vulnera in castris malignum aliquid ha-
 bent adiunctum t. 2. p. 107.
Vulnera parva percussiones leves in cor-
 pore impuro persæpe lethales t. 2.
 p. 208.

F I N I S.

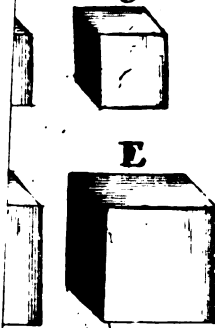

Fig. 2

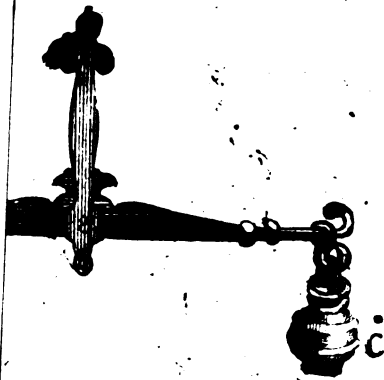
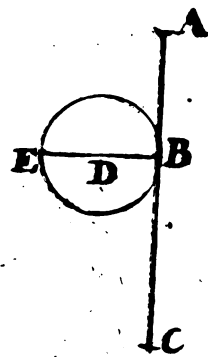

Fig. 4

